

Litterarische fantasien en kritieken. Deel 9

Cd. Busken Huet

bron

Cd. Busken Huet, *Litterarische Fantasien en Kritieken (negende deel)*, H.D. Tjeenk Willink, Haarlem, z.j.

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/busk001litt09_01/colofon.htm

© 2001 dbnl

Ernest Renan.

Ernest Renan. Histoire des origines du christianisme. Livre premier: Vie de Jésus. Paris, 1863.

I

‘Je n'ai pas l'habitude de refaire ce qui est fait et bien fait’: luidt Renan's antwoord aan hen die zouden gewild hebben dat hij met zijn *Leven van Jezus* eerst opgetreden ware, nadat hij vooraf in een bijzonder werk rekenschap gegeven had van zijn oordeel over de wording van de boeken des Nieuwen-Testaments in het algemeen.

Naar zijn gevoelen is deze taak reeds op afdoende wijs door anderen verrigt; en hoewel nog menig punt van ondergeschikt belang nader verklaring behoeft, is nogtans de geschiedschrijver op dit oogenblik genoegzaam ingelicht om over te gaan tot het zamenstellen van een eigen verhaal: ‘Un traité complet sur la rédaction des évangiles serait un ouvrage à lui seul. Grâce aux beaux travaux dont cette question a été l'objet depuis trente ans, un problème qu'on eût jugé autrefois inabordable est arrivé à une solution qui assurément laisse place encore à bien des incertitudes, mais qui suffit pleinement aux besoins de l'histoire.’ Hij geeft alleen als zijne bijzondere meening te kennen dat het vierde evangelie in vele gevallen voor den historieschrijver een veiliger gids is

dan de drie eerste: 'Toute personne qui se mettra à écrire la vie de Jésus sans théorie arrêtée sur la valeur relative des évangiles, se laissant uniquement guider par le sentiment du sujet, sera ramenée dans une foule de cas à préférer la narration de Jean à celle des synoptiques' Zijne andere hoofdbronnen zijn: de dusgenaamde apocriefe boeken van het Oude Testament, met inbegrip van het boek Daniel; de schriften van Philo, den tijdgenoot van Jezus en het hoofd der alexandrijnsche school van joodsche wijsbegeerte; Flavius Josephus, de joodsche geschiedschrijver van de tweede helft der eerste eeuw; de Talmud, eindelijk, die wel eerst veel later op schrift gebragt werd, doch wiens hoofdinhoud ongetwijfeld door de mondelingsche overlevering getrouw bewaard gebleven is. Aangaande de evangeliën voeg ik hier nog bij hetgeen de schrijver zegt van hun karakter en van hun ouderdom. 'En somme,' leest men bij hem, 'j'admets comme authentiques les quatre évangiles canoniques. Tous, selon moi, remontent au premier siècle, et ils sont à peu près des auteurs à qui on les attribue.' En voorts: 'Ce ne sont ni des biographies à la façon de Suétone, ni des légendes fictives à la manière de Philostrate; ce sont des biographies légendaires. Je les rapprocherais volontiers des légendes de Saints.'

Welk oordeel men velle over het gebruik, door Renan van deze bronnen gemaakt, aan hare keus herkent men den meester. Geen ander godgeleerde van den tegenwoordigen tijd heeft getoond zulk een levendig gevoel of voorgevoel te bezitten van de onderscheiden plaatsen waar de spade in den grond behoort gestoken te worden, zal men de erts opdelven waarin hier het goud schuilt. Eenzijdig hebben anderen, vóór hem, zich bepaald tot de studie der evangeliën alleen; te weinig partij hebben zij getrokken van Philo, van den Talmud, van Josephus. Ernest Renan is de eerste die heeft ingezien, bij welke groep van schrijvers der oudheid de biograaf van Jezus inzonderheid ter school moet gaan.

En bij dit goede inzicht is het niet gebleven. Hetgeen Renan uit den Talmud geput heeft is geheel nieuw; zijne met behulp daarvan ontworpen teekening van het farizeïsme, de keurigste der bladzijden. Aan Josephus dankt hij eene schets

van Juda den Gauloniet, wier wedergade men in elk ander leven van Jezus vruchteloos zoeken zal. Frisch en nieuw is ook zijne opvatting van Philo, door hem bijgenaamd 'le frère aîné de Jésus.' Niemand heeft ooit helderder het contrast doen uitkomen tusschen dien joodschen wijsgeer en de grieksche wetenschap. Evenmin is door eenig ander levensbeschrijver van Jezus, tot kenschetsing van de joodsche denkbeelden en messiaansche verwachtingen dier dagen, zoo gelukkig gebruik gemaakt van de oud-testamentische apokriefen, met Daniel aan het hoofd.

Renan's bronnen, gelijk men ziet, zijn niet velen in getal; doch alle goede historici zullen erkennen dat hij bij het doen zijner keus te werk gegaan is met takt. Daarenboven onderstelt de gemakkelijkerheid waarmede hij zich van deze oorkonden bedient, de vastheid van zijn oordeel over hunne betrekkelijke waarde, zijne vaardigheid in het bij elkander stellen van hetgeen hier en ginds verspreid ligt, - eene zeldzame taal- en oudheidkennis. Slechts zeer enkele theologen van den tegenwoordigen tijd kunnen te dezen aanzien met hem wedijveren; en een bekwaam kandidaat tot de Heilige Dienst zou hij behooren genoemd te worden, die in staat ware een oordeelkundig verslag te leveren van de door Renan geraadpleegde *fontes*, zonder meer. Aderen zoo rijk, als de door hem geopende, kunnen niet door één historieschrijver op eenmaal uitgeput worden. De arbeid van velen is daartoe naauwlijks voldoende. Doch, wie Renan naderhand overtreffe of verder zie dan hij, al degenen die voortaan ondernemen zullen een leven van Jezus te schrijven, zullen hebben aan te vangen met het beklimmen zijner schouders.

II

Twee hulpmiddelen van eene andere soort, eene aangeboren gaaf en eene gelukkige omstandigheid, hebben mede Renan in staat gesteld een werk te leveren gelijk voor hem nog door niemand gedaan was: 'A la lecture des textes, j'ai pu joindre une grande source de lumières, la vue des lieux où se sont passés les évènements. La mission scientifique ayant

pour objet l'exploration de l'ancienne Phénicie, que j'ai dirigée en 1860 et 1861, m'amena à résider sur les frontières de la Galilée et à y voyager fréquemment. J'ai traversé dans tous les sens la province évangélique; j'ai visité Jérusalem, Hébron et la Samarie; presque aucune localité importante de l'histoire de Jésus ne m'a échappé. Toute cette histoire qui, à distance, semble flotter dans les nuages d'un monde sans réalité, prit ainsi un corps, une solidité qui métonnèrent l'accord frappant des textes et des lieux, la merveilleuse harmonie de l'idéal évangélique qui lui servit de cadre, furent pour moi comme une révélation. J'eus devant les yeux un cinquième évangile, lacéré, mais lisible encore, et désormais, à travers les récits de Matthieu et de Marc, au lieu d'un être abstrait, qu'on dirait n'avoir jamais existé, je vis une admirable figure humaine vivre, se mouvoir.'

Renan heeft Palestina gezien; heeft het gezien en onderzocht met den ernst en de bezadigdheid van een bedevaartganger der wetenschap; heeft het doorkruist in de weemoedige stemming van een ontgoocheld katholiek; heeft het aanschouwd met een even dichterlijken blik als Lamartine of Chateaubriand. Een gedenkteeken van de magt en de schoonheid der fransche letteren zijn de bladzijden in zijne eerste hoofdstukken, waar hij het galileesch landschap teekent; een zoenoffer aan de muzen, tot stilling van haar toorn over de vele kakografien welke aan Renan's boek het kortstondig en onliefelijk aanzijn dankten:

'Même de nos jours, Nazareth est encore un délicieux séjour, le seul endroit peut-être de la Palestine où l'âme se sente un peu soulagée du fardeau qui l'opresse au milieu de cette désolation sans égale. La population est aimable et souriante; les jardins sont frais et verts. Antonin Martyr, à la fin du 6e siècle, fait un tableau enchanteur de la fertilité des environs, qu'il compare au paradis. Quelques vallées du côté de l'ouest justifient pleinement sa description. La fontaine, où se concentraient autrefois la vie et la gaîté de la petite ville, est détruite; ses canaux crevassés ne donnent plus qu'une eau trouble. Mais la beauté des femmes qui s'y rassemblent le soir, cette beauté qui était déjà remarquée au 6e siècle et où

l'on voyait un don de la Vierge Marie, s'est conservée d'une manière frappante. C'est le type syrien dans toute sa grâce pleine de langueur. Nul doute que Marie n'ait été là presque tous les jours, et n'ait pris rang, l'urne sur l'épaule, dans la file de ses compatriotes restées obscures.'

Met deze beschrijving van Nazareth's omstreken, die zinspeling op Maria's dagelijkschen uitgang, vormt de schildering van hare en Jozef's woning een geheel: 'Il sortit des rangs du peuple. Son père Joseph et sa mère Marie étaient des gens de médiocre condition, des artisans vivant de leur travail, dans cet état si commun en Orient, qui n'est ni l'aisance, ni la misère. L'extrême simplicité de la vie dans de telles contrées, en écartant le besoin de confortable, rend le privilège du riche presque inutile, et fait de tout le monde des pauvres volontaires. D'un autre côté, le manque total de goût pour les arts et pour ce qui contribue à l'élégance de la vie matérielle, donne à la maison de celui qui ne manque de rien un aspect de dénuement. A part quelque chose de sordide et de repoussant que l'islamisme porte partout avec lui, la ville de Nazareth, au temps de Jésus, ne différait peut-être pas beaucoup de ce qu'elle est aujourd'hui. Les rues où il joua enfant, nous les voyons dans ces sentiers pierreux ou ces petits carrefours que séparent les cases. La maison de Joseph ressembla beaucoup sans doute à ces pauvres boutiques, éclairées par la porte, servant à la fois d'étable, de cuisine, de chambre à coucher, ayant pour ameublement une natte, quelques coussins à terre, un ou deux vases d'argile et un coffre peint.'

Meen evenwel niet dat de gelegenheid ontbrak, aan dien engen kring te ontsnappen! De woning was bedompt, de straat niet breed, de stad niet groot, de gezigteinder niet ruim; doch eene wandeling naar den heuvel, aan wiens voet de kleine stad als gezeten was, maakte alles goed: 'L'horizon de la ville est étroit, mais si l'on monte quelque peu et que l'on atteigne le plateau fouetté d'une brise perpétuelle qui domine les plus hautes maisons, la perspective est splendide. A l'ouest se déploient les belles lignes du Carmel, terminées par une pointe abrupte qui semble se plonger dans la mer. Puis se déroulent le double sommet qui domine Mageddo, les monta-

gnes du pays de Sichem avec leurs lieux saints de l'âge patriarcal, les monts Gelboé, le petit groupe pittoresque auquel se rattachent les souvenirs gracieux ou terribles de Sulem ou d'Endor, le Thabor avec sa belle forme arrondie, que l'antiquité comparait à un sein. Par une dépression entre la montagne de Sulem et le Thabor, s'entrevoient la vallée du Jourdain et les hautes plaines de la Pérée, qui forment du côté de l'est une ligne continue. Au nord, les montagnes de Safed, en s'inclinant vers la mer, dissimulent Saint-Jean-d'Acre, mais laissent se dessiner aux yeux le golfe de Khaïfa. Tel fut l'horizon de Jésus. Ce cercle enchanté, berceau du royaume de Dieu, lui représenta le monde durant des années.'

De schrijver, nooit verlegen om eene nabetrachting, en steeds, wanneer hij in zijn verhaal van het bijzondere een rustpunt genaderd is, vaardig te besluiten met iets algemeen, scheidt van dit hoofdstuk (het tweede in de rij) met de opmerking: 'Si jamais le monde, resté chrétien, mais arrivé à une notion meilleure de ce qui constitue le respect des origines, veut remplacer par d'authentiques lieux saints les sanctuaires apocryphes et mesquins où s'attachait la piété des âges grossiers, c'est sur cette hauteur de Nazareth qu'il bâtira son temple. Là, au point d'apparition du christianisme et au centre d'action de son fondateur, devrait s'élever la grande église où tous les chrétiens pourraient prier. Là aussi, sur cette terre où dorment le charpentier Joseph et des milliers de Nazaréens oubliés, qui n'ont pas franchi l'horizon de leur vallée, le philosophe serait mieux placé qu'en aucun lieu du monde pour contempler le cours des choses humaines, se consoler de leur contingence, se rassurer sur le but divin que le monde poursuit à travers d'innombrables défaillances et nonobstant l'universelle vanité.'

III

Met Renan's aangeboren talent bedoel ik den scheppenden geest, die nog iets anders dan des arbeiders liefde voor zijne taak, maar toch ook eene liefde is. Op haar zinspeelt de schrijver in de opdracht aan zijne zuster, wanneer hij zegt:

‘Si parfois tu craignais pour ce livre les étroits jugements de l'homme frivole, toujours tu fus persuadée que les âmes vraiment religieuses finiraient par s'y plaire.’ Aan het slot zijner inleiding vermeldt hij haar met name: ‘Si l'amour d'un sujet peut servir à en donner l'intelligence, on reconnaîtra, j'espère, que cette condition ne m'a pas manqué. Pour faire l'histoire d'une religion, il est nécessaire, premièrement, d'y avoir cru (sans cela, on ne saurait comprendre par quoi elle a charmé et satisfait la conscience humaine); en second lieu, de n'y plus croire d'une manière absolue; car la foi absolue est incompatible avec l'histoire sincère. Mais l'amour va sans la foi.’ Zonder deze liefde kan niemand een waardig leven van Jezus schrijven. Zij is de voorname drijfveer. Doch aandrif en vermogen zijn twee onderscheiden zaken; en terwijl duizenden alligt in hun gemoed den lust zullen voelen ontwaken eene taak als deze te ondernemen, zal er niet meer dan één gevonden worden die kracht genoeg heeft om van het willen tot het ontwerpen, van het ontwerpen tot het uitvoeren te komen.

Eene door Renan-zelf gebezigde vergelijking maakt dit verschil aanschouwelijk: ‘Supposons qu'en restaurant la Minerve de Phidias selon les textes, on produisît un ensemble sec, heurté, artificiel, que faudrait-il en conclure? Une seule chose: c'est que les textes ont besoin de l'interprétation du goût, qu'il faut les solliciter doucement jusqu'à ce qu'ils arrivent à se rapprocher et à fournir un ensemble où toutes les données soient heureusement fondues. Serait-on sûr alors d'avoir, trait pour trait, la statue grecque? Non; mais on n'en aurait pas du moins la caricature: on aurait l'esprit général de l'oeuvre, une des façons dont elle a pu exister.’

Hetgeen hier genoemd wordt *l'interprétation du goût*, en op eene andere plaats *la raison d'art*, is de inwendige aandrang waarop ik het oog heb: ‘La raison d'art en pareil sujet est un bon guide: le tact exquis d'un Goethe trouverait à s'y appliquer.’ Renan stelt op den voorgrond dat elk leven van Jezus, zal het dien naam met eere moge dragen, voor een deel moet zijn eene schepping: ‘Dans un tel effort pour faire revivre les hautes âmes du passé, une part de divination et

de conjecture doit être permise.' Dat hij van dezen hefboom, bij het zamenstellen van zijn geschrift, met bewustheid gebruikt heeft gemaakt, is het kenmerk zijner meerderheid. Het voorname onderscheid tusschen andere levensbeschrijvers van Jezus en hem komt hierop neder, dat bij hen gevonden wordt 'un ensemble sec, heurté, artificiel,' bij hem een bezielde en levend geheel.

Doch terwijl zijn boek door het toepassen der genoemde kunstwet een deel van zijn eigen wezen geworden is, - zoozeer dat het monnikewerk ware hem te willen wederleggen, en hem te overtreffen het eenige middel is hem uit het veld te slaan, - kan het niet anders of ook de grenzen en schaduwzijden van zijn geest komen zodoende aan het licht. Dit gevolg is onvermijdelijk. Hoe hoog Ernest Renan bij mijne lezers moge aangeschreven staan, - eene vereering waarin ik deel, - zij zullen het niet ten kwade duiden indien ik eenige voorbeelden bijbreng tot aanduiding van hetgeen mij toeschijnt zijne eenige fout te zijn.

IV

Renan is van oordeel dat Jezus met niemand geschikter vergeleken kan worden dan met Franciscus van Assisi, en dat, van alle godsdienstige bewegingen, de italiaansche der 13e eeuw het meest overeenkomt met die galilesche, aan welke het christendom ontsprong. 'Le grand mouvement ombrien du 13e siècle est, entre tous les essais de fondation religieuse, celui qui ressemble le plus au mouvement galiléen.' En onmiddellijk daarna: 'François d'Assise est l'homme du monde qui, par son exquise bonté, sa communion délicate, fine et tendre avec la vie universelle, a le plus ressemblé à Jésus.' In den bundel *Nouvelles Études d'Histoire Religieuse*, verschenen in 1884, wordt een opstel van 1863 over Franciscus van Assisi aangetroffen, waarin Renan, kort na het uitgeven van het *Leven van Jezus*, dit denkbeeld nader ontwikkeld heeft.

Dit is aan den eenen kant zeer goed gezien. In elk geval komt aan deze vergelijking de voorrang boven menige andere toe, inzonderheid boven die met Sokrates of Kant. Jezus be-

hoort voor den geschiedschrijver tot de orde der godsdiensthelden, der leidslieden van het godsdienstig gevoel onder de volken. Daarom is elk gelijkstellen van hem, met den stichter van deze of gene school van wijsbegeerte, een averegtsch middel om door te dringen tot de kennis van zijn karakter. Ook dankt Renan aan zijne opvatting van Jezus als geloofsheld sommige zijner beste bladzijden. 'Pour bien comprendre la nuance de la piété de Jésus,' zegt hij, 'il faut faire abstraction de ce qui s'est placé entre l'Évangile et nous. Déisme et panthéisme sont devenus les deux pôles de la théologie. Les chétives discussions de la scolastique, la sécheresse d'esprit de Descartes, l'irréligion profonde du 18e siècle, en rapetissant Dieu, et en le limitant en quelque sorte par l'exclusion de tout ce qui n'est pas lui, ont étouffé au sein du rationalisme moderne tout sentiment fécond de la divinité. Si Dieu, en effet, est un être déterminé hors de nous, la personne qui croit avoir des rapports particuliers avec Dieu est un "visionnaire," et comme les sciences physiques et physiologiques nous ont montré que toute vision surnaturelle est une illusion, le déiste un peu conséquent se trouve dans l'impossibilité de comprendre les grandes croyances du passé. Le panthéisme, d'un autre côté, en supprimant la personnalité divine, est aussi loin qu'il se peut du Dieu vivant des religions anciennes. Les hommes qui ont le plus hautement compris Dieu, Çakya-Mouni, Platon, saint Paul, saint François d'Assise, saint Augustin, à quelques heures de sa mobile vie, étaient-ils déistes ou panthéistes? Une telle question n'a pas de sens. Les preuves physiques et métaphysiques de l'existence de Dieu les eussent laissés indifférents. Ils sentaient le divin en eux-mêmes. Au premier rang de cette grande famille des vrais fils de Dieu, il faut placer Jésus.'

In sommige voorname bijzonderheden wordt dit algemeene met treffende juistheid toegepast. Daaronder reken ik in de eerste plaats des schrijvers verklaring van de hooge gedachte die Jezus omtrent zichzelf koesterde, en van de onbepaalde eischen van overgaaf en gehoorzaamheid die hij zijne discipelen stelde. Aan het slot dezer bladzijde vindt men tevens eene of twee dier wonderspreuken, gelijk onze schrijver ze

gaarne bezigt, en waaraan hij voor een deel zijne niet altijd even bevattelijke tegenstanders te danken heeft: ‘Jésus ne faisait à ses disciples aucun raisonnement; il n'exigeait d'eux aucun effort d'attention. Il ne prêchait pas ses opinions, il se prêchait lui-même. Souvent des âmes très-grandes et tres-désintéressées présentent, associé à beaucoup d'élévation, ce caractère de perpétuelle attention à elles-mêmes et d'extrême susceptibilité personnelle, qui en général est le propre des femmes. Leur persuasion que Dieu est en elles et s'occupe perpétuellement d'elles, est si forte, qu'elles ne craignent nullement de s'imposer aux autres; notre réserve, notre respect de l'opinion d'autrui, qui est une partie de notre impuissance, ne saurait être leur fait. Cette personnalité exaltée n'est pas l'égoïsme; car de tels hommes, possédés de leur idée, donnent leur vie de grand coeur pour sceller leur oeuvre: c'est l'identification du moi avec l'objet qu'il a embrassé, poussée à sa dernière limite. C'est l'orgueil pour ceux qui ne voient dans l'apparition nouvelle que la fantaisie personnelle du fondateur; c'est le doigt de Dieu pour ceux qui voient le résultat. Le fou côtoie ici l'homme inspiré; seulement le fou ne réussit jamais. Il n'a pas été donné jusqu'ici à l'égarment d'esprit d'agir d'une façon sérieuse sur la marche de l'humanité.’

Hetgeen hier in het voorbijgaan omtrent het vrouwelijk karakter gezegd wordt, - ‘ce caractère de perpétuelle attention a elles-mêmes et d'extrême susceptibilité personnelle, qui en général est le propre des femmes’, - herinnert aan meer dan één plaats, waar de schrijver melding maakt van Jezus' betrekking tot de vrouwewereld in zijne eigen omgeving. Bij het behandelen van dit onderwerp, door hem aangeroerd met een talent waarbij de reinheid met de innigheid om den voorrang dingt, heeft de gedachte aan Franciscus van Assisi hem sommige voortreffelijke diensten bewezen.

Evenals in de evangeliën, bekleeden ook bij Renan de galilesche vrouwen eene aanmerkelijke plaats in het leven van Jezus. Deze vrouwen zijn nu eens moeders, en in dat geval treden zij op met hare kinderen aan de hand of op den arm: ‘Quand il descendait dans une maison, c'était une joie et une bénédiction. Il s'arrêtait dans les bourgs et les grosses fermes,

où il recevait une hospitalité empressée. En Orient, la maison où descend un étranger devient de suite un lieu public. Tout le village s'y rassemble; les enfants y font invasion; les valets les écartent; ils reviennent toujours. Jésus ne pouvait souffrir qu'on rudoyât ces naïfs auditeurs, il les faisait approcher de lui et les embrassait. Les mères, encouragées par un tel accueil, lui apportaient leurs nourrissons pour qu'il les touchât. Des femmes venaient verser de l'huile sur sa tête et du parfum sur ses pieds. Les disciples les repoussaient parfois comme importunes; mais Jésus, qui aimait les usages antiques et tout ce qui indique la simplicité du coeur, réparait le mal fait par ses amis trop zélés. Il protégeait ceux qui voulaient l'honorer. Aussi les enfants et les femmes l'adoraient.'

Elders komt de hulde meer van den kant der vrouwen eener bijzondere klasse; die welke, met het oog op haar schuldig levensgedrag, in het Nieuwe-Testament met den algemeenen naam van zondaressen aangeduid worden: 'Des femmes faibles ou coupables, surprises de tant de charme, et goûtant pour la première fois le contact plein d'attrait de la vertu, s'approchaient librement de lui. On s'étonnait qu'il ne les repoussât pas. *Oh!* se disaient les puritains, *cet homme n'est point un prophète; car, s'il l'était, il s'apercevrait bien que la femme qui le touche est une pécheresse.* Jésus répondait par la parabole d'un créancier qui remit à ses débiteurs des dettes inégales, et il ne craignait pas de préférer le sort de celui à qui fut remise la dette la plus forte. Il n'appréciait les états de l'âme qu'en proportion de l'amour qui s'y mêle. Des femmes, le coeur plein de larmes et disposées par leur fautes aux sentiments d'humilité, étaient plus près de son royaume que les natures médiocres, lesquelles ont souvent peu de mérite à n'avoir point failli. On conçoit, d'un autre côté, que ces âmes tendres, trouvant dans leur conversion à la secte un moyen de réhabilitation facile, s'attachaient à lui avec passion.'

Het verheven gevoel, waarmede Jezus deze toegenegenheid beantwoordde, wordt in een ander verband aldus aangeduid: 'Ses relations intimes et libres, mais d'un ordre tout moral, avec des femmes d'une conduite équivoque, s'expliquent par la passion qui l'attachait à la gloire de son Père, et lui inspirait

une sorte de jalousie pour toutes les belles créatures qui pouvaient y servir.’

Hiertegen over staat de schildering zijner gevoelens ten aanzien van haar die, als de zusters van Lazarus, hem aanhingen met de stille tederheid van een onbezoedeld vrouwehart: ‘Jésus de se maria point. Toute sa puissance d'aimer se porte sur ce qu'il considérait comme sa vocation céleste. Le sentiment extrêmement délicat qu'on remarque en lui pour les femmes ne se sépara point du dévouement exclusif qu'il avait pour son idée. Il traita en soeurs, comme François d'Assise et François de Sales, les femmes qui s'éprenaient de la même oeuvre que lui; il eut ses sainte Claire, ses Françoise de Chantal. Seulement il est probable que celles-ci aimaient plus lui que l'oeuvre; il fut sans doute plus aimé qu'il n'aima.’

En aan dit alles wordt de kroon opgezet door de voor het hart van den schrijver pleitende onderstelling dat Jezus, in zijne laatste levensdagen, onder den invloed der twijfelingen die men den zielestrijd in Gethsemane pleegt te noemen, met weemoed zal hebben teruggedacht ook aan de liefde dier edele vrouwen: ‘Durant ses derniers jours, le poids de la mission qu'il avait acceptée, pesa cruellement sur Jésus. La nature humaine se réveilla un moment. Il se prit peut-être à douter de son oeuvre. La terreur, l'hésitation s'emparèrent de lui et le jetèrent dans une défaillance pire que la mort. L'homme qui a sacrifié à une grande idée son repos et les récompenses légitimes de la vie, éprouve toujours un moment de retour triste, quand l'image de la mort se présente à lui pour la première fois et cherche à lui persuader que tout est vain. Peut-être quelques-uns de ces touchants souvenirs que conservent les âmes les plus fortes, et qui par moments les percent comme un glaive, lui vinrent-ils à ce moment. Se rappela-t-il les claires fontaines de la Galilée, où il aurait pu se rafraîchir; la vigne et le figuier sous lesquels il aurait pu s'asseoir; les jeunes filles qui auraient peut-être consenti à l'aimer? Maudit-il son âpre destinée, qui lui avait interdit les joies concédées à tous les autres? Regretta-t-il sa trop haute nature, et, victime de sa grandeur, pleura-t-il de n'être pas resté un simple artisan de Nazareth? On l'ignore.’

V

Men zal mij toestemmen dat al deze fijne lijnen en zachte kleuren tot één type behooren. Dit beeld van Jezus is een heiligebeeld. Men bemerkt er aan dat de evangelieboeken, waaraan het ontleend is, voor Ernest Renan de waarde hebben van de legende eens kerkheiligen. In zoo ver de grootsten onder deze heiligen met Jezus behooren tot de orde der geloofs- of godsdiensthelden, moet een ieder het betrekkelijk regt dezer opvatting erkennen.

Daarentegen meen ik het gestadig volhouden van dit karakter, zoo stelselmatig als dit door Renan gedaan wordt, met betrekking tot Jezus een anachronisme te mogen noemen. Al lees ik: 'Cette grande fondation fut bien l'oeuvre personnelle de Jésus. Pour s'être fait adorer à ce point, il faut qu'il ait été adorable. L'amour ne va pas sans un objet digne de l'allumer, et nous ne saurions rien de Jésus si ce n'est la passion qu'il inspira à son entourage, que nous devrions affirmer encore qu'il fut grand et pur. La foi, l'enthousiasme, la constance de la première génération chrétienne ne s'expliquent qu'en supposant à l'origine de tout le mouvement un homme de proportions colossales', - al treffen wij aan het slot des werks met welgevallen deze juiste opmerking aan, wij zijn nogtans niet bevredigd. De schrijver is zeer welsprekend in het verkondigen van Jezus' grootheid. Jezus is volgens hem de grootste van alle menschekinderen die ooit geleefd hebben. Met het opschrift: *Nouvelles Paroles d'un Croyant*, zou men uit Renan's biografie een aantal bladzijden bij elkander kunnen stellen, waarin dit karakter door hem onveranderlijk getrouw aan Jezus toegeschreven wordt. Doch onder de daden die hij Jezus laat plegen, en evenzoo onder de aandoeningen waarvoor Jezus naar zijne meening vatbaar zal geweest zijn, komen er sommige voor die deze onovertroffen grootheid mijns inziens opheffen.

Ik erken dat de historieschrijver het regt heeft, van Jezus te zeggen en te gissen: 'Il n'a pas été impeccable; il a vaincu les mêmes passions que nous combattons; aucun ange de Dieu ne l'a conforté, si ce n'est sa bonne conscience; aucun Satan ne l'a tenté, si ce n'est celui que chacun porte

en son coeur. De même que plusieurs de ses grands côtés sont perdus pour nous par la faute de ses disciples, il est probable aussi que beaucoup de ses fautes ont été dissimulées.' Doch het verhaal van Ernest Renan is van de aanstonds daaraan vastgeknoopte tegenstelling: 'Jamais personne autant que Jésus n'a fait prédominer dans sa vie l'intérêt de l'humanité sur les petitesesses de l'amour-propre,' niet altijd de zijdelingsche bevestiging en somtijds eene regtstreeksche ontkenning.

Wanneer te verstaan gegeven wordt dat Jezus, tot jaren van onderscheid gekomen, medegedaan heeft aan het zoeken eener providentiële beteekenis achter den toevalligen naam dien hij van Jozef en Maria bij zijne geboorte ontving ('peut-être lui-même, comme tous les mystiques, s'exaltait-il à ce propos'); wanneer wordt gezegd dat Jezus' onderdanigheid aan de wereldlijke magt geweest is 'un respect plein d'ironie', en hij in den grond der zaak de schouders ophaalde over de inbeelding eener overheid aan welke hij zich voor het uitwendige onvoorwaardelijk onderwierp ('sa soumission aux pouvoirs établis, dérisoire au fond, était complète dans la forme'), wanneer het heet dat het toedienen van den doop, waarmede Jezus naar het voorbeeld van Johannes zich in het begin zijner loopbaan zal hebben beziggehouden, eene dier zaken was waaraan hij voor zichzelf weinig waarde hechtte en wier populariteit-alleen hem tot navolging noopte ('le baptême avait été mis par Jean en très-grande faveur; Jésus se crut obligé de faire comme Jean: il baptisa et ses disciples baptisèrent aussi'); wanneer ondersteld wordt dat Jezus, hoewel verlegen met de hem toegeschreven afkomst uit het vorstelijk geslacht van David, het nogtans niet onaangenaam zal gevonden hebben met den titel van koningszoon te worden begroet ('comme le Messie devait être fils de David, on lui discernait naturellement ce titre, qui était synonyme du premier; Jésus se le laissait donner avec plaisir, quoiqu'il lui causât quelque embarras, sa naissance étant toute populaire'); wanneer aan de hand wordt gedaan dat Jezus de hulde en lofzangen der galilesche kinderen zal gebezigd hebben als een middel om zijn naam te vestigen ('il était bien aise de voir ces jeunes apôtres,

qui ne le compromettaient pas, se lancer en avant et lui décerner des titres qu'il n'osait prendre lui-même; il les laissait faire, et quand on lui demandait s'il entendait, il répondait d'une façon évasive que la louange qui sort de jeunes lèvres est la plus agréable à Dieu'); wanneer, onder de redenen waarom Jezus de door Judas als verkwisting aangemerkte vrijgevigheid van Maria van Bethanie prees, ook deze gerekend wordt dat Jezus zich gaarne geëerd zag en er belang bij had dat geen eerbewijs hem ontging ('il aimait les honneurs, car les honneurs servaient à son but et établissaient son titre de fils de David'); wanneer eindelijk van den indruk dien Jezus in zijne naaste omgeving op de harten maakte, behalve andere en aannemelijker verklaringen, eene enkele maal ook deze oplossing wordt gegeven: 'Ces nombreuses conquêtes, Jésus les devait au charme infini de sa personne et de sa parole. Un mot pénétrant, un regard tombant sur une conscience naïve, qui n'avait besoin que d'être éveillée, faisaient un ardent disciple. Quelquefois Jésus usait d'un artifice innocent, qu'employa aussi Jeanne d'Arc. Il affectait de savoir sur celui qu'il voulait gagner quelque chose d'intime, ou bien il lui rappelait une circonstance chère à son coeur. C'est ainsi qu'il toucha Nathanaël, Pierre, la Samaritaine. Dissimulant la vraie cause de sa force, je veux dire sa supériorité sur ce qui l'entourait, il laissait croire, pour satisfaire les idées du temps, idées qui d'ailleurs étaient pleinement les siennes, qu'une révélation d'en haut lui découvrait les secrets et lui ouvrait les coeurs' - wanneer dit alles medegerekend wordt tot het organisme eener levensbeschrijving van Jezus die uitgaat van de onderstelling dat Jezus moet geweest zijn 'un homme de proportions colossales,' en sluit met de verzekering dat nooit iemand meer dan Jezus geschitterd heeft door het talent 'les petites de l'amour-propre' te onderdrukken, dan komt het mij voor dat het beeld-zelf niet beantwoordt aan het prospektus van het beeld.

Wij mogen van den historieschrijver niet vergen dat hij ons Christus-ideaal ongedeed late; want voor hem is het eene nog onuitgemaakte zaak, of dat ideaal van ons werkelijk in de geschiedenis wortelt. Doch regtmatig is onze eisch dat hij

te rade ga, gelijk hijzelf ook beloofd heeft te zullen doen, met zielkunde en chronologie. Al hetgeen in de aangehaalde plaatsen omtrent Jezus geleerd wordt (en de laatstelijk bijgebragte vergelijking met Jeanne d'Arc stijft mij in dat gevoelen) acht ik ontleend aan een anderen tijd en eene andere schakering van karakters. Welke onvolkomenheden Jezus mogen aangekleefd hebben, de door Renan onderstelde gebreken kunnen mijns inziens de gebreken van Jezus' deugden niet geweest zijn. Des schrijvers gemeenzame bekendheid met het godsdienstig leven der roomsch-katholieke midden-eeuwen schijnt mij toe, te dezen aanzien zijn blik verduisterd, in stede van gescherpt te hebben. Zwakheden van deze soort kunnen eigen geweest zijn aan Franciscus van Assisi of aan Bernard van Clairvaux, niet aan Jezus van Nazareth.

VI

Renan's wordekeus, inzonderheid sommigen zijner beschrijvende bijvoegelijke naamwoorden, verraden dat de door hem bij Jezus onderstelde kleingeestigheid samenhangt met eene persoonlijke neiging. De verwijfde uitdrukkingen 'délícieux' en 'charmant' moesten minder vaak uit zijne pen vloeijen. Ik heb er niets tegen dat de omstreken van Nazareth genoemd worden 'un délícieux séjour' en het meer van Genesareth 'cette délícieuse petite mer de Tibériade.' Doch het meisjesachtige bepaalt zich niet tot deze natuurbeschrijvingen. Ook de dierewereld is er door aangedaan. 'Il parcourait ainsi la Galilée au milieu d'une fête perpétuelle; il se servait d'une mule, monture en Orient si bonne et si sûre, et dont le grand oeil noir, ombragé de longs cils, a beaucoup de douceur': menige jonge dame in Europa is minder bevallig dan deze aziatische muilezels. Jezus zelf, en de galilesche wereld waarin hij leeft, zijn nu en dan als overtoegen met een waas van zoetsappige liefelijkheid. De echtgenoot van den romeinschen landvoogd moge het zelf verantwoorden, dat 'le doux Galiléen' hoofdzakelijk op haar den indruk gemaakt heeft van te zijn een 'beau jeune homme', wiens bloed vergoten stond te worden. Doch al het andere komt voor rekening van den schrij-

ver. De lieden in Galilea, 'ces bons galiléens', zagen aanvankelijk in Jezus niets meer dan een rabbi, gelijk er vóór hem meer anderen geweest waren: doch tevens was hij in hunne oogen 'le plus charmant de tous.' Het leven van Jezus' eerste volgers, in dat schoone land en in die blijmoedig verheven stemming, is eene 'délicieuse pastorale' geweest. Jezus was een 'charmant docteur' en daarbij een 'délicieux moraliste'; zoodat hij met zijne apostelen gehouden heeft 'de charmants entretiens' en hun verhaald heeft 'de charmants apologues', enkelen waarvan gekenmerkt werden door 'de charmantes impossibilités.' Sommige oudtestamentische schoonheden staan even hoog als de schoonste sieraden der evangeliën; en met hetzelfde regt als van 'la délicateuse parabole du fils prodigue', kan men spreken van 'le délicieux psaume 84e'. Maar het evangelisch godsbegrip is zonder wederga, en het jodedom zoomin als het islamisme heeft deze 'délicieuse théologie d'amour' ooit begrepen.

Door aldus in twintig regels bij elkander te stellen en zamen te koppelen hetgeen bij Ernest Renan op het ruime veld van vijfhonderd bladzijden verstrooid ligt, pleeg ik eene daad van geweld. Doch sommige charges doen de eigenaardige fysionomie van menschen of dingen beter uitkomen dan een regelmatig portret, of eene teekening naar de natuur. Zoo vaak het sentimentele in Renan zich tot het pathetische verheft, slaagt hij uitnemend. 'Te souviens-tu, du sein de Dieu où tu reposes:' er is in deze opdracht van het boek aan de in Palestina gestorven zuster iets gespannens, zoo men wil, en daardoor iets onnatuurlijks. Hetzelfde geldt van de zegenbede, den ten doode moegeworstelden Heiland nageroepen: 'Repose maintenant dans ta gloire, noble initiateur!' Doch aan beide bladzijden is eene verhevenheid eigen die met het vreemdsoortige van zulke ontboezemingen verzoent. Wordt daarentegen de schrijver, gelijk het geval is met zijne teekening van het galileesch leven, wordt hij niet gedragen op de breede en sterke vleugelen van den pathos, dan stijgt er uit zijne sentimentaliteit een nardusgeur op, die de lelietjes-van-den-dale der werkelijkheid vreemd is. Mystieke wierookwalmen passen welligt bij eene roomsch-katholieke godsdienstoefening, binnen

de muren van een kerkgebouw: in het open veld, of onder de boomen van het woud, worden de reukzenuwen van den eenzamen wandelaar liefst anders aangedaan.

VII

Na deze kritiek blijft alleen nog over, enkele hoofdbeginselen aan te wijzen waardoor het beloop des werks bepaald wordt, en die den sleutel leveren tot zijn geest zoowel, als zijne zamenstelling. Allereerst komt in aanmerking des schrijvers blik (een sombere blik) op de menschelijke natuur:

‘L’humanité dans son ensemble offre un assemblage d’êtres bas, égoïstes, supérieurs à l’animal en cela seul que leur égoïsme est plus réfléchi. Mais, au milieu de cette uniforme vulgarité, des colonnes s’élèvent vers le ciel et attestent une plus noble destinée.’

Ten andere hebben wij te onthouden dat heulen met de wereld de onvermijdelijke voorwaarde is van de verwezenlijking des ideaals: ‘Toute idée pour réussir a besoin de faire des sacrifices. On ne sort jamais immaculé de la lutte de la vie. Concevoir le bien ne suffit pas; il faut le faire réussir parmi les hommes. Pour cela des voies moins pures sont nécessaires.’

Eindelijk en voornamelijk, de wet der zedelijkheid is de toetssteen der praktische grootheid niet: ‘L’histoire est impossible, si l’on n’admet hautement qu’il y a pour la sincérité plusieurs mesures. Toutes les grandes choses se font par le peuple; or on ne conduit le peuple qu’en se prêtant à ses idées. Le philosophe qui, sachant cela, s’isole et se retranche dans sa noblesse est hautement louable. Mais celui qui prend l’humanité avec ses illusions et cherche à agir sur elle et avec elle, ne saurait être blâmé. César savait fort bien qu’il n’était pas fils de Vénus; la France ne serait pas ce qu’elle est si l’on n’avait cru mille ans à la sainte ampoule de Reims. Il nous est facile à nous autres, impuissants que nous sommes, d’appeler cela mensonge, et, fiers de notre timide honnêteté, de traiter avec dédain les héros qui ont accepté dans d’autres conditions la lutte de la vie. Quand nous aurons fait avec

nos scrupules ce qu'ils firent avec leurs mensonges, nous aurons le droit d'être pour eux sévères. Au moins faut-il distinguer profondément les sociétés comme la nôtre, où tout se passe au plein jour de la réflexion, des sociétés naïves et crédules, où sont nées les croyances qui ont dominé les siècles. Il n'est pas de grande fondation qui ne repose sur une légende. Le seul coupable en pareil cas, c'est l'humanité qui veut être trompée.'

Voor discussie zijn deze denkbeelden niet vatbaar. Men kan ze overnemen en in toepassing brengen, hetzij bij het behandelen van hetzelfde onderwerp in een nieuwen vorm, hetzij bij het uitwerken van een ander. Men kan er tegen toornen; er zijne medemenschen voor waarschuwen. Men kan er de schouders over ophalen, en ze aanmerken als paradoxale deklamatie. Doch Ernest Renan heeft zijn leven van Jezus naar deze beginselen ingerigt, en in schier ieder hoofdstuk vindt men daarvan bij hem de bewijzen.

Alleen uit zijn wantrouwen in de menschelijke natuur laat het zich verklaren dat hij den apostel Johannes, uit wiens school volgens hem het vierde evangelie regtstreeks voortgekomen is, en die zelf daartoe een aantal anekdotische bouwstoffen leverde, in staat acht, uit ijdelheid en kleingeestigen naijver, aan de nakomelingschap te willen doen gelooven dat de moeder van Jezus, die bij de kruisiging *niet* tegenwoordig zal geweest zijn, daarbij niet-alleen zeer degelijk tegenwoordig was, maar ook bij die gelegenheid door Jezus zeer in het bijzonder toevertrouwd is aan de goede zorgen van hem, Johannes. 'C'est là' heet het in eene aantekening op deze plaats, 'c'est là, selon moi, un de ces traits où se trahissent la personnalité de Jean et le désir qu'il a de se donner de l'importance. Jean, après la mort de Jésus, paraît en effet avoir recueilli la mère de son maître, et l'avoir comme adoptée. La grande considération dont jouit Marie dans l'église naissante le porta sans doute à prétendre que Jésus, dont il voulait se donner pour le disciple favori, lui avait recommandé en mourant ce qu'il avait de plus cher. La présence auprès de lui de ce précieux dépôt lui assurait sur les autres apôtres une sorte de préséance, et donnait à sa doctrine une haute autorité.'

Men leert hieruit, in het voorbijgaan, dat Renan's kritiek der evangeliën als het ware doorkruist, en dan ook voor een deel bepaald wordt, door zijne leer van den mensch. Honderd redenen zouden hem hebben kunnen bewegen, naar het voorbeeld van goede theologen, afstand te doen van zijne meening aangaande het historisch karakter, den historischen achtergrond, van het vierde evangelie. Aan honderd bedenkingen, waarvoor zijn verhaal, van het standpunt der evangeliën-kritiek, thans blootligt, zou hij daardoor bij voorbaat den pas hebben kunnen afsnijden. Doch wij zien dat zijne ethica hem niet verhindert gehoor te geven aan de aanwijzingen van zijn historisch gevoel. Een aantal bijzonderheden in het vierde evangelie, meent hij, kunnen zeer wel van den apostel Johannes afkomstig zijn. Zij kunnen dit, ook al is de goede trouw van dien ooggetuige geenszins onverdacht. Slechts zie de historieschrijver, bij het gebruikten dezer bron, voortaan des te scherper toe.

Partijdige vriendschap, gepaard met godsdienstige geestdrift, is, vooral bij vrouwen, volgens Renan tot alles in staat: 'La foi ne connaît d'autre loi que l'intérêt de ce qu'elle croit le vrai. Le but qu'elle poursuit étant pour elle absolument saint, elle ne se fait aucun scrupule d'invoquer de mauvais arguments pour sa thèse, quand les bons ne réussissent pas.' Dit leert zijns inziens de geschiedenis van het godsdienstig leven in onderscheiden tijden; en misschien moet naar dezen regel, zegt hij, ook het verhaal van de opwekking van Lazarus verklaard worden. 'Fatigués du mauvais accueil que le royaume de Dieu trouvait dans la capitale, les amis de Jésus désiraient un grand miracle qui frappât vivement l'incrédulité hiérosolymite. La résurrection d'un homme connu à Jérusalem dut paraître ce qu'il y avait de plus convaincant.' Martha en Maria verkeerden op dat oogenblik in de voor het uitvoeren van zoodanig plan vereischte stemming: 'L'état de leur conscience était celui des stigmatisées, des convulsionnaires, des possédées de couvent, entraînés par l'influence du monde où elles vivent et par leur propre croyance, à des actes feints.'

Iemand heeft gezegd dat Ernest Renan te dezer plaatse, ten einde niet te vervallen tot de ligtgeloovigheid der vroom-

heid, zich de ligtgeloovigheid van het cynisme in de armen geworpen heeft. Dit is niet juist. Martha en Maria zijn, volgens Renan, edele en beminlijke vrouwen geweest. Zulks was in zijn oog ook de Maria van Magdala, aan wier invloed hij zulk eene voorname plaats in de wording der verhalen aangaande Jezus' opstanding uit de dooden teekent. Hij roept uit: 'Pouvoir divin de l'amour! moments sacrés où la passion d'une hallucinée donne au monde un Dieu ressuscité!' Doch hij is nu eenmaal van oordeel dat de groote dingen in deze wereld niet tot stand komen dan ten koste van den adel, ook der verhevenste karakters.

Zeer bijzonder is dit volgens hem het geval geweest met de scheppingen van het religieus leven in den voortijd. De negentiende eeuw is óf onmagtig tot het voortbrengen van iets dat daarnaar zweemt, - voor een deel, omdat geen volkomen eerlijk man in den tegenwoordigen tijd het van zijn geweten zou kunnen verkrijgen als godsdienststichter op te treden; - of wel, indien onze eeuw eene enkele maal iets soortgelijks onderneemt, dan is zij verplicht, gelijk men leeren kan uit de lotgevallen en den opgang van het mormonisme, haar hefboom te ontleenen aan het oude magazijn.

Het denkbeeld dat mannen als Joseph Smith en Brigham Young in onze dagen, hoewel op erbarmelijke wijs, de getrouwe navolgers van de heiligen en godsdiensthelden der oudheid zijn, dit denkbeeld wordt door Renan wel niet met even zoo vele woorden uitgesproken, doch men behoeft de lijn zijner gedachte slechts een weinig te verlengen om al spoedig tot de aangeduide gevolgtrekking te komen. Ook is het een feit dat Joseph Smith, in minder tijd en geheel alleen, een grooter aantal proselieten gemaakt en een krachtiger Staat georganiseerd heeft, dan de directeuren van vele christelijke zendelinggenootschappen te zamen in den loop van vijftig jaren.

VIII

'On ne sort jamais immaculé de la lutte de la vie': vooral Renan's opvatting van het leven van Jezus-zelf doet uitkomen hoe onverbetterlijk diep deze overtuiging in zijn geest gewor-

teld is. Alle lezers van zijn geschrift hebben opgemerkt dat de strijd met de werkelijkheid, volgens hem, een noodlottigen invloed uitgeoefend heeft op de ontplooiing van Jezus' karakter; en hierbij denk ik niet aan de vroeger aangestipte kleingeestigheden, maar aan de pijnlijke concessien die Jezus, tot vestiging van zijn werk, gedaan zal hebben aan den tijdgeest, aan den ijver zijner kortzigtige vrienden, aan de eischen eener (haars inziens) alleen door bovenmenschenlijke daden te boeijen en tot geloof te wekken volksmenigte.

Enkel gedurende den tijd van zijn eerste optreden in Galilea heeft, volgens Renan, Jezus een waarlijk verheven en onschuldig ideaal verwezenlijkt. Het duurde niet lang of de aangebeden en onuitsprekelijk beminnenswaardige ebioniet werd een met de gedachte aan het naderend einde der wereld tot dweepens toe vervuld chiliast. De chiliast ging weldra eene schrede verder, en onderwierp zich aan de voorwaarden der onedele rol van thaumaturg. De thaumaturg, op zijne beurt, toen hij in aanraking kwam met de vijandelijke magt die den opgang van zijn werk onmogelijk maakte, wapende zich met geeselloeden van meer dan één soort en werd zeloot. Eerst toen het kruis voor hem stond opgerigt te worden, toen de joodsche priesters de doodelijke hand aan hem zouden slaan, ontwaakte hij uit zijn koortsachtigen droom, en kwam in den martelaar de menschezoon weder tot zichzelf. 'Il est sûr, au moins,' heet het, na het verhaal van de twijfelingen der laatste week, 'que sa nature divine reprinted bientôt le dessus. Il pouvait encore éviter la mort; il ne le voulut pas. L'amour de son oeuvre l'emporta. Il accepta de boire le calice jusqu'à la lie. Désormais, en effet, Jésus se retrouve tout entier et sans nuage. Les subtilités du polémiste, la crédulité du thaumaturge et de l'exorciste, sont oubliées. Il ne reste que le héros incomparable de la Passion, le fondateur des droits de la conscience libre, le modèle accompli que toutes les âmes souffrantes méditeront pour se fortifier et se consoler.'

De tot fanatisme gestegen heftigheid van Jezus' strijd tegen de joodsche priesterpartij wordt in denzelfden geest aldus verklaard: 'Il faut se rappeler que dans cette ville impure et pesante de Jérusalem, Jésus n'était plus lui-même. Sa

conscience, par la faute des hommes et non par la sienne, avait perdu quelque chose de sa limpidité primordiale. Désespéré, poussé à bout, il ne s'appartenait plus. Sa mission s'imposait à lui, et il obéissait au torrent. Ce n'est pas que sa vertu baissât; mais sa lutte au nom de l'idéal contre la réalité devenait insoutenable. L'obstacle l'irritait. Sa notion de Fils de Dieu se troublait et s'exagérait. La loi fatale qui condamne l'idée à déchoir dès qu'elle cherche à convertir les hommes, s'appliquait à lui. Les hommes en le touchant l'abaissaient à leur niveau. Le ton qu'il avait pris ne pouvait être soutenu plus de quelques mois; il était temps que la mort vint dénouer une situation tendue à l'excès, l'enlever aux impossibilités d'une voie sans issue, et, en le délivrant d'une épreuve trop prolongée, l'introduire désormais impeccable dans sa céleste sérénité.'

Dat Jezus ter wille van het volksgeloof, en niet buiten verband met zijne eigen meeningen omtrent de kracht van het gebed, zeker aantal dusgenaamde wonderen gedaan heeft, wordt voorgesteld als een onvermijdelijk gevolg zijner zending als godsdienststichter: 'Jésus dut choisir entre ces deux partis: ou renoncer à sa mission, ou devenir thaumaturge.' De schrijver neemt aan dat een gedeelte der evangelische wonderverhalen op feiten steunen: 'Nous admettons sans hésiter que des actes qui seraient maintenant considérés comme des traits d'illusion ou de folie ont tenu une grande place dans la vie de Jésus.' De meening dat deze wonderverhalen enkel toevoegsels zouden zijn van later tijd, is volgens hem eene te gemakkelijke oplossing: 'Il serait commode de dire que ce sont là des additions de disciples bien inférieurs à leur maître, qui, ne pouvant concevoir sa vraie grandeur, ont cherché à le relever par des prestiges indignes de lui. Mais les quatre narrateurs de la vie de Jésus sont unanimes pour vanter ses miracles.' Echter moet men niet meenen dat Jezus, door toe te geven aan de zwakheden des bijgeloofs, iets schandelijks of onzinnigs gedaan heeft: 'Si l'on part de ce principe que tout personnage historique à qui l'on attribue des actes que nous tenons au 19e siècle pour peu sensés ou charlatanesques a été un fou ou un charlatan, toute critique est faussée.' Ook

komt hier zeer in aanmerking dat Jezus niet aanstonds begonnen is wonderen te doen, en dat hij ze vaak alleen met blijkbaren tegenzin verrigt heeft: 'Beaucoup de circonstances semblent indiquer que Jésus ne fut thaumaturge que tard et à contre-coeur. On dirait, par moments, que le rôle de thaumaturge lui est désagréable. Il est permis de croire qu'on lui imposa sa réputation de thaumaturge, qu'il n'y résista pas beaucoup, mais qu'il ne fit rien non plus pour y aider, et qu'en tout cas, il sentait la vanité de l'opinion à cet égard. Comme cela arrive toujours dans les grandes carrières divines, il subissait les miracles que l'opinion exigeait de lui bien plus qu'il ne les faisait.'

Gelijk met den thaumaturg en exorcist, zoo is het ook gelegen met den chiliast. De schrijver protesteert tegen hetgeen hij noemt de willekeur van hen die niet gedogen dat Jezus nog iets anders zal geweest zijn dan de prediker der verhevenste zede- en godsdienstleer: 'Le déisme du 18e siècle et un certain protestantisme nous ont habitués à ne considérer le fondateur de la foi chrétienne que comme un grand moraliste, un bien-faiteur de l'humanité. Nous ne voyons plus dans l'Évangile que de bonnes maximes; nous jetons un voile prudent sur l'étrange état intellectuel où il est né. Il y a des personnes qui regrettent aussi que la Révolution française soit sortie plus d'une fois des principes et qu'elle n'ait pas été faite par des hommes sages et modérés. N'imposons pas nos petits programmes de bourgeois sensés à ces mouvements extraordinaires si fort audessus de notre taille. Continuons d'admirer *la morale de l'Évangile*; supprimons dans nos instructions religieuses la chimère qui en fut l'âme; mais ne croyons pas qu'avec les simples idées de bonheur ou de moralité individuelle on remue le monde.'

De bedoelde hersenschim van Jezus, - zijn geloof aan het naderend einde der wereld, en aan de openbaring eener nieuwe maatschappij waarvan hijzelf de ziel en de armen de dignitarissen zouden zijn, - mag niet buiten rekening gelaten worden. Hetgeen Jezus door zijne moraal geworden is voor de nakomelingschap, ditzelfde is hij voor zijne tijdgenooten geweest door zijn chialisme: 'Qu'il y eût une contradiction entre sa croyance d'une

fin prochaine du monde et la morale habituelle de Jésus, conçue en vue d'un état stable de l'humanité, assez analogue à celui qui existe en effet, c'est ce qu'on n'essayera pas de nier. Ce fut justement cette contradiction qui assura la fortune de son oeuvre. Le millénaire seul n'aurait rien fait de durable; le moraliste seul n'aurait rien fait de puissant. Le millénarisme donna l'impulsion, la morale assura l'avenir. Par là, le christianisme réunit les deux conditions des grands succès en ce monde, un point de départ révolutionnaire et la possibilité de vivre. Tout ce qui est fait pour réussir doit répondre à ces deux besoins; car le monde veut à la fois changer et durer. Jésus, en même temps qu'il annonçait un bouleversement sans égal dans les choses humaines, proclamait les principes sur lesquels la société repose depuis dix-huit cents ans.'

IX

Wil men zich eene voorstelling vormen van het godsdienstig onderwijs van Jezus in zijn zuiversten vorm, men herinnere zich hetgeen bij hem aan dit millennium-geloof voorafgegaan is: 'Dans les derniers temps de sa vie, Jésus crut que le règne de Dieu allait se réaliser matériellement par un brusque renouvellement du monde. Mais sans doute ce ne fut pas là sa première pensée. La morale admirable qu'il tire de la notion du Dieu père, n'est pas celle d'enthousiastes qui croient le monde près de finir et qui se préparent par l'ascétisme à une catastrophe chimérique; c'est celle d'un monde qui veut vivre et qui a vécu. *Le royaume de Dieu est au dedans de vous*, disait-il à ceux qui cherchaient avec subtilité des signes extérieurs. La conception réaliste de l'avènement divin n'a été qu'un nuage, une erreur passagère que la mort a fait oublier. Le Jésus qui à fondé le vrai royaume de Dieu, le royaume des doux et des humbles, voilà le Jésus des premiers jours, jours chastes et sans mélange où la voix de son Père retentissait en son sein avec un timbre plus pur. Il y eut alors quelques mois, une année peut-être, où Dieu habita vraiment sur la terre. La voix du jeune charpentier prit tout à coup une douceur extraordinaire. Un charme infini s'exhalait de sa

personne, et ceux qui l'avaient vu jusque-là ne le reconnaissaient plus. Il n'avait pas encore de disciples, et le groupe qui se pressait autour de lui n'était ni une secte, ni une école; mais on y sentait déjà un esprit commun, quelque chose de pénétrant et de doux. Son caractère aimable, et sans doute une de ces ravissantes figures qui apparaissent quelquefois dans la race juive, faisaient autour de lui comme un cercle de fascination auquel presque personne, au milieu, de ces populations bienveillantes et naïves, ne savait échapper.'

Doch dit was nog slechts een begin. De betoovering zou nog klimmen, de geestdrift nog stijgen. Een voorgevoel van het in de liefelijkste gedaante naderend godsrijk zou zich van Jezus' omgeving meester maken. De prediker van het koningschap der kinderen, de dichter der armoede, de mystagoog van het verheerlijkt ebionitisme, zou zelf den toon aangeven der algemeene stemming. De nieuwe godsdienst, die weldra in de zorgen komen zou, vierde toen hare bruiloftsdagen: 'C'était l'enfance, en effet, dans sa divine spontanéité, dans ses naïfs éblouissements de joie, qui prenait possession de la terre. Tous croyaient à chaque instant que le royaume tant désiré allait poindre. Chacun s'y voyait déjà assis sur un trône à côté du maître. On s'y partageait les places; on cherchait à supputer les jours. Cela s'appelait *la bonne nouvelle*; la doctrine n'avait pas d'autre nom. Un vieux mot, *paradis*, que l'hébreu, comme toutes les langues de l'Orient, avait emprunté à la Perse, et qui désigna d'abord les parcs des rois achéménides, résumait le rêve de tous: un jardin délicieux où l'on continuerait à jamais la vie charmante que l'on menait ici-bas. Combien dura cet éniement? On l'ignore. Nul, pendant le cours de cette magique apparition, ne mesura plus le temps qu'on ne mesure un rêve. La durée fut suspendue; une semaine fut comme un siècle. Mais qu'il ait rempli des années ou des mois, le rêve fut si beau que l'humanité en a vécu depuis, et que notre consolation est encore d'en recueillir le parfum affaibli. Jamais tant de joie ne souleva la poitrine de l'homme. Un moment, dans cet effort, le plus vigoureux qu'elle ait fait pour s'élever au-dessus de sa planète, l'humanité oublia le poids de plomb qui l'attache à la terre, et les tristesses de la

vie d'ici-bas. Heureux qui a pu voir de ses yeux cette éclosion divine, et partager, ne fût-ce qu'un jour, cette illusion sans pareille! Mais plus heureux encore, nous dirait Jésus, celui qui, dégagé de toute illusion, reproduirait en lui-même l'apparition céleste, et, sans rêve millénaire, sans paradis chimérique, sans signes dans le ciel, par la droiture de sa volonté et la poésie de son âme, saurait de nouveau créer en son coeur le vrai royaume de Dieu!

X

Mijne lezers mogen het ten goede houden indien ik menige bijzonderheid van Renan's geschrift onaangeroerd laat. Renan draagt over de instelling van het Avondmaal, over de betrekking tusschen Jezus en Johannes den Dooper, afwijkende meeningen voor die het de moeite waard zou geweest zijn mede te deelen en te toetsen. Mijn toeleg was, bij voorkeur den geest van het werk te doen uitkomen; en, daar dit niet geschieden kon zonder tevens al hetgeen er voor kerkelijke christenen aanstootelijks in voorkomt kort zamen te dringen, ten slotte over dit ergerlijke nog een enkel woord.

In de oogen van het kerkgeloof heeft Renan's opvatting van het karakter van Jezus noodwendig iets monsterachtigs. De orthodoxie zou een zelfmoord plegen indien zij met dit boek vrede sloot, of tot een vergelijk met den schrijver kwam. Hare banbliksems konden zonder schade voor haar goeden naam puntiger zijn, minder den indruk maken van met plakgoud overtogen blik. Ook behoeften er niet zoo vele bijzaken te kleven aan de steenen dien zij den godslasteraar naar het hoofd slingert. Doch men zou weinig regt moeten laten wedervaren aan de menschelijke natuur, indien men het wilde afkeuren dat het kerkelijk christendom Ernest Renan verfoeit en uitwerpt. De christelijke regtzinnigheid is, van alle magten op deze wereld, die wier toorn en ongeregtigheden de meeste aanspraak hebben op vergiffenis. Voor haar bestaat het onderscheid tusschen vorm en wezen niet. Hetgeen anderen haar fanatisme noemen, is voor haarzelf en in hare eigen oogen pligtmatige ijver tot verdediging en verbreiding der ondeelbare waarheid.

Doch een onafhankelijk publiek stelt daarom Ernest Renan niet in het ongelijk. Zijne teekening van het leven van Jezus moge onbevredigend zijn, dit onderscheidt haar niet van het christusbeeld der orthodoxie. Beide voorstellingen hebben dit gebrek met elkander gemeen; en, zoo ergens, hier is het snijpunt dier voor het overige zoo ver uiteenlopende lijnen. De overgeleverde leer omtrent den persoon van Jezus is ontegenzeggelijk geschikt voor de openbare godsvereering, gelijk deze in alle christenlanden plaats heeft. De Jezus van Ernest Renan kan in de christelijke kerk niet gepredikt worden; een lied te zijner eer zou daar een wanklank zijn. Doch deze bruikbaarheid, bovendien een ondergeschikt kenmerk van waarheid, en geen onderpand van verhevenheid, is ook het eenige waardoor de christologie der bestaande kerkgenootschappen, in het oog van den onpartijdigen toeschouwer, voordeelig afsteekt.

Verlaat men voor eene wijl dit onzijdig terrein, en plaatst men zich op het door Ernest Renan gekozene, dan blijkt het aangeduid voorregt niet aanzienlijk genoeg om al het andere goed te maken. Het zwaarste moet dan het zwaarst wegen. Op het standpunt van Renan is het kerkelijk christusbeeld eene benaauwende nachtmerrie; en men zou aan de billijkheid te kort doen indien men hem de vrijheid ontzegde, of de kracht misgunde, zich dien drukkenden last van de borst te wentelen. Indien hier spraak kon zijn van toerekenbaarheid, dan zou de schuld van Renan's geschrift verhaald moeten worden op het kerkelijk christendom. Niet aan hem, maar aan de kerkleer, zou de door hem gegeven ergernis te wijten zijn.

Een fransch criticus der vorige eeuw heeft naar waarheid gezegd: 'Ceux qui blâment les colères de l'esprit de critique, ne songent pas assez que l'homme de goût a reçu vingt blessures avant d'en faire une.' Al kan niet ontkend worden dat *la Vie de Jésus* den regtzinnig-geloovigen christen kwetsen moet in sommige zijner dierbaarste overtuigingen, dit is geen reden om Renan te veroordeelen. Zijn boek is eene daad van zelfverdediging. Het zou niet betamen dat de orthodoxie in deze wereld slagen mogt toebrengen, zonder slagen terug te ontvangen. Zelf teistert zij de hoofden, bindt zij de gewetens; het kan voor hare vorming slechts dienstig zijn te

ondervinden dat, onder het bestuur van een regtvaardig God, zulke daden hier beneden niet straffeloos gepleegd worden.

Overigens ben ik voor mijzelf niet van oordeel dat de menschheid ten eeuwigen dage zal moeten blijven kiezen tusschen twee even onaannemelijke zaken: eene in de oogen der eenen gedrochtelijke kerkleer, eene in de schatting der anderen gedrochtelijke geschiedenis. Er zullen vreedzamer tijden aanbreken dan de onze is; en geen beter middel om die toekomst voor te bereiden, dan getrouwheid in het arbeiden elk aan eigen taak.

1863.

Eene voorname leemte van dit opstel is, dat het zwijgt over een ander beroemd *Leven van Jezus*, omgewerkt in Duitschland verschenen kort na de *Origine du christianisme*. Lezers die met eene *vergelijkende* beschouwing van beide werken kennis wenschen te maken, neem ik de vrijheid te verwijzen naar het voortreffelijk opstel van Eduard Zeller: *Strauss und Renan*, in den bundel *Vorträge und Abhandlungen geschichtlichen Inhalts*, Leipzig 1865.

1882.

Edward Bulwer.Dit opstel is niet van mij. Ook is het mijne schuld niet, zoo van deze hand er slechts één in den bundel aangetroffen wordt. - Bulwer overleed in Mei 1872.

Kenelm Chillingly, by Edward Bulwer, Lord Lytton. In four volumes, 1873. - **The Coming Race**, by Edward Bulwer, Lord Lytton. In one volume. 1873. - Tauchnitz-Edition.

I

Kenelm Chillingly, met de *Parisians* het litterarisch testament van Edward Bulwer, lord Lytton, is een lange, wel wat langdradige roman in vier deelen; in den aanvang, vooral, welligt weinig aantreklijk, en toch de lezing ten volle waard, omdat er de laatste zielestrijd en de laatste gedachten van een grooten geest in zijn weggelegd. Het zijn levenservaringen en teleurstellingen, in beeld gebragt en te boek gesteld door een bejaard man; jong geweest in een romantischen tijd, dweepend met bloemen en sterren, met vrouwen en liefde, met geloof en poëzie; oud geworden in eene ijzeren eeuw, zonder godsdienst en zonder idealen, zonder eerbied voor traditie, voor geboorte, of hooge jaren; eene eeuw van ziekelijke filanthropie aan den eenen, van bekrompen zelfzuchtige politiek aan den anderen kant; eene politiek, niet beheerscht door beginselen, maar door partijbelang; uitgevonden om een groot

land klein te maken, en het vorstelijk Engeland, uit onverschilligheid, te doen afdalen van de plaats die het zoo lang ons heugt innam onder de volken; eene eeuw van onbeschaamde geldzucht, waarin de oudste adel zich niet ontziet zijn reinen en fieren naam te wagen in dubbelzinnige spekulatien; eene eeuw, gestoffeerd met pedante scholen voor middelbaar onderwijs ten behoeve van jonge meisjes; vergiftigd met stelselmatig aangekweekte blaauwkousen en geëmancipeerde vrouwen.

Dit laatste vooral is hetgeen den ouden Bulwer gemelijk en ongelukkig maakt; waarom de wereld hem verveelt, en hij zich in haar niet meer thuis kan gevoelen. Helaas, wat is er van zijne eigen lieve vrouwetype geworden! Hoe is zij van haar voetstuk nedergeworpen! De morgenster haar van het voorhoofd, de leliestengel haar uit de hand gevallen! Wat werd er van de liefelijke, half kind, half engel, die tot den man harer keus opzag, en hem aanhing, en leefde van het licht zijner oogen; en dan weêr, geleid door een geheimzinnig goddelijk instinkt, als bijwijlen *hij* den weg bijster was in de moeilijke wereld, met haar kleinen vinger hem lagchend het regte pad wees voor zijn voet! De betooverende Eva, de lieve vrouwelijke vrouw, is verdwenen. Eene koele en oproerige, pogchend op hare geestesgaven en zich verheffend op hare regten, baant met de elbogen zich een weg door de menigte, en keft, met wijd geopenden mond, om de eerste plaats. De maan is ondergegaan. Liefde en poëzie zijn weggevaagd van de aarde. Moge er zich voortaan vermaken wie wil...

Kenelm Chillingly niet! De wereld verveelt hem - misschien reeds vóór, doch stellig oogenblikkelijk na zijne geboorte. En dit is, dunkt ons, de groote fout van den roman. De held van het boek is zoozeer de menschgeworden verveling van den schrijver, dat hij, door zijn gezelschap, ook den lezer veeltijds met een gevoel van lusteloosheid besmet, en het ons dientengevolge eenigzins tot eer verstrekt indien wij het lange verhaal eerlijk ten einde brengen. In den regel toch hebben de hoofdpersonen van Bulwer reeds tegen zich, dat zij den mond niet houden kunnen over de wijsgeerige en staatkundige denkbeelden van Bulwer zelf. Doch wanneer die denkbeelden, zooals in dit geval, in plaats van geestdrift

te ademen, eenigszins duf en verslagen zijn, dan schuilt er zekere verdienste in, aandachtig het oor te blijven leenen. En toch, wél hem wiens geduld de proef doorstond; want evenals in elk ander boek van Bulwer, wordt ook hier zulke zelfbeheersching drievoudig beloond.

Kenelm Chillingly is de laatgekomen éénige zoon van een vermogend engelsch edelman. Zijne geboorte werd door beide ouders met onuitsprekelijke vreugde te gemoet gezien; en die vreugde steeg ten top, toen, op het lang verbeid tijdstip, een kindeke van het manlijk geslacht den troon van zijn wiegje besteege. Bij die wieg werd Sir Peter, de vader, geroepen. Hij stapte de kamer binnen met een levendigen tred en een van blijdschap stralend gelaat: hij verliet haar nadenkend en met een bewolkt voorhoofd. 'Toch was het kind geen monster. Het was niet ter wereld gekomen met twee hoofden, zoogenaamd; het was gevormd als elke pasgeboren zuigeling, - was over het geheel een welgeschapen kind, - een schoon kind zelfs. Niettegenstaande dit alles deed zijn voorkomen den vader onaangenaam aan, evenals het reeds vroeger de baker gedaan had. Het schepsel keek zoo onuitsprekelijk plegtig! Het vestigde zijne oogen op Sir Peter met een melankolieken, verwijtenden blik; het hield de lippen vast op elkaar geklemd en benedenwaarts getrokken, als in gemelijke overpeinzing zijner toekomstige lotsbestemming. De baker verklaarde, bezorgd fluisterend, dat het kind bij het aanschouwen van het eerste levenslicht geen enkelen kreet had geslaakt. Het had bezit genomen van zijne wieg, met al de waardigheid van zwijgende smart.' - Eenige weken later wordt de kleine 'Kenelm' gedoopt, 'na welke plegtigheid zijn gezicht nog langer werd dan te voren.'

Die eerste kennismaking met den held is onaantrekkelijk; hare herinnering vergezelt u het geheele boek door; te meer daar bij tusschenpoozen steeds op denzelfden onaangenen toon over hem gesproken wordt; ook dan nog, wanneer hij zich reeds tot een schoonen welgemaakten jongen man ontwikkeld heeft, die niet zelden allerlei goede en lieve dingen zegt en doet. - Bij zekere gelegenheid, in een gesprek met een ander jong mensch, wanneer deze hem toevoegt: 'Gij

schertst!’, antwoordt Kenelm: ‘Schertsen? ik wenschte, Bob, dat het zoo ware! Maar dat is eene kunst die ik nooit heb verstaan. In de wieg reeds gevoelde ik dat het leven eene hoog ernstige zaak is, waarbij geen scherts te pas komt. Ik herinner mij nog te goed mijn eerste dosis kastor-olie. Ook gij, waarschijnlijk, Master Bob, hebt te uwer tijd die voorbereidende wijding tot de liefelijkheden des levens ontvangen. De hoeken van uw mond zijn nog niet bekomen van de benedenwaartsche rigting, die zij er zoo meedogenloos aan gegeven heeft. Evenals ik zelf, zijt ook gij van een ernstig temperament en niet ligt tot lagchen te bewegen. Een enthousiast van den vooruitgang is dan ook noodwendig onvoldaan over den tegenwoordigen stand van zaken. En - chronische onvergenoegdheid gruwet van de voorbijgaande verstrooiing eener grap.’

De held van het boek beklagt zich dat hij te jong reeds kastor-olie geslikt heeft; - de schrijver zijner levensgeschiedenis maakt den indruk, te zelden of te laat deze heilzame medicijn tot zich genomen te hebben.

Kenelm verklaart het gevoel met zich om te dragen, alsof hij slechts bij ongeluk op onze planeet is te regt gekomen: alsof hij eigenlijk op eene andere te huis behoorde. Doch men bemerkt ras dat het niet zoo zeer de wereld is, als wel de eeuw waarin hij geboren werd, die hem tegenstaat. Eene onverstandige opvoeding, juist het tegendeel van hetgeen zij had behooren te zijn voor een geest als den zijnen, voert dien tegenzin ten top. - Op raad van een oom, oprigter en mede-eigenaar van een groot populair liberaal dagblad, *De Londenaar* geheeten, wordt de knaap reeds op zijn zestiende jaar in den kost besteed bij een *pur sang* realist en vooruitgangsmansman, bereid en berekend om zijn leerling te doorkneeden met de nieuwe denkbeelden van den tijd. Hoe eer toch, volgens dien verlichten journalist, daarmede begonnen werd, hoe beter het zijn zou. ‘Hoe jonger men zich de denkbeelden eigen maakt, bestemd ons geslacht te beheerschen, des te gunstiger staan onze kansen bij den wedstrijd met onze tijdgenooten.’ En de onderwijzer hield woord, en volbragt zijn pligt. Op zijn één en twintigste jaar, toen Kenelm van de hoogeschool terugkeerde, was zijn geest boordevol nieuwe denkbeelden,

wier stroom echter, in botsing komend met een anderen, dieper liggenden en vijandigen, hem ondragelijk zwartgallig en opbruisend maakte.

Groote feestelijkheden hadden plaats gehad op Exmundham, tot viering van de eer, der wereld te beurt gevallen, dat het Kenelm Chillingly behaagd had een en twintig jaren op haar door te brengen. In antwoord op den toast, hem gebragt door den voornaamste der pachters en andere genoodigden, had de jonge erfgenaam een *speech* gehouden, welke allerminst had bijgedragen tot vermeerdering der algemeene vrolijkheid. Wel sprak hij met een gemak en eene zelfbeheersching, verbazend in een jong mensch, voor de eerste maal geroepen in het publiek op te treden; doch de toespraak zelf was niet opwekkelijk. Ruim had hij zich daarbij bediend van de nieuwe denkbeelden welke het opkomend geslacht moeten beheerschen, en met welke hij gemeenzaam was gemaakt door het dagblad van zijn oom en door de gesprekken met zijn onderwijzer.

‘Het is ongetwijfeld waar,’ zei hij onder anderen, ‘dat de Chillingly's dit landgoed bezeten hebben van vader op zoon, gedurende het vierde gedeelte der wereldgeschiedenis, gerekend van het tijdstip waarop, volgens Sir Isaac Newton, de zondvloed heeft plaats gegrepen. Doch, voor zoover uit de geschiedboeken blijkt, is de wereld wijzer noch beter geworden ten gevolge van hun bestaan. Zij werden geboren om te eten, zoolang zij eten konden; en wanneer zij niet meer eten konden, dan stierven zij. Niet dat zij in dit opzigt onbetekenender waren dan hunne medeschepselen over het algemeen. De meesten onzer, hier tegenwoordig, zijn enkel geboren om te sterven; en de beste troost voor onze gekwetste eigenliefde, bij het erkennen van dit feit, is de waarschijnlijkheid dat onze nakomelingen van niet meer gewigt zijn zullen voor de uitvoering van het plan der natuur, dan wij dit zelf zijn.’

De afkomst van het geslacht der Chillingly's werd door hem nagespoord tot op de gorilla's toe; en hij zag, wat aanging den lof zijn vader als landheer toegezwaard, zich verplicht eene scherpe kritiek te leveren van diens bestuur, als volstrekt niet beantwoordend aan de hoogere eischen der landbouwkundige

wetenschappen van zijn tijd. Hij zelf was, ja, met goed gevolg door zijne examens gekomen, doch voor de toekomst beloofde dit nog niets. Vele onbeduidende, en vooral vele bekrompen lieden, hadden in hun tijd grooter lof aan de hoogeschool ingeogst dan hij. Hij eindigde met de genoodigden te danken voor de beleefdheden, zijne familie en hemzelf bewezen; er bijvoegend dat hij hoopte naar het graf, waarheen allen op weg waren, voort te gaan met kalme onverschilligheid voor hetgeen de wereld van hem zeggen mogt, gedurende die zoo korte reis. En aangezien het beste wat men elkander wenschen kon, was zooveel mogelijk bevrijd te blijven van de ziekten en pijnen waaraan het ligchaam onderworpen is, en die met de jaren steeds plegen toe te nemen, verlangde hij te eindigen met den heildronk: ‘Uwe gezondheid, heeren!’

Deze ontboezeming maakte niemand gelukkig; noch Kenelm's ouders, noch zijne onderhoorigen, en allermintst hemzelf. Hij klaagt: ‘De tijd waarin wij leven is voor mij, als voor Hamlet, uit zijn verband gerukt; en ik ben niet, als Hamlet, geboren om dien weder in het gelid te zetten.’ De groote beweegkrachten van het menschelijk leven, behoefte en eerezucht, ontbreken bij hem geheel. Hij heeft geen honger, en geen ijdelheid. Hij weet letterlijk niet wat met zijn leven aan te vangen. Aan een vriend, een dichter, raadt hij een lied te maken op den biefstuk, omdat de eetlust eene waarachtige behoefte van het dagelijksch leven is, en niet te zingen van kunst, roem, of liefde, omdat in het dagelijksch leven de mensch het buiten zulke denkbeelden zeer wel stellen kan. Doch kort daarna laat hij zich ontvallen: ‘Ik ben opgevoed in de realistische school, en het realisme voldoet mij niet, omdat in het realisme, als school, geen waarheid ligt. Het bevat slechts een deel waarheid, alleen het hardste en koudste, en wie een deel waarheid uitspreekt, en het overige terughoudt, liegt.’

Ook de vrouwen vervelen hem, en hij mijdt haar. Hij wordt in stilte vurig bemind door eene liefvallige aristokratische schoone, vol geest en kunde, uitnemend opgevoed, geheel gevormd om de hoogste plaatsen in te nemen, den meest superieuren man te begrijpen, en toch zacht en echt vrouwelijk

gebleven, - doch tot zijne eigen verbazing beantwoordt hij hare liefde niet. 'Ik wou dat het schepsel mij met rust liet,' denkt hij soms. Of wel, een andermaal, na een gesprek over Virgilius, waarin hij tot de slotsom geraakt dat de jeugd Virgilius niet waardeert omdat zijne verzen zonder gebreken, en de jongelieden dien ten gevolge geneigd zijn den dichter van gebrek aan leven en vuur te verdenken, zegt hij bij zichzelf: 'Ik vrees dat ik mij dood zou geeuwen, indien ik met eene Jufvrouw Virgilius getrouwd was.'

Dit is een eigenaardige trek van Bulwer's meeste helden. Zij waarden en bewonderen de *thorough-bred* jonge schoone edelvrouwen; evenals, in de bloemewereld, zij oog hebben voor de ongerepte reinheid en vorstelijke aanvalligheid van camelia's, kunstmatig gekoesterd, en voor elk togje en smetje behoed in hare kostbare kassen. Doch betooveren laten zij zich door die aristokratische bloemen niet. Hun het hart te stelen, - die kunst verstaan alleen de in het wild groeiende kleine violen, met hare geurige zielen, in vrijheid en in eenzaamheid ontloken in de schaduw van het geheimzinnig bosch, onder sterrelicht, en dauw, en nachtegalezang, gevormd door de goddelijke hand der natuur alleen. Bulwer's eigenlijke heldinnetjes zijn dichterlijke schepsels, half kind en half genie, fee, of nymf - de schakel tusschen goden en menschen voor den man wien zij hare liefde schenken.

Onder de zonnige oogen van een dergelijk wezen ook, ontdooit eindelijk het verkleumde hart van den vreugdeloozen Chillingly. Van nu af is het lente in zijne ziel; lente ook in den geest des schrijvers, en lente in zijn boek. Nu herkennen wij onzen ouden Bulwer weêr: hij is in zijn gewone doen. Spot en wrevel hebben een einde, geloof en hoop zijn aan het woord.

Kenelm, de konventionele groote wereld moede, en niet wetend wat met zijn leven aan te vangen, onderneemt, als eenvoudig landman verkleed, eene voetreis door Engeland, en ontmoet op een zijner zwerftogten, op eene weinig bewoonde plaats, in een klein, lief gelegen, en met kamperfoelie en klimop begroeid landhuis, een jong meisje, nog bijna een kind, Lily Mordaunt geheeten. Zij is eene wees van hooge geboorte, doch ten gevolge van schandelijke en mislukte spekulatien van

haar vader, reeds als kind van titel en fortuin beroofd, en onbekend opgevoed door een talentvol man, een schilder van naam, die haar, zonder haar medeweten, bestemt voor zijne vrouw. Haar excentrieke voogd laat het meisje opgroeien zonder eigenlijk onderwijs. ‘De vrouw,’ volgens hem, ‘is zelf een dichtstuk; zij moet poëzie weven uit hare eigen gedachten en hare eigen verbeelding: te veel drooge boeken bederven die poëzie.’ De eenige werken, die hij haar in handen geeft, zijn dichtbundels, mythen, legenden, en den Bijbel. Voor het overige, - behalve wanneer hare tante, met wie zij te zamen woont, haar plaagt met de onregelmatige fransche werkwoorden, en de predikant van het dorpje met de romeinsche geschiedenis, - wordt zij onderwezen door haar eigen fijn instinkt alleen, dat de diepzinnigste vragen op de eenvoudigste wijs voor haar oplost en de donkerste geheimnissen voor haar ontvouwt. Hare liefste wandelplaats is het nabijgelegen kerkhof, waar zij de graven met bloemen tooit. Hare speelnootjes zijn de vlinders die zij in eene soort van groote voliëre bijeen verzamelt en van wie zij gelooft dat zij haar kennen. Zij is een tenger gebouwd, doch zeer schoon meisje, dat in den geheelen omtrek den bijnaam van de Fairy draagt.

Zooras Kenelm met haar in aanraking kwam, overmeesterde hem ‘dat zeker gevoel van namelooze sympathie, dat elk man slechts éénmaal ondervindt in de nabijheid van eene der dochteren van Eva. In haar herkende hij de jonger, tederder, en reiner zuster zijner eigen manlijke ziel.’

Volgens Bulwer is de verklaring van dit verschijnsel, - dat het echt manlijk hart zich alleen onwederstaanbaar voelt aangetrokken tot de waarlijk vrouwlijke vrouw, - hierin gelegen dat ‘die liefde, welke den eernaam van poëtische waardig is, de liefde zijn moet voor een wezen dat zedelijk zich op grooten afstand van ons eigen ik bevindt; zoozeer verschillend in hoe danigheden van ons zelf, dat, hoe dicht wij ook den bezitter naderen, wij onze eigen hoedanigheden nooit met de zijnen kunnen vermengen of vereenzelvigen; zoodat in het geliefde voorwerp steeds iets ideaals blijft - een mysterie - een zonnige top, zamen vloeiend met den hemel!’

‘Mevrouw Kenelm Chillingly’ echter wordt de lieve Lily *niet*.

Uit dankbaarheid zegt zij hare hand toe aan haar voogd; doch nog vóór het huwelijk voltrokken wordt, sterft zij van smart over de scheiding van Chillingly. Haar tener ligchaam was niet bestand geweest tegen den strijd tusschen hare liefde en haar plichtgevoel; en toen Kenelm, na eene afwezigheid van weinige maanden in het buitenland, gedreven door een onwederstaanbaar heimwee, naar het dorpje terugkeerde en ronddoelde op de begraafplaats waar hij haar zoo dikwijls had ontmoet, vond hij, onverhoeds, haar eigen lieven naam uitgehouwen op eene wit marmeren zerk, naast die van een kind, welke zij dagelijks met frissche bloemen plag te tooijen. De plotselinge overtuiging van haar dood bragt hem tot wanhoop, en zelfs aan den rand van het graf. Doch toen hij herstelde, was hij een ander mensch geworden. Lily's liefde had den kouden stuggen zonderling herschapen in een krachtig man, vol leven en vol menschemin, zich te huis gevoelend in de wereld, en bereid met vaste hand aan het welzijn van zijn land en van zijn volk te arbeiden. Zie, het oude is voorbijgegaan, alles is nieuw geworden! 'Het schijnt,' zegt Kenelm zelf, 'dat wij, welken prijs het ons kosten moge, eerst onzen eigen roman moeten hebben doorleefd, eer het ons duidelijk wordt wat er groots in de werkelijkheid van het leven ligt. Ik kan niet langer betreuren dat ik mij vreemd gevoel aan het meeste van hetgeen door mijn geslacht wordt nagejaagd. Ik heb nu geleerd, hoeveel ook ik met dat geslacht gemeen heb. Ik heb de liefde en de smart gekend. Ik gevoel dat de tijd gekomen is, DEN OUDEN KENELM MET DE NIEUWE DENKBEELDEN TE DOEN PLAATS MAKEN VOOR EEN NIEUWEN KENELM, MET DE DENKBEELDEN VAN VANOUDS.'

O gij vrouwen, wel moogt gij fier zijn en ootmoedig tevens! Want één uwer is het die én held, én schrijver, én ons zelf, hebt verlost van de bange nachtmerrie van het Realisme, dat ons, vier dikke deelen door, de borst heeft benaauwd!

Zoo is het in het boek - mogt het zoo worden in het leven! Als Jakob met den Engel, heeft de oude Bulwer met den geest der eeuw geworsteld, en, ook al werd hem de heup

ontwricht, eindelijk heeft hij overmocht. Houd moed, gij onze arme, wanhopig strijdende en bloedende eeuw! Nog een kleine wijle - bidden en vertrouwen wij - en na de eindelooze worsteling ontslaapt ook gij in vrede, en gaat onder in een schitterenden stralekrans van vernieuwd geloof, vaster hoop, en goddelijker liefde.

II

The Coming Race is een droom of sprookje, ingegeven door dezelfde staatkundige, wijsgeerige, en maatschappelijke vraagstukken, waardoor blijkbaar, in des schrijvers laatste levensjaren, zijn geest geheel werd beheerscht, en waaraan het publiek *Kenelm Chillingly* te danken heeft. Ditmaal echter maakt Bulwer zich niet bedroefd of boos over den gang van zaken, maar vrolijk.

De door hem ten beste gegeven vertooning speelt in de ingewanden der aarde. De optredende personen zijn een geslacht - van menschelijke herkomst, ja - doch, waarschijnlijk reeds vóór den Zondvloed, door eene geweldige aardbeving, van de oppervlakte der aarde af-, en naar beneden in het diepste harer holen nedergestort. Van zon, maan, noch sterren, weten de daar thans levenden iets, dan alleen bij overlevering, door eeuwen-oude mythen. Zij hebben eene soort van elektrisch licht uitgevonden, dat hen voor het ontbrekend hemellicht schadeloos stelt. In ontwikkeling op allerlei gebied zijn zij de thans onder de zon levende menschheid zoo ver vooruit, dat de schrijver de vaste overtuiging met zich omdraagt dat dit het nieuwe geslacht is, bestemd eenmaal het onze te verdrijven en te vervangen.

De verhaler en ooggetuige van al deze wonderen is een jong Amerikaan, door zijne ouders naar Engeland gezonden om zijne opvoeding te voltoojen. Op reis met een vriend, een ingenieur, daalt hij uit nieuwsgierigheid met dezen in eene kolenmijn, waar zij, zeer in de diepte, een uit den grond opstijgend schitterend licht ontwaren. Door middel van een touw, laten zij zich nog dieper zakken. Doch helaas! het rotsbrok, waaraan de lijn is bevestigd, splintert af, en beiden

storten naar beneden. De ingenieur, op de plaats zelf gedood, wordt door een toeschietend monster in een oogwenk verslonden. De Amerikaan, na den hevigen schok tot bewustzijn teruggekeerd, bevindt zich te midden eener groote stad. Hij hoort in de verte schreden en menschestemmen, en ontwaart gebouwen om zich heen, allen met een helder kunstlicht overgoten. Het duurt niet lang of hij ziet een wezen naderen, veel overeenkomst hebbende met een man, maar grooter en indrukwekkender, met een schoongevormd doch sfinxachtig gelaat, welks kleur, hoewel fijner en fraaijer, toch meest aan die der roodhuiden doet denken. De gestalte is van een paar groote vleugelen voorzien, die haar bij het gaan als een sierlijken mantel omhullen. Weldra worden de groote donkere oogen met aandacht en verbazing op hemzelf gevestigd, als bij de eerste ontdekking van een vreemd en wild dier. Blijkbaar maakt zijn persoon geen gunstigen indruk. Vooral zijn baard en zijne snorren herinneren op onaangename wijs aan een lager ras, en aan zekere dieren uit de voorwereld waarvan in het stadsmuseum nog overoude afbeeldingen voorhanden zijn.

Onze held was niet op zijn gemak. Hij gevoelde zich in de nabijheid van een wezen, magtiger dan hijzelf en vijandig aan de menschheid. Hij viel op de knieën, en bedekte zich het gelaat met de handen. Doch de vreemdeling sprak hem toe met eene kalme en muzikale stem, in eene taal waarvan hij geen woord verstond, maar die toch zijne vrees deed bedaren. Hij waagde het de oogen op te slaan, en bemerkte dat hij van het hoofd tot de voeten werd opgenomen met een doorborenden blik, die tot in het diepst van zijn hart scheen te lezen. Daarna werd hem eene hand zachtkens op het voorhoofd, en eene andere op den schouder gelegd.

Die dubbele aanraking was betooverend. In de plaats van zijn vorigen angst ondervond hij een gevoel van welbehagen, van blijdschap, van vertrouwen in zichzelf en in het zonderling wezen vóór hem. Hij stond op, en werd door den vreemdeling naar diens woning geleid, waar hij als gast met groote welwillendheid werd ontvangen.

Het huis was eene soort van oostersch gebouw, zonder ven-

sters of deuren, van binnen gelijk van buiten met elektrische vlammen verlicht, welke binnenshuis tevens een liefelijken geur verspreidden. De vloer was ingelegd met kostbare metalen; en een aantal vogels, in kooijen, zongen in koor eene fraaije melodie. De bedienden waren kunstige, als menschelijke wezens gekleede automaten, die door de aanraking van zekeren staf in beweging gebragt werden en onhoorbaar voortsnelde, om met den meesten spoed allerlei huiselijke diensten te verrigten. Ruime balkons waren aangebragt, waar men van het uitzigt kon genieten. Het landschap was verwonderlijk schoon, woest en rotsachtig; de boomen en struiken zagen niet groen, doch vertoonden eene zachtbruine kleur, die het oog aangenaam aandeed; de watervallen schitterden als rozeroode vlammen. Dit alles te zamen, en het heldere en kalme licht over alles uitgegoten door myriaden lampen, vormde een geheel waarvan geen woorden een denkbeeld kunnen geven, zoo prachtig was het, en toch zoo statig; zoo liefelijk, en toch zoo indrukwekkend.

Doch weldra werden de gedachten van onzen held van dit natuurschoon afgeleid. Hij hoorde welluidende muziek, en zag eene menigte gewiekte gestalten, als in een sierlijken dans, voortzweven in de lucht. In koortsachtige verwondering hief hij de oogen naar zijn gastheer, en legde aarzelend en vragend de hand op diens vleugelen. Vriendelijk breidde toen de vreemdeling dezen uit; en onze berigtgever merkte op, dat zij niet echt, niet met het ligchaam zaamgewassen, maar kunstmatig aangebragt waren en, evenals een kleedingstuk, naar willekeur konden worden vast- of los gehecht.

Ondertusschen duurt het niet lang, of hij ondervindt de terugwerking van den vreeselijken val dien hij nog zoo kort geleden gedaan heeft. Hij voelt zich duizelig worden, en zinkt in eene diepe en langdurige bezwijming. Wanneer hij eindelijk daaruit ontwaakt, ligt hij uitgestrekt op een zacht bed, in een fraai vertrek, en ontwaart hij zijn gastheer en diens beeldschoone dochter, voor zijne legerstede gezeten. Zij onderhouden zich met elkander in hunne taal; doch tot zijne bevreemding verstaat hij hun gesprek, en wanneer de twee personen, bemerkend dat hij ontwaakt is, eenige vragen

tot hem rigten, dan begrijpen ook zij volkomen de antwoorden die hij in het engelsch geeft.

Toen hij zijne verwondering hierover aan den dag legde, werd hem duidelijk gemaakt dat dit schijnbaar raadselachtige een gewrocht was van den *vril*. Doch wat was de *vril*?

Hierop begaf de schoone en geleerde Zee, dochter van zijn gastheer Aph-Lin, zich in eene verklaring waarvan hij zeer weinig begreep, omdat er geen enkel woord bestaat, in welke taal ook, dat een naauwkeurig synoniem voor *vril* aan de hand doet. Het best zou zijn, die kracht electriciteit te noemen, ware het niet dat allerlei andere natuurkrachten, zooals magnetisme, galvanisme, en dergelijken, mede in haar begrepen zijn. Volgens de toelichting van Zee, waren al die verschillende krachten uitvloeisels van één natuurkracht, en dientengevolge ook tot deze te herleiden; en die oorspronkelijke kracht, welke door den geleerden Faraday welligt als atmosferisch magnetisme zou aangeduid worden, was hetgeen zij *vril* noemden.

In ieder geval, in dezen *vril* ligt de groote springveer der onderaardsche maatschappij. Door middel van *vril* verlichten zij hun land, bewegen zij zich voort op hunne uitgebreide vleugelen, genezen zij hunne zieken, verslaan zij hunne vijanden, en verbranden hen (zoo noodig) in een oogwenk tot pulver. De *vril* vergunt hen in elkanders hart en brein te lezen, en daaruit schadelijke denkbeelden te verdrijven of er betere te doen geboren worden. Deze kracht was het, door welke Aph-Lin en dochter, gedurende zijn slaap, in den geest van den Amerikaan de kennis hunner spraak hadden overgegoten, en zich die der zijne hadden eigen gemaakt. Alleen hadden, volgens het beweren van Zee, zij en haar vader in dat kort tijdsverloop eene veel uitgebreider kennis bekomen van *zijne* taal, dan hij van de hunne: gedeeltelijk omdat de zijne veel eenvoudiger was en minder zamengestelde denkbeelden behoefde uit te drukken, ten andere omdat hun organisme, door erfelijke kultuur, buigzamer was geworden en meer geschiktheid bezat tot het opnemen van nieuwe kennis.

Onder het voordragen dezer wetenschappelijke, en voor hem niet zeer vleijende verklaring, had onze held de indrukwek-

kende dochter van zijn gastheer nog eens aandachtig gadeslagen. Hij ontwaarde, wat trouwens met alle vrouwen van dit hoog ontwikkeld ras het geval bleek, dat zij grooter was en forscher gebouwd dan de mannen, en haar gelaat, ofschoon regelmatig van vorm en trekken, de uitdrukking van zachtheid en beschroomdheid miste, welke de bekoring uitmaakt van de meeste vrouwen welke men op aarde ontmoet. Ook naar den geest staan de vrouwen in deze onderwereld op een hooger trap dan de mannen. De meesten van haar zijn leden eener Akademie van Wijzen, waar zij de soort van studien beoefenen welke geacht worden van geenerlei nut voor het praktisch leven te zijn, - zooals de speculatieve filosofie, de geschiedenis van overoude tijdperken, de entomologie, de conchologie, en zoo voorts. Zee, wier geest, even werkzaam als die van Aristoteles, zoo goed de uitgebreidste studievelden als de kleinste bijzonderheden der waarneembare wereld kon omvatten, had een boek in twee deelen uitgegeven over het parasitisch insekt, gehuisvest in de haren van den tijgerklaauw: welk werk als de beste autoriteit op dit belangwekkend gebied beschouwd werd.

Het is uit dit Collegium dat de Tur, of opper-magistraat, zijne raadsliden kiest; voor het zeldzaam geval dat bij de nieuwhed van eenig verschijnsel of gebeurtenis zijn eigen verstand te kort schiet. Alle kunsten en beroepen staan voor de eene sekse even goed open als voor de andere, en de vrouwen behouden voor zich alle takken van afgetrokken en bespiegelende redeneerkunde, waarvoor, volgens haar zeggen, de mannen, ten gevolge van hun minder opgeklaard verstand, of door de gewoonte van meer praktische werkzaamheden, minder geschiktheid hebben dan zij; - evenals jonge dames, in onze eigen wereld, zich soms als regters opwerpen in theologische strijdvragen, om welke te doorgronden maar weinig mannen, dagelijks in wereldsche bezigheden verdiept, genoeg geleerdheid of intellektuële beschaving bezitten.

Hetzij een gevolg harer vroegtijdige oefening in de gymnastiek, of van haar oorspronkelijken ligchaamsbouw, de vrouwen daar beneden overtreffen de mannen in spierkracht. Belangrijk moment in het vraagstuk van de regten der vrouw! Vol-

gens de grondbeginselen der jurisprudentie toch dient het tot niets, van regten te spreken, waar de magt, die regten uit te oefenen, ontbreekt. Boven den grond kan de man, in het persoonlijk debat, door zijne fysieke kracht, door bedrevenheid in het hanteren van aanvallende en verdedigende wapenen, de vrouw doorgaans meester blijven. Maar bij dit volk der toekomst kan geen twijfel rijzen omtrent de regten van deze, omdat bij hen, zooals gezegd is, de vrouw lichamelijk grooter en sterker is dan de man. Ook zijn de mannen er geheel baardeloos. Bij de vrouwen daarentegen, wanneer zij ouder worden, ontwikkelt zich somtijds eene kleine moustache.

Voor al één privilegie houden deze vrouwen zorgvuldig aan zich; gelijk niet onwaarschijnlijk dezelfde begeerte ook de geheime drijfveer is der meeste voorstanderessen van vrouwelijke regten op aarde. Zij eischen namelijk voor zich het regt, boven den grond uitgeoefend door de mannen, hare liefde te verklaren en haar hof te maken; met andere woorden: de vragende partij, liever dan de gevraagde te zijn. Het fenomeen: oude vrijster, bestaat niet in de vrouwewereld daar beneden. Werkelijk gebeurt het maar zelden dat eene jonge vrouw niet den man bekomt, op wien zij haar hart gezet heeft: indien althans zijne genegenheid niet zeer sterk op eene andere gevestigd is. Hoe schuw, weerstrevend, en preutsch in het begin, de jongeling wien zij haar hof maakt wezen moge, hare volharding, haar ijver, hare overredingskracht, de vastheid van haar wil, zullen ten laatste zoo goed als zeker hem den nek doen buigen onder 'het noodlottig juk', als wij gewoon zijn het te noemen.

Hare zelfverdediging op dit stuk schijnt afdoende, en wordt voorgedragen met eene openhartigheid die overweging verdient. Zij zeggen dat de vrouwelijke natuur rijker is aan liefdevezelen, dan de natuur der mannen; dat de liefde eene grooter plaats inneemt in hare gedachten, noodzakelijker is voor haar geluk, en om die reden de vrouw de noodigende partij behoort te wezen; dat daarenboven de man een bedeesd en twijfelziek schepsel is; hij veelal eene zelfzuchtige voorkeur voor den ongehuwden staat aan den dag legt; hij dikwijls veinst, tedere blikken en delikate wenken mis te verstaan; hij, om kort te

gaan, kloekmoedig vervolgd en gevangen moet worden. Zij voegen er bij dat, indien eene vrouw den man harer keus niet magtig worden kan, en zij zich moet vergenoegen met een dien zij niet boven allen zou uitverkoren hebben, zij niet alleen minder gelukkig is dan zij anders zou geweest zijn, maar zij ook niet zulk een voortreffelijk wezen wordt als waarvoor zij aanleg heeft; dewijl de hoedanigheden van haar hart dan niet tot volmaakte ontwikkeling komen. De man houdt zijne genegenheid minder voortdurend op één enkel voorwerp gevestigd. Ontgaat hem de vrouw zijner keus, dan verzoent hij zich ligt met het bezit eener andere; terwijl, op zijn ergst genomen, zoo hij slechts wordt bemind en goed verzorgd, het voor zijn welzijn minder noodzakelijk is dat hij zelf liefhebbe, dan dat hij geliefd worde. Hij zal eindigen zich tevreden te stellen met de gemakken des levens, en met bezigheden welke zijn eigen geest zich weet te scheppen.

Wat ook tegen deze redeneringen zou kunnen worden ingebracht, voor het manlijk geslacht werkt het systeem uitnemend. Verzekerd dat hij vurig bemind wordt, en dat, naar de mate zijner terughouding en van zijn weerstand, de vastberadenheid om hem te veroveren toeneemt, weet de man gewoonlijk zijne toestemming aan het nakomen van zekere voorwaarden te binden, die hem toeschijnen de beste waarborgen op te leveren voor een, zoo niet overgelukkig, dan toch vreedzaam huwlijksleven. Elk man heeft zijn stokpaard, zijne gewoonten, zijn zwak; en welke dezen ook wezen mogen, hij eischt de belofte eener volkomen en onbepaalde inwilliging zijner lievelingsneigingen. In haar ijver om het beoogde doel te bereiken legt het meisje die belofte gewillig af; en daar een onbegrensde eerbied voor de waarheid onder de karaktertrekken van dit buitengewone volk behoort, en haar eens gegeven woord zelfs door de luchthartigste vrouw nimmer wordt geschonden, worden de gestelde voorwaarden stipt vervuld. En werkelijk zijn, ondanks hare abstrakte regten en privilegien, deze vrouwen de beminlijkste, toegevendste, en onderdanigste echtgenooten, welke men zich voorstellen kan. Het is een gewoon gezegde onder haar, dat, waar eene vrouw liefheeft, het haar ook een genot is te mogen gehoorzamen.

Behalve over de regten der vrouw, onderhielden Aph-Lin en zijne huisgenooten zich met onzen held ook over andere belangrijke onderwerpen. Met groote nieuwsgierigheid werd hij ondervraagd omtrent het land zijner herkomst. ‘Wel is het,’ zeide men hem, ‘ons niet onbekend dat er woeste volken bestaan die geen ander licht kennen dan vulkanische vlammen en voor het overige in het duister leven; maar van een dezer wilde rassen, dunkt ons, kunt gij niet afstammen. Doch aan den anderen kant, van een beschaafd volk evenmin.’ - De Amerikaan, eenigszins geraakt over deze laatste opmerking, antwoordde dat hij de eer had tot eene der meest verlichte natien der aarde te behooren; en begon tamelijk in het breede uit te weiden over de tegenwoordige grootheid en de toekomstige heerschappij der roemrijke Amerikaansche Republiek, die door het jaloersch Europa tot model gekozen is en door welke het tevens vreest eenmaal overvleugeld te zullen worden.

Als voorbeeld van het maatschappelijk leven in de Vereenigde-Staten koos hij de stad waar de vooruitgang de snelste vorderingen maakt, en vermeide zich in eene levendige beschrijving der zeden en gewoonten van Nieuw-York. Gekrenkt, uit de aangezigten zijner toehoorders te moeten opmaken dat de indruk, dien hij te weeg bragt, niet zoo gunstig was als hij verwacht had, breidde hij zijn thema nog verder uit; drukte op de voortreffelijkheid van democratische staats-instellingen in het gemeen, op het kalm geluk dat zij verbreiden door de regering aan verschillende partijen op te dragen, en hoe zij de geheele maatschappij in dat geluk doen deelen, door tot het uitoefenen van magt en het bekleeden van eere-ambten die burgers te kiezen, welke in rijkdom, opvoeding, en karakter, lager staan dan de overigen. Hij eindigde met in gloeiende bewoordingen de heerlijke toekomst te schilderen, voor de menschheid weggelegd, wanneer eenmaal de vlag der vrijheid over de geheele wereld waaijen zou, en alle zonen en dochters, van kind-af geoefend in het hanteren van den revolver, de leerstellingen van den patriot Monroe zouden huldigen.

Doch zijn gastheer bleef het hoofd schudden, en antwoordde dat evenzoo, in hunne eigen wereld, een magtige naburige

Staat zijne eigen regering voor de beste van alle politieke maatschappijen hield, en óók achtte de uiterste grens bereikt te hebben waartoe politieke wijsheid het brengen kon; zoodat andere natien zijn regeringsvorm min of meer behoorden na te volgen. Op de breedste schaal had die Staat den *Koom Posh* ingevoerd - dat wil zeggen, de regering der onwetenden, op den grondslag der meerderheid in getal. Het hoogste geluk van dat volk was gelegen in een eeuwigdurenden naijver, zoodat de lagere hartstogten nimmer tot rust kwamen, - naijver in het jagen naar magt, naar rijkdom, naar eereposten; en het was afschuwlijk de harde oordeelvellingen, lasteringen, en scheldnamen aan te hooren, welke zelfs de zachtzinnigsten en gematigdsten onder hen, in dezen wedstrijd elkander naar het hoofd wierpen. En er bestond geen uitzigt op verbetering voor dit volk, omdat zij steeds snoefden op hunne eigen grootheid en hun geluk, in vergelijking van andere natien, terwijl juist hunne denkbeelden en hunne inrigtingen hen steeds tot verdere verbastering moesten voeren.

De staats-instellingen der Vrìl-ya, den eigen volksstam van Aph-Lin, waren geheel anders. Deze beschaafde lieden, wetend dat elk wijsgeerig systeem ten doel heeft het bereiken eener eenheid, of het streven, door alle tusschenliggende labyrinthen heen, naar eene enkelvoudige eerste oorzaak of eersten grondslag - hadden één oppersten magistraat aangesteld, onder den titel van Tur. Zijn ambt bekleedde hij voor het leven, doch zeer zelden kon hij worden bewogen, tegen het naderen van den ouderdom, het niet neder te leggen. Inderdaad werd in deze maatschappij niets aangetroffen wat de begeerte naar hooge staatsambten kon aanwakkeren. De oppermagistraat was van de overigen niet onderscheiden door eene voornamer woning of overvloediger inkomsten. Aan den anderen kant waren de pligten, hem opgelegd, ligt te volbrengen, daar gehoorzaamheid aan de wet alle burgers zoo zeer tot instinkt geworden was, alsof zij hun was aangeboren. Zij bezaten een spreekwoord, van welks kernachtigheid de volgende omschrijving slechts een onvolkomen denkbeeld geeft: 'Geen geluk zonder orde, geen orde zonder gezag, geen gezag zonder eenheid.' De zachtheid hunner regering werd dan ook best

van al gekenschetst door de bij hen gebruikelijke formule voor hetgeen wij een voorschrift of een verbod noemen zouden. Bij hen luidde het eenvoudig: ‘Men wordt verzocht dit of dat na te laten.’

De Amerikaan kon bezwaarlijk anders dan uit beleefdheid zijne ingenomenheid met zulk een harmonisch geheel aan den dag leggen; doch ondanks dit alles (verzocht hij er te mogen bijvoegen) bleef hij er trotsch op, te kunnen zeggen dat hijzelf burger eener eeuwig glorierijke Koom Posh was, zooals die der Vril-ya het noemden.

- ‘Eeuwige glorie!’ riep een aankomende knaap, zoon van zijn gastheer, ‘hoelang heeft de Koom Posh reeds bestaan?’

- ‘Omstreeks honderd jaar.’

- ‘De lengte dus van een menscheleven, onder ons? - eene zeer jonge maatschappij! In veel minder dan nogmaals honderd jaar zal de Koom Posh een Glek Nas geworden zijn. En Koom Posh is reeds erg genoeg! Hij bezit nog hersenen, zij het ook slechts aan het achterhoofd, en is niet geheel ontbloot van hart. In Glek Nas daarentegen zijn hart en brein geheel verdwenen; alles muil, klauw, en buik geworden.’

- ‘Integendeel,’ antwoordde de Amerikaan, ‘de oudste natien der wereld stellen zulk een vertrouwen in de duurzaamheid van onzen Koom Posh, dat zij al hare instellingen geleidelijk herscheppen, tot zij in de onze zullen weggesmolten zijn; en de schrandersten hunner staatslieden zeggen dat de onvermijdelijke rigting, waarin ook de oude Staten zich voortbewegen, willens of huns ondanks naar den Koom Posh voert.’

- ‘De oude Staten?’

- ‘Ja, de oude Staten.’

- ‘Met zeer geringe bevolking, naar evenredigheid der oppervlakte van den bebouwdten grond?’

- ‘Integendeel; Staten met eene zeer talrijke bevolking, vergeleken met die uitgestrektheid.’

- ‘Ik zie het al! Zeer oude Staten inderdaad, - zoo oud dat zij duizelig worden indien zij - door emigratie - hunne overtollige bevolking niet uitwerpen, zooals wij doen. Zeer oude Staten - zeer, zeer oud! Zeg eens, waarde gast, zoudt gij het wijs vinden voor oude lieden, haasje-over te spelen zooals

dreumessen doen? Reeds duizenden jaren geleden vloeide de geschiedenis van dergelijke voorbeelden over, en telkens wanneer een zeer oude Staat den Koom Posh spelen wilde, verviel hij tot Glek Nas, en zijn naam was weldra uit de geschiedboeken verdwenen. Zou een schooljongen bij u, opgevoed in den Koom Posh, zijn over-over-grootvader of zijne over-over-grootmoeder uitnoodigen, op hun hoofd te gaan staan met de beenen in de lucht? En zoo de oude lieden aarzelden, zou hij hen aanmoedigen, zeggende: Wat vreest gij, - zie maar hoe ik zelf doe?’

De Amerikaan achtte het beneden zich langer met een kind van dien leeftijd te redetwisten, en bragt het gesprek op een ander onderwerp.

Dit volk bezit ook eene godsdienst; en, wat tegen deze moge worden aangevoerd, zij heeft althans twee eigenaardigheden. In de eerste plaats: allen gelooven in de leer die zij belijden. In de tweede plaats: allen brengen de voorschriften, welke deze leer hun oplegt, getrouw in beoefening. Zij aanbidden één Goddelijken schepper en onderhouder van het heelal. In vroeger tijden werd onder hen over theologische kwesties druk geschreven en geredetwist; doch deze woordstrijd gaf aanleiding tot veel oneenigheid en haat, niet-alleen, maar de Godheid-zelf werd ten slotte geheel weggeredeneerd; zoodat op het hooge standpunt van beschaving, waartoe zij nu gekomen zijn, zulke vraagstukken, als ijdel, onaangeroerd blijven. Wij allen, zeggen zij, erkennen dat er een God, en dat er een toekomstig leven is; en ook hierover zijn wij het allen eens dat, al schreven wij onze vingers stram, het ons niet zou gelukken meer licht over den aard of de voorwaarden van dien toekomstigen staat te verspreiden, of ons een juister denkbeeld te vormen van de natuur en de gezindheid van het Goddelijk Wezen.

Hunne openbare godsdienstoefeningen duren zeer kort, want het is een hunner leerstukken dat ernstige devotie, of volkomen afgetrokkenheid van de zichtbare wereld, niet lang achtereen door den menschelijken geest kan worden volgehouden, vooral niet in het publiek, en dat zulke pogingen gevaar loopten tot schijnheiligheid of tot dweepzucht te leiden.

Wat de letteren betreft, - zelden verschijnen onder hen merkwaardige nieuwe boeken. Zonder het oude krachtige voedsel van hevige hartstogten, groote misdaden, uitnemende heldedaden, geraakt de poëzie, zooal niet uitgehongerd, dan toch op diëet. Van hartstogten nu, misdaden, of heldefeiten, is in hunne kalme maatschappij te naauwernood spraak; zoodat onder hen de letterkundige voortbrengselen zich bepalen tot een verhaaltje, geschreven door een aankomenden knaap, of een dichtstuk, waarin eene jonge vrouw haar verliefd hopen en vreezen uitspreekt, en waarin zij veel beschrijvende poëzie van rotsen, boomen, of watervallen mengt; doch deze uitboezemingen hebben weinig letterkundige waarde, en worden zelden anders gelezen dan door kinderen of jonge meisjes. Daarenboven bezitten zij in hunne bibliotheken zeer oude boeken, drama's, heldedichten, en dergelijken. Dezen worden bij voorkeur gelezen; want, zegt een spreekwoord onder hen: 'Wie oude boeken bestudeert, zal daarin altijd iets nieuws vinden, en wie nieuwe boeken leest, ontmoet daarin steeds iets ouds.'

Het was voornamelijk de schoone en geleerde Zee, dochter van Aph-lin, die onzen held al deze bijzonderheden mededeelde. Vele en belangrijke gesprekken ook voerde zij met hem over de bewonderenswaardige en geheimzinnige natuurkracht *vril*, en ofschoon hare verklaringen hem niet altijd even helder of aannemelijk voorkwamen, waagde hij het toch niet met haar in discussie te treden. Hare groote geleerdheid en hare spierkracht boezemden hem te veel ontzag in. Hij had in zijne jongensjaren ergens gelezen dat een wijs man, debatterend met een romeinsch keizer, plotseling de zeilen streek, en op de vraag des keizers of hij reeds uitgesproken had, antwoordde: 'Neen, Caesar, doch met eene tegenpartij die over vijf en twintig legioenen het bevel voert, valt niet te redetwisten.' En ofschoon de Amerikaan vast geloofde dat Faraday, op het gebied der natuurkundige wetenschappen, Zee van oppervlakkigheid zou hebben kunnen overtuigen, geen oogenblik twijfelde hij of zij zou al de leden van het Koninklijk Instituut, een voor een, de hersenpan hebben kunnen inslaan. Ieder verstandig man weet dat het nutteloos is met eene gewone vrouw

te redeneren over dingen die hijzelf volkomen goed verstaat; met eene vrouw van zes voet over de geheimzinnige kracht van den *vril* te willen redetwisten, - even goed kunt gij in de woestijn den Sirokko te woord staan.

Intusschen wordt het onzen held langzamerhand duidelijk dat hij voor vijandelijkheden, van Zee's zijde, volstrekt niet behoeft te vreezen. Ten gevolge eener onverklaarbare vrouwelijke gril (of *vril*) begint zij, de verhevene, hem, die in alle opzigten zoo ver beneden haar staat, in het oogvallend het hof te maken en omringt hem met hare tederste oplettendheden. Doch de overtuiging harer voorkeur schonk den jongen Amerikaan niet het gevoel van streelende zelfvoldoening, dat de ijdelheid der mannen, in andere gevallen, uit de vleijende waardering hunner persoonlijke verdiensten door de schoone sekse put. Zelfs geen oogenblik koesterde hij voor deze edele vrouwetype iets, dat naar gewone menschelijke liefde zweemde. Was het omdat onder het geslacht waartoe hij behoorde de trots van den man zoozeer alle andere hartstogten beheerscht, dat in zijn oog de vrouw hare eigenaardige beking verliest, wanneer hij gevoelt dat zij in alle opzigten boven hem staat? Zeker is dat het bewustzijn van de liefde dezer vrouw, - gewapend niet alleen met de regten der vrouw, maar ook met de kracht van den man, - hem met huivering vervulde: zedelijke huivering voor hare volkomenheden, hare geheimzinnige magt, voor het onoverkomelijk verschil tusschen haar ras en het zijne. En aan die huivering (met schaamte moest hij het bekennen) paarde zich de meer materiële en onedele vrees voor de gevaren waaraan hare voorkeur hem blootstelde. Kon men één oogenblik onderstellen dat hare bloedverwanten en vrienden, zonder verontwaardiging en afschuw, zouden denken aan eene vereeniging van dit verheven wezen met een barbaar, zooals hijzelf in hunne oogen was? *Haar* konden zij niet straffen; doch aan hare dwaze ingenomenheid konden zij een eind maken door een werkzamen schicht van den *vril* te doen nederdalen op *hem*.

Onder deze omstandigheden dringen geweten en eergevoel hem, zijn gastheer deelgenoot te maken van de gevoelens der jonkvrouw te zijnen aanzien; - natuurlijk met inachtneming

van de voorschriften der kieschheid, welke door een welopgevoed man altijd stipt worden in het oog gehouden als het geldt een ander kennis te doen dragen van de voorkeur waarmede eenig lid der schoone sekse zich verwaardigt hem te onderscheiden.

Doch bij Aph-Lin vindt hij weinig troost. Van een huwelijk tusschen hem en de dochter des huizes kan geen spraak zijn: het geslacht zou er door verbasteren; misschien zelfs zouden de kinderen, die er uit geboren werden, met slagttanden ter wereld komen. Dit kon niet geduld worden. De neiging van Zee echter was niet te bedwingen. Geen magt ter wereld, zeide de oude heer, was in staat eene jonge vrouw af te brengen van iets dat zij zich eenmaal in het hoofd had gesteld. De beste raad, dien hij zijn gast geven kon, was: 'Zeg aan Zee dat zij leelijk is.' Van de lippen van hem, wien zij het hof maakte, was, volgens den wijzen Aph-Lin, deze verzekering gewoonlijk voldoende om zelfs de vurigste jonge vrouw te doen bekoelen.

Niet lang daarna werd een schitterend feest gegeven ten huize van Aph-Lin. Tot groot genoegen van onzen held scheen Zee hem te mijden, en poogde zij blijkbaar zijne ijverzucht op te wekken door in het oog vallend zich bezig te houden met een schoonen jongen man die, hoewel hij met nedergeslagen oogen en bloedroode wangen antwoordde, blijkbaar door de hooge gestalte tegenover hem zeer bekoord was, en bereid zou zijn geweest een beteuterd 'ja' te stamelen, indien zij hem werkelijk ten huwelijk had gevraagd.

Onze Amerikaan maakte zich deze gunstige gelegenheid ten nutte om de manieren der overige jongelieden gade te slaan; en hij smaakte de voldoening op te merken dat Zee niet de eenige was die hare regten als vrouw deed gelden. Overal kwam het uit dat het meisje de handelende, de jonge man de bedeesde en terughoudende partij was. De onschuldige gezigten welke een jongeling trok, wanneer hem het hof werd gemaakt; de gevatheid waarmede hij een stellig antwoord op betuigingen van genegenheid wist te ontduiken, of vleijende complimenten als scherts wist op te nemen; zou de volleerdste kokette tot eer hebben verstrekt. Tevens trof het hem dat, hoe openlijk zulk eene jonge maagd het zwakker manlijk

geslacht hare hulde mogt bewijzen, hare galanterie niet haalde bij de luidruchtige gemeenzaamheid welke jonge dames van den tegenwoordigen tijd, op aarde, aan den dag leggen tegenover jongelieden die zij niet geacht worden te beminnen. Het gedrag dezer onderaardsche vrouwen ten opzichte der mannen, in het algemeen, zweemde naar dat van fashionable heeren op de hoogste sporten der samenleving, tegenover vrouwen welke zij eerbiedigen, doch aan wie zij niet het hof maken. Hare manieren waren uitgezocht beleefd, meer niet - in één woord, hetgeen wij ridderlijk noemen zouden.

Onze held zelf was het voorwerp van talrijke oplettendheden, en zelfs een weinig verlegen over de vele, voor zijne eigenliefde streelende beleefdheden, welke deze hoffelijke vrouwen hem toevoegden. ‘In de wereld waar ik was opgevoed,’ zegt hij, ‘zou ik als man mij vernederd gevoeld, en gemeend hebben dat men den draak met mij stak, wanneer de eene jonge schoone mij iets aangenaams zeide over de *fraîcheur* van mijn *teint*, eene andere over de *coupe* van mijn gewaad, eene derde, met een ondeugend lachje, over mijne vele *conquêtes*. Doch ik wist reeds dat al dergelijke gezegden slechts waren hetgeen de franschen *des banalités* noemen, en zij in den vrouwelijken mond, ónder de aarde, niet meer golden dan die, welke de begeerte zich aangenaam te maken bij de andere sekse, bóven den grond, den mannen op de lippen legt. En evenals eene *high-bred* jonge dame onder ons, aan zulke heuschheden gewoon, gevoelt dat zij zonder onbetamelijkheid ze niet kan reciproceren, noch openlijk toonen dat het haar aangenaam is ze te ontvangen, zoo had ook ik, ten huize van een zoo vermogend en hooggeplaatst persoon als Aph-Lin, reeds genoeg goede manieren geleerd, om slechts te glimlagchen en mijn best te doen er lief uit te zien, terwijl ik, half blozend, de overvloedige complimenten die mij gemaakt werden poogde af te weren.’

Intusschen, het blijft niet bij pligtplegingen. Niemand minder dan de dochter van den opper-magistraat of Tur, een aankomend meisje van zestien jaar, naauwlijks uit de kinderschoenen gewassen, het echt-vrouwelijk bevallige nog niet ontgroeid, maakt ernstig werk van den jongen Amerikaan,

en hij gevoelt zich tot haar zeer aangetrokken. Zij zijn in een lang en teder gesprek gewikkeld. Juist heeft het meisje zijn gelaat een weinig opwaarts geheven bij de kin (zij smeekt hem, toch niet weder naar zijn eigen land terug te keeren, maar bij haar te blijven en zich te laten liefhebben), - als eensklaps de rooskleurige nafta-fontein, waarbij zij gezeten waren, door de schaduw van een paar groote vleugelen verduisterd wordt, en Zee, door de open zoldering naar beneden vliëgend, naast hen nederstrijkt. Zij sprak geen woord, maar greep onzen held met hare magtige hand bij den arm, trok hem met zich voort, als eene moeder haar ondeugend kind doen zou, en leidde hem door de zaal naar een der corridors, van waar zij met hem naar zijne eigen kamer opsteeg. Hier gekomen, blies Zee hem op het voorhoofd, raakte zijne borst met haar staf aan, en terstond viel hij in een diepen slaap.

Toen hij eenige uren later ontwaakte en het gezang der vogels in de groote volière hoorde, daagde de herinnering der dochter van den Tur, harer zachte blikken en lieve woorden, met groote levendigheid voor zijn geest en deed hem de heerlijkste luchtkasteelen bouwen.

Barbaar of niet, - was ongeveer de loop zijner gedachten, - zeker is Zee niet de eenige jonkvrouw die zich door mijn uiterlijk voorkomen laat bekoren. Blijkbaar word ik bemind door eene PRINSES, het eerste meisje van het land, de dochter van den absoluten Monarch, wiens autokratie zij te vergeefs zoeken te bemantelen onder den republikeinschen titel van oppersten magistraat. Had de afschuwlijke Zee mij niet zoo plotseling opgepakt, zeker zou deze Koninklijke Jonkvrouw mij *in optima forma* ten huwlijk hebben gevraagd. Voor Aph-Lin, die slechts ondergeschikt minister is, moge het aangaan mij met vernietiging te dreigen zoo ik de hand zijner dochter durf aanvaarden: een Soeverein, wiens woord wet is, zou zijne onderdanen kunnen dwingen de gewoonte, welke huwelijken met vreemde rassen verbiedt, af te schaffen, - een verbod dat bovendien strijdt met de gelijkheid van standen onder hen, waarvan zij zooveel ophef maken. En, eenmaal met de dochter gehuwd, waarom zou ik den vader niet opvolgen?

Op dit punt zijner overdenkingen aangekomen, begon hij,

eene sterke behoefte aan een goed glas whisky-grog te gevoelen, ten einde zijne geestvermogens op te wekken. Niet dat hij verslaafd was aan spiritueuse dranken; doch er zijn oogenblikken dat een kleine prikkel van alcoholischen aard, gepaard met een sigaar, de verbeelding zeer verlevendigt. Zeker, uit de vele kruiden en vruchten, die het land zoo ruimschoots voortbragt, moest eene aangename wijnsoort te distilleren zijn, en deze, gesteund door een goeden biefstuk, gesneden uit het puike rundvee dat hij overal zag grazen, zou een degelijker maaltijd verschaffen dan de onschuldige melkspijzen en moezen waarmede deze lieden zich tevreden stelden. Hunne ouderwetsche drama's ook moesten worden aan kant gedaan, en wanneer hij koning werd zou hij een modern *corps-de-ballet* invoeren, waarvoor men ongetwijfeld sujetten zou kunnen vinden bij de naburige natien: jonge vrouwen van minder ontzagwekkende lengte en minder forsche gewrichten dan de vrouwen hier - ook niet gewapend met vril, en er niet op aandringend dat men haar trouwen zou.

Hij was zoo verdiept in deze en dergelijke politieke, maatschappelijke, en zedelijke hervormings-plannen, dat hij niet bemerkte had dat Zee de kamer was binnengetroten: tot hij een diepen zucht hoorde en, zijne oogen opheffend, haar naast zijne rustbank zag staan. Hare komst ergerde hem zeer. Op ruwen toon vroeg hij wat zij wilde, en of dit nu een blijk geweest was van de genegenheid die zij voorgaf hem toe te dragen, dat zij den vorigen avond hem zulk een dwaas figuur had laten maken, ten aanschouwe van al hare gasten en van Hare Koninklijke Hoogheid, - de dochter van den oppersten magistraat, wilde hij zeggen, - door als een ondeugend kind hem naar bed te brengen en in slaap te maken, zonder zijne toestemming te vragen?

- 'Ondankbare!' sprak Zee. 'Hoe kunt gij mij de blijken mijner liefde verwijten? Van mijne natuurlijke jaloezie spreek ik niet. Doch denkt gij dat ik onverschillig blijven kon bij de gevaren waaraan de vermetele *ouvertures* van dat onnoozel kind u blootstelden?'

- 'Wie meer dan gijzelf stelt mij bloot aan gevaren?' was zijn antwoord. 'Uw eigen vader heeft mij duidelijk te

kennen gegeven dat, indien ik in uwe liefde geloofde en haar aannam, ik onmiddellijk tot sintels zou worden verbrand!

- 'Laat die vrees uw hart niet voor mij verkoelen!' riep Zee uit. - 'Het is waar dat wij *hier* niet huwen kunnen; doch, wat het mij ook kosten moge, ik ben bereid mijn vaderland met u te verlaten, en met u naar het uwe te stijgen. Ik ben sterk genoeg om u op mijne vleugelen te dragen. Uw land zal mijn land, uw volk mijn volk zijn.'

De jonge man kon niet anders dan diep getroffen wezen door de even reine als hartstogtelijke tederheid, waarmede deze laatste woorden geuit werden. En één oogenblik kwam hem voor den geest, van hoe veel dienst Zee's tusschenkomst hem zou kunnen zijn bij een veiligen en snellen terugtogt naar de bovenwereld. Doch spoedig beseftte hij dat het een oneerlijk en laaghartig antwoord op zooveel liefde wezen zou, aan haar land en haar vaderlijk huis, waar hij zoo gastvrij ontvangen was, een wezen te ontvoeren voor hetwelk zijne eigen wereld afschuwelijk wezen moest, en wier verheven liefde hem toch nimmer zou kunnen verzoenen met de gedachte dat hij, ter wille van haar, de menschelijker genegenheden van minder boven hem uitmuntende schepselen zou moeten ontberen.

Aan dit gevoel van plicht tegenover Zee paarde zich een ander, tegenover het geheele ras waartoe hij behoorde. Kon hij het wagen in de bovenwereld een zoo begaafd en geducht wezen binnen te leiden, dat met één zwaai van haar staf, in minder dan een uur, Nieuw-York zelf en Nieuw-York's glorierijken Koom Posh tot een snuifje kon verbranden? En, indien zoo gevaarlijk voor geheele steden en Staten der bovenwereld, kon zij eene veilige gezellin zijn voor hem, in geval hare genegenheid mogt veranderen, of verbitterd worden door jaloezie? Deze gedachten vlogen hem pijlsnel door het hoofd en beslisten zijn antwoord.

- 'Zee,' zei hij, op zachten toon, terwijl hij hare hand, waarin de zijne schuil ging, eerbiedig aan zijne lippen bragt, - 'Zee, ik kan niet zeggen hoe diep ik getroffen ben, en hoe hoog ik mij vereerd gevoel, door eene zoo belangelooze en zelfopofferende liefde. Mijn beste antwoord is - volkomen

openhartigheid! Elk volk heeft zijne eigen gewoonten. Die van het uwe veroorloven u niet, mij te huwen; de zeden van het mijne zijn even sterk gekant tegen eene vereeniging tusschen twee zoo uiteenloopende rassen als de onzen. Daarenboven, zulk een onaanzienlijk schepsel als ik verdient de liefde niet van een zoo schitterend, zoo geleerd, zoo magtig wezen als gij. Zee, ik ben uwe liefde niet waardig, want ik kan haar niet beantwoorden.'

Zee liet zijne hand los, rees op, en zag naar den grond, om hare aandoeningen te verbergen. Plotseling echter verhief zij het hoofd, en vroeg fluisterend:

- 'Gij hebt gezegd volkomen openhartig te zullen zijn. Met volkomen openhartigheid dus, beantwoord mij deze vraag: Indien gij mij niet kunt liefhebben, bemint gij eene andere?'

- 'Neen.'

- 'Bemint gij de dochter van den Tur niet?'

- 'Gister-avond zag ik haar voor het eerst.'

- 'Dat is geen antwoord. Liefde is sneller in haar vaart dan zelfs de vril. Gij aarzelt? Meen niet dat het alleen jaloezie is, die mij u doet waarschuwen. De Tur heeft u en zijn dochter met achterdocht gadeslagen, - en ik weet dat het bevel tot uw vernietiging gereed ligt. Het meisje vermag daar niets tegen. Zijzelf heeft nog geen kracht om u op haar vleugelen opwaarts te dragen. Daarom zal *ik* u redden. Sta op, en volg mij!'

De jonge vrouw begaf zich naar het venster en trad op het balkon, terwijl haar gast de schilderachtige kleeding, welke hij bij de Vril-ya's aangenomen had, verwisselde tegen de meer praktische die hij weleer in de bovenwereld droeg. Toen hij zich bij haar voegde, stond haar gelaat bleek en strak.

- 'Zie', zeide zij zacht, hem bij de hand vattend, - 'zie hoe helder de kunst der Vril-ya's de wereld, welke zij bewonen, heeft verlicht; morgen zal die wereld voor mij verduisterd wezen.'

Zonder zijn antwoord af te wachten trok zij hem zwijgend met zich voort, de slapende stad door, tot zij aan de plaats kwamen waar hij vroeger door eene opening in de rotsen was nedergedaald. Zijn blik echter kon niet meer dan een paar

voet in de dikke duisternis doordringen; en de voorstelling der schrikkelijke opstijging, welke zou gaan volgen, deed hem ontstellen.

- 'Vrees niet,' sprak Zee, zijne overlegging radend, - 'uw terugtogt is verzekerd.'

Daarna boog zij zich voorover en ontstak een cirkel, dien zij op haar voorhoofd droeg, zoodat hij vlamde als eene kroon van sterren. Niet-alleen haar gelaat en hare gestalte, ook de atmosfeer die haar omhulde werd verlicht door den glans van haar diadeem.

- 'En nu,' zeide zij, 'sla uw armen om mij heen, voor de eerste en de laatste maal. Houd moed, en laat mij niet los.'

Terwijl zij nog sprak, breidden hare groote vleugelen zich uit, en onze held werd de geduchte holen doorgedragen. Het sterrelicht om haar voorhoofd wierp zijne stralen voor hen uit en om hen heen. Majestueus, kalm, en snel, zooals een engel opwaarts stijgt met de ziel die hij uit den doodslaap heeft gewekt, zette de schoone jonkvrouw hare vlugt voort, tot zij in de verte het geluid van mensche-stemmen en mensche-arbeid vernamen. Zij hield stil aan den ingang een er mijn-galerij; in de verte flikkerde hier en daar het flauwe mijnwerkers-lampje. Toen liet onze held haar los. Hartstogtelijk, doch met den hartstogt eener moeder, kuste Zee hem op het voorhoofd en zeide, terwijl tranen haar uit de oogen welden: 'Voor altijd, vaarwel! Denk aan mij somtijds in liefde.'

Hare stem stierf weg. Hij hoorde het suizen harer vleugelen, als van de wieken van een zwaan, en zag de stralen van haar sterre-diadeem al verder in de diepte verdwijnen. Hij zette zich een oogenblik neder in droevige gedachten. Daarna stond hij op, en rigtte zijne schreden naar de woonplaats der menschen.

'Jaren later,' besluit hij zijn verhaal, 'na mijne terugkomst in Amerika, heb ik, niet gelukkiger in het huwelijk dan met de meeste mannen het geval is, dikwerf mij verwonderd hoe ik eene liefde als die van Zee had kunnen versmaden, welke gevaren of bezwaren er aan verbonden mog-

ten zijn. En toch, hoe meer ik over dit zonderling volk nadenk, zich zoo kalm ontwikkelend in sferen, voor ons oog verborgen en door de wijssten onder ons voor onbewoonbaar gehouden, - hoe ijveriger ik bid dat nog eeuwen mogen voorbijgaan eer zij naar het zonlicht opstijgen - zij, onze onvermijdelijke verdelgers.'

Hiermede neemt het fantastisch boek van lord Lytton een einde. En wel is dat boek een tastbaar bewijs hoe de bovendrijvende begrippen van de tweede helft zijner eeuw de ziel van den schrijver tot in hare diepten hebben doen schudden. De schok heeft eene geheel nieuwe ader in hem doen wellen, en voor de derde maal in zijn roemvol letterkundig leven (eerst als ongenoemd auteur der *Lady of Lyons*, toen als ongenoemd auteur der *Caxton Family*, thans als ongenoemd auteur van *The coming race*: welk ongeëvenaard talent van zelfverjonging!) heeft hij door de frischheid zijner vormen de wereld verbaasd. Fantastisch was hij van ouds, - getuige zijn *Zanoni*, - doch zoo ondeugend en plaagziek hebben wij hem vroeger nooit gekend. Evenwel, het is een gunstig teeken. De geërgerde, die om zijne eigen ergernissen lacht, heeft ze in den geest reeds overwonnen. Toen Bulwer zijn *Coming Race* zamenstelde, moet hij tot de overtuiging zijn gekomen dat de overdreven vooruitgangs-theorien der negentiende eeuw slechts eene voorbijgaande ziekte der volken zijn; eene ziekte wier crisis reeds geweken is, en waaruit de onsterfelijke kranke na een weinig tijds, ook zelf verjongd, vernieuwd, en veredeld, tot een krachtiger en schooner leven herrijzen zal.

1873.

Nabestaanden van Bulwer's echtgenoot hebben in 1884 brieven van deze in het licht gezonden die eene blaam op zijn karakter, en de geheele schuld van een ongelukkig huwelijk op zijne wispelturigheit en hartstogtelijkheid werpen. Bulwer's zoon, de tegenwoordige Lord Lytton, stelde eene vervolging tegen de uitgevers in, en won zijn proces. De oplaag is vernietigd.

1885.

Karl Hase.

Idealen en Afdwalingen. Herinneringen uit mijne jeugd, door Dr. Karl Hase, vertaald door H.H. van Witzenburg. Groningen, Erven B. van der Kamp, 1873.

Het is stellig een gemis Karl Hase's *Ideale und Irrthümer* alleen uit eene hollandsche vertaling te kennen. Een volzin als de volgende, zonder één komma tot opheldering, mag in het oorspronkelijk zich aangenaam laten lezen, de overzetter maakte er een raadsel van: 'Ik leverde haar den roman uit en ben er slecht voor beloond geworden want zij liet met zulk een overmoedig welbehagen hare bekendheid daarmede en dat zij op een geheimzinnige manier die kennis had opgedaan vooral aan haar broeder merken die het zeer kwalijk zou genomen hebben dat ik hem haar gegeven had dat ik er in geene geringe verlegenheid door geraakte' (bladz. 282).

Men moet echter het geheel niet naar deze ongelukkige proef beoordeelen. Wanneer men de verzen niet mederekent, die betrekkelijk overvloedig voorkomen en zonder uitzondering aanstootelijk slecht zijn overgebracht, dan is de vertaling van den heer Witzenburg, door elkander genomen, een zeer dragelijk surrogaat.

Bijna niemand zal willen gelooven dat wanneer een duitsch professor in de luthersche theologie, die zijn 70ste levensjaar achter den rug heeft, zich tot het opteekenen zijner eigen ge-

schiedenis zet, daaruit een onderhoudend boek kan groeijen. Wanneer men veertig jaren aan één stuk te Jena kollege heeft gegeven in de dogmatiek (zullen de meesten onzer redeneren), dan zal men menige herinnering op het papier kunnen brengen, welke oud-kollega's en oud-leerlingen nu en dan welbehagelijk doet glimlagchen. In dien kleinen kring, een dorpskring schier, zal het boek opgang maken; en wanneer er portretten van tijdgenooten, andere oud-leerlingen en oud-kollega's, in voorkomen, dan zal de kleinsteedsche klerikale kwaadsprekendheid daarmede winst weten te doen. Maar wat kan zulk een kamergeleerde, zulk een kathederman, wiens vak bovendien hem uit den aard der zaak levenslang binnen een engen horizont gebannen hield; wat kan hij ons, gewone stervelingen, voor wie het lezen bovenal een middel is om ons boven het stoffelijke, het alledaagsche, het kleingeestige te verheffen en door gemeenschap met het hoogere de krachten van onzen geest te vernieuwen, te verhalen hebben?

Ik moet erkennen dat de geheele eerste, en méér dan de eerste helft van het boek, teleurstelling baart. Niet omdat er veel theologie in voorkomt, maar omdat die hoofdstukken eene aaneenschakeling van onbeduidendheden vormen. De schrijver, vast afgeschrikt door het voorbeeld van een doorluchtig voorganger uit de niet-theologische wereld, heeft geen *Wahrheit und Dichtung* willen geven, maar alleen *Wahrheit*. En, daar hij evenmin naar een ander beroemd voorbeeld (de *Tagebücher* van Varnhagen von Ense, bedoel ik) de groote gebeurtenissen van de eerste vijftien jaren onzer eeuw in zijn kader heeft opgenomen; daar hij zich tot den huiselijken kring bepaald heeft, waarin niets, en tot het aankomend studenteleven, waarin weinig bijzonder is voorgevallen, kan het niet anders of het verhaal moet onder de karigheid der stof geleden hebben.

Doch geheel anders moet het oordeel over de vier laatste hoofdstukken luiden, waar de schrijver niet langer gymnasiast of dusgenaamd akademieburger is, half bedelend in zijn onderhoud voorziende, maar privaattoecent te Tübingen wordt en, wegens vermeende medepligtigheid aan eene voormalige studente-zamenzwering, zich van hoogverraad beschuldigd en voor eene reeks maanden in eene wurtembergsche vesting op-

gesloten ziet. Van dat oogenblik af worden de *Idealen en Afdwalingen* even belangwekkend, als zij te voren onverschillig lieten; en wanneer aan het slot de verwachting van het hoogste levensgeluk met eene vurig gewenschte reis naar Rome ineenvloeit, dan staat men verwonderd, in plaats van het dorre stuk hout van daareven, eensklaps een bloeienden ruiker in de hand te houden. Welk een gelukkig denkbeeld was het van den schrijver, zijne mémoires met dat tijdstip te laten eindigen, en van den lezer afscheid te nemen toen met zijn dertigste jaar het *Märchen seines Lebens* stond op te houden een bevallig sprookje te zijn!

Welbezien is Dr. Hase nooit geweest hetgeen de schare een godgeleerde noemt: waarmede zij of een dogmaticus, of een criticus bedoelt. Nogtans herinner ik mij den tijd dat hij daarvoor in Nederland werd aangezien. Tusschen 1840 en 1850 kon men aan de nederlandsche akademien niet oploopen bij een student in de theologie, of men zag aan den wand het portret van Hase prijken: een mooie kop, met donkere krullende haren, een donker schitterend oog, en een vriendelijken trek om de gevulde lippen. Mij intrigeerde indertijd de kokette pels waarin de duitsche professor zich had laten afbeelden; doch uit de *Idealen en Afdwalingen* heb ik geleerd dat wij dit kleedingstuk als eene herinnering zijner italiaansche reis hadden moeten aanmerken, toen hij te voet en te paard, somtijds in lange koude winternachten, het Napelsche, Sicilie, en de Campagna doorkruiste.

Karl Hase's destijds meest bekende boeken waren: eene *Dogmatik*, eene *Gnosis*, een *Leben Jesu*, een *Hutterus Redivivus*; en, op die titels afgaande, was het te vergeven dat wij hem bovenal voor een theoloog hielden. Doch hetgeen de groote duitsche godgeleerden van de eerste helft der eeuw gekenmerkt heeft, was nooit zijne eigenlijke kracht; gelijk thans ook ten overvloede uit zijne gedenkschriften blijkt. In stede van als Schleiermacher, Neander, Strauss, Baur, deels voormalige ongelooovigen, deels voormalige piëtisten, eerst op later leeftijd eene eigen meening omtrent het christendom te veroveren, is Hase van zijne vroegste jeugd een overtuigd en dichterlijk rationalist geweest, wiens verhouding tot de overgeleverde

kerkleer van nature op zulke losse schroeven stond, dat geen twijfelingen hem ooit hebben kunnen pijnigen. Reeds als knaap gevoelde hij zich opgewekt, dorpspredikant te worden: niet uit behoefte aan het verbreiden of overplanten eener diepgewortelde overtuiging, langs den weg der redenering, maar omdat hij een warm, natuurlijk, godsdienstig gevoel in zich vond sluimeren, dat naar uitstorting haakte en anderen deelgenoot wilde maken van dezelfde zaligheid. Nimmer verwezenlijkte zich voor hem die droom. Telkens hebben de omstandigheden hem van den kansel ongemerkt naar de kathedr gedrongen. Doch de aanleg is hem bijgebleven en straalt, van achter gezien, in al zijne theologische werken door. Van daar ongetwijfeld de aantrekkingskracht die hij tusschen de zoo even genoemde jaren op de theologische studenten in Nederland uitoefende, - jongelieden die door hunne eigen professoren rijkelijk met de melk van het rationalisme werden gevoed, maar bij Hase vonden wat slechts bij uitzondering te hunnent werd aangetroffen: gemoed in de theologie.

Doch laat mij eene plaats uit zijne gedenkschriften mogen aanhalen; uit die reis naar Rome, waar hij levenslang om gebeden had (want Hase bad; bad als kind, als knaap, als student, als privaat-docent, als buitengewoon hoogleeraar), en die, tegelijk met eene aanstelling te Jena en het jawoord eener beminde jonkvrouw, als eene goede gaaf te meer hem in den schoot viel:

‘Wel kon ik mij niet als Goethe in zijne romeinsche brieven beroemen, hier een nieuw mensch geworden te zijn, en hoopte ik veeleer dat de vrienden te huis het ook met den ouden mensch voor lief zouden nemen; maar toch was die reis onmisbaar voor mijne geheele ontwikkeling, verlangend als ik was om aan geen menschelijke gewaarwording vreemd te blijven en alle toestanden zelf te doorleven. Het zou mij dan ook weinig hebben kunnen schelen, al had dit reisjaar mij niet het minste regtstreeksch voordeel aangebragt, want het voordeel was in zichzelf groot genoeg, en ik heb nooit veel opgehad met de koopmansbezorgdheid die zich elken vrolijken dag als zonde aanrekent, waarop men niet een penningske kan overleggen voor volgende jaren, en die het jammer vindt

dat men op een vuurwerk geen soep kan koken. *Diem perdid!* verloren! zal de brave keizer Titus gezegd hebben, zoo vaak er een dag voorbijgegaan was zonder dat hij eenig goed werk verrigt had. Ik wil juist niet beweren dat de goede werken voor de zaligheid nadeelig zijn, zooals een van Luther's vroomste vrienden leerde; maar ik houd het met onze regtzinnige theologen, dat de goede werken niet noodig zijn ter zaligheid; en daar ik niet veel gelegenheid had ze te verrigten, achtte ik nooit een dag verloren, allermint te Rome, dien ik met volkomen zelfbewustheid op aangename wijs had doorgebracht, en waarop ik in den hoogsten zin des woords had geleefd. Geheel nutteloos voor mijn volgend bestaan was mijne reis echter niet, en als een echte Noordduitscher kon ik bij de thuiskomst toch beweren iets te hebben medegebragt: het in den vertrouwelyken omgang met de Ouden verkregen besef, het in de school der Ouden geleerde ook in het leven te moeten toepassen, en vooral, de door het aanschouwen der oude Kunst in mij gevestigde overtuiging, dat ook in den stijl de natuur de beste leidsvrouw is, en ons hoogste streven wezen moet, met weglaten van al wat niet ter zake behoort, eenvoudig, zonder overdrijving, en natuurlijk, onze gedachten uit te drukken.'

De meesten van hen die als jongelieden Hase's theologische schriften gelezen hebben, zullen daarvan op dit oogenblik, vermoed ik, nog slechts eene onbestemde herinnering hebben overgehouden. Wanneer zij echter, met zijne *Idealen en Afdwalingen* in de hand, den vroeger ontvangen indruk nagaan, dan zullen zij hem in gedachte en uit de verte hulde bewijzen. De eenen zijn vrijzinniger, de anderen regtzinniger geworden, dan hij ooit geweest is. Maar allen hebben iets te danken aan den humanen man wien de poëzie des levens steeds boven de schoolgeleerdheid ging, en wiens eigen lotgevallen zulk een harmonisch geheel met zijne denkwijze gevormd hebben.

1873.

Victor Hugo.

Victor Hugo. *Quatrevingt-Treize*, 3 vol. 1874. - *L'art d'être grand-père*. 1 vol. 1877. - *La légende des siècles*. Nouvelle Série, 2 vol. 1877.

I

Zij die als ik van hun boekverkooper tegelijk een exemplaar der *Mémoires* van Charles-Paul De Kock en van Victor Hugo's *Quatrevingt-Treize* ontvingen, zullen vreemd hebben opgezien dat de historische kern van dien somberen roman op geen treffender wijze geïllustreerd had kunnen worden dan De Kock dit onwillekeurig gedaan heeft in de eerste hoofdstukken zijner lagchende gedenkschriften.

Toch hadden wij op iets dergelijks voorbereid moeten zijn. De dagen der Terreur, die Hugo tot kader voor zijn heldedicht koos, zijn dezelfde waarin de kleine Charles-Paul het levenslicht aanschouwde. De vader van den knaap die voor eene poos Frankrijks populairste romanschrijver worden zou, is gevallen onder de bijl van denzelfden Robespierre door wien het geheele door Hugo geschilderd tijdvak beheerscht werd.

Minder gemakkelijk was te voorzien dat de hoofdgedachte-zelf van Hugo's werk, - die waar al de bijzonderheden, al de uitweidingen, al de handelingen, al de gesprekken in *Quatrevingt-treize* op uitloopen en waarin allen zich concentreren, - door één herinnering uit Paul De Kock's eerste

levensjaar verrassend in het licht gesteld, en deels gewijzigd, deels geregtvaardigd zou worden.

De Kock's vader, hollandsch patriot van 1787, was, uit afkeer van de toen in Nederland bovendrijvende en door pruissische bajonetten in het bestuur gehandhaafde oranjepartij, zich in dat jaar met zijne eerste vrouw en twee kinderen te Parijs komen nederzetten. Mevrouw De Kock, geboren Merkus, stierf daar in 1780, en een jaar daarna hertrouwde haar echtgenoot met eene weduwe, Anne-Marie Perret, geboren Kirsberger, die de moeder werd van den romanschrijver. Tegelijkertijd (1 Januarij 1791) werd de vader lid der parijsche bankiersfirma Sartorius Chockhard.

Toen in Augustus 1792 Lodewijk XVI en de zijnen werden opgesloten in den Temple, dien zij slechts verlaten zouden om het schavot te bestijgen, was het sein gegeven tot vestiging van een bewind waaronder ieder die iets bezat voor een openbaren dief werd gehouden, en zelfs degenen die niets bezaten geen oogenblik zeker waren van hun leven.

Jean-Conrad De Kock achtte het in die omstandigheden raadzaam zich los te maken uit de firma waarin hij kort te voren opgenomen was, en naar Holland terug te keeren. Hij deed zijne zaken aan kant, en sloot zich aan bij het Bataafsch Comité onderDaendels, dat in het begin van 1793 zich in het hoofdkwartier van Dumouriez te Leuven bevond. Overwon dat leger, dan hoopte hij, met de andere uitgeweken hollandsche patriotten, eene kontra-revolutie in zijn vaderland te helpen bewerken. Doch, Dumouriez werd geslagen en landverrader; zoodat De Kock, met het Bataafsch Comité, onverrichter zake weder te Parijs kwam. Van het aanbod, hem door een naar Belgie vertrekkend bloedverwant gedaan, om de twee zonen uit het eerste huwelijk derwaarts te geleiden en van daar naar Holland door te zenden, maakte hij gebruik; en zoo bleef Jean-Conrad achter met zijne nog jeugdige en hare bevalling wachtende tweede vrouw.

Zij had hem vergezeld naar Dumouriez' hoofdkwartier, waar haar echtgenoot en zijzelf met veel onderscheiding waren behandeld. Te Parijs, eigenlijk te Passy, in de onmiddellijke nabijheid der hoofdstad, bezat De Kock een huis, waar al

spoedig (21 Mei 1793) de kleine Charles-Paul zijne intrede in de wereld kwam vieren. De vader meende daar veilig te zijn, doch was het niet. Zijn omgang met Anacharsis Cloots, van la *République Universelle*, met Hébert, van *le Père Duchesne*, zijne vroegere vriendschap voor Dumouriez, maakten hem verdacht. Fouquier Tinville, de handigste der openbare aanklagers, wist uit die omstandigheden eene beschuldiging te distilleren. Hébert, Cloots, en nog een half dozijn anderen, werden in den nacht van 17 op 18 Maart 1794 in hechtenis genomen en naar de Conciergerie gebragt. Den 19^{den} volgde de arrestatie van De Kock; en zoo welsprekend kon deze zijne onschuld niet bepleiten, zulk een beslissend beroep niet doen op zijne liefde voor de republikeinsche zaak, ter wille waarvan hij zijn land verlaten en zich van zijne kinderen gescheiden had, - of zes dagen later viel zijn hoofd.

En bij dien geregteijken moord bleef het niet. Daags na de executie kwam een ambtenaar van den fiscus in de droeve woning te Passy, waar eene jonge weduwe en een kind van tien maanden door twee *sans-culottes* bewaakt werden, inventaris maken. De waarde van den inboedel werd geraamd op 62,085 franken: op welke som de Commune van Parijs, eene rooversbende, vermoedelijk vier kapitalen verdiend heeft. Het zilver en de juweelen werden niet geschat, maar regtstreeks overgebragt naar het hoofdbureau. Alles werd verbeurd verklaard. Het eenige wat de weduwe overhield was een miniatuurportret van den ge Guillotineerde, dat zij tusschen hare kleederen had weten te verbergen. En ook zijzelf zou op het schavot gekomen zijn, zoo niet, naar Fouquier Tinville's eigen beschikking, een gelukkig toeval haar een uitstel had doen verwerven hetwelk tot afstel leidde. Haar zoon heeft uit haar mond het verhaal dier tusschenkomst opgeteekend:

‘Het zal acht of tien dagen na uw vaders dood geweest zijn, dat ik 's morgens in den tuin wandelde, u in mijn armen dragend. Uw gezigtje straalde van genoegen bij het zien spelen der lentezon op het ontluikend groen, en ik, ik schreide op het zien van een rozestruik dien uw vader het vorig najaar onder het venster mijner kamer had geplant. Eensklaps kwam onze getrouwe Genoveva, eene brave Zwit-

sersche, die mij niet had willen verlaten, bleek en ontsteld aanlopen:

“Mevrouw, daar zijn vier mannen om u te spreken! Ik heb ze herkend. Drie er van zijn dezelfde die mijnheer zijn komen halen.”

Werkelijk zag ik vier mannen naar mij toekomen in den tuin. Zooals Genoveva gezegd had, waren er drie van de geregtsdienaars bij die uw vader gearresteerd hadden. Den vierde, die vooraan ging, herkende ik terstond, hoewel ik hem maar eens of tweemaal te Parijs ontmoet had. Fouquier Tinville, de *openbare aanklager*, zoals hij genoemd werd, was toen een man van omstreeks vijftig jaren, niet hoog van gestalte en mager. Zijn kleeding was eenvoudig, ofschoon in sommige opzichten keurig. Hij nam den hoed voor mij af; dat deden ook de anderen. Daarna sprak hij mij zeer beleefd toe, maar op de wijs van dien tijd met *je* en *jij*:

“- Burgeres, ons bezoek is een onaangename verrassing voor je, naar ik onderstel; maar ik kan het niet helpen. Je zult begrijpen dat je onmogelijk langer hier blijven kunt. Je man heeft terechtstaan en is veroordeeld; natuurlijk moet je nu ook zelf voor de revolutionaire regtbank verschijnen, en wij hebben in last je naar de Abdij over te brengen.”

Naar de Abdij! - Ik wist waar men heenging, als men de Abdij verliet. Mijn tong kleefde aan mijn verhemelte, maar ik bracht toch een antwoord uit:

“- En waarom moet ik voor het tribunaal der revolutie verschijnen? Voor welk misdrijf word ik naar de gevangenis gebracht? Een vrouw!... waarvan beschuldigt men mij? Is het niet genoeg mijn man gedood te hebben? Waarom wil men ook mij dooden?”

De onverstoorbare Fouquier Tinville wilde repliceren; maar zeker iemand verhinderde hem daarin. Die zekere iemand waart gij, mijn jongen. De vreemde aangezichten om u heen wekten, naar het schijnt, uw vrolijkheid op, meer dan zij u schrik aanjoegen; en op het oogenblik zelf dat de vreeselijke Fouquier den mond opende, om mij duidelijk te maken hoe de vrouw van een geuillotineerde het niet wel onbillijk kon noemen dat men haar in het lot van haar man liet dee-

len, begint gij op eens te kraaijen van het lagchen. Alleen heel jonge kinderen, die zich van hun vreugde nog geen rekenschap weten te geven, lagchen zoo. Ik beefde op mijn knieën, en wilde u tot zwijgen brengen; want ik vreesde dat uw vrolijkheid mishagen zou. Maar Fouquier zag u glimlagchend aan.

“- Is dat jou kind, burgeres? - Ja, burger. - Hoe oud is hij? - Tien maanden. - Een sterk kind voor zijn leeftijd. En waar is zijn min? - Ik zoog hem zelf, burger. - O zoo, zoog je hem zelf! zoog je hem zelf!”

Onder het herhalen dier woorden zag hij u en mij zwijgend aan. De tranen stroomden langs mijn wangen. Het was alsof ik pleitte: “Zoo men mij het leven beneemt, wat zal er van mijn kind worden?” Gij kraaidet steeds van het lagchen. Gezegend kraaijen! Uw lach, kind, heeft meer voor ons gedaan dan mijn huilen. Eensklaps wendde Fouquier zich tot de mannen die hem vergezelden:

“- Aangezien de burgeres Kock zoogende is, zie ik er geen bezwaar in haar nog een poos hier te laten. Bij voorbeeld, tot haar kind gespeend zal zijn?”

“- Ja maar, zeide een hunner, op alles hier in huis is beslag gelegd in naam der wet. Alles moet verkocht worden.”

“- Welnu, hernam Fouquier Tinville, dan moet de burgeres haar ledikant, en de wieg van haar kind, maar inkoopen; dat is minder. Heeft ze geen geld, dan moet ze maar leenen; met haar lief gezigt zal haar dit niet veel moeite kosten. Zooals gezegd is, burgeres: je kunt nog vijf of zes maanden hier blijven, totdat je kind gespeend is. Welzijn en broederschap!” ...

Aan die wending had mevrouw De Kock haar behoud te danken. Drie maanden daarna viel Robespierre. De glimlach van haar zoon redde haar het leven. De menselijkheid had één oogenblik gezegevierd.

Juist zulk een zegepraal wordt ook in den roman van Hugo bevochten, waar insgelijks de bloedigste hartstogten, door schrikbewind en burgeroorlog opgewekt, één oogenblik zwichten voor de onschuld van den kinderlijken leeftijd.

Quatrevingt-treize is een donkere, een bloedige, maar vergelijkenderwijs,

wanneer men aan *l'Homme qui rit*, aan *les Travailleurs de la mer*, aan *les Misérables* denkt, een bedaarde roman. Verbeelden wij het ons, of valt aan dit nieuwe boek te bespeuren dat de schrijver heeft opgehouden balling te zijn, en zijne ziel met één groote bitterheid minder vervuld is?

Men meene echter niet dat in *Quatrevingt-treize* die paradoxen, die buitensporigheden, die klinkende tegenstellingen ontbreken, waardoor het proza van Hugo allengs een minder goeden naam bekomen heeft. Als waarschuwing mogen hier, onvertaald, enkele voorbeelden volgen, te beginnen met eene karakteristiek der Nationale Conventie:

Nous approchons de la grande cime.
Voici la Convention.
Le regard devient fixe en présence de ce sommet.
Jamais rien de plus haut n'est apparu sur l'horizon des hommes.
Il y a l'Himalaya, et il y a la Convention.

Thans de beschrijving van een persoon:

Cimourdain était une conscience, pure, mais sombre. Il avait en lui l'absolu. Il avait été prêtre, ce qui est grave. L'homme peut, comme le ciel, avoir une sérénité noire; il suffit que quelque chose fasse en lui la nuit. La prêtrise avait fait la nuit dans Cimourdain. Qui a été prêtre l'est.

Volgt de beschrijving van een gebouw, de Tour Gauvain, bij afkorting La Tourgue, een eeuwen-oude toren in Bretagne, waar tegenover een schavot stond opgeslagen:

La Tourgue, c'était la monarchie; la guillotine, c'était la révolution.
Confrontation tragique.
D'un côté, la dette; de l'autre, l'échéance, D'un côté, l'inexplicable complication gothique, le serf, le seigneur, l'esclave, le maître, la roture, la noblesse, les prérogatives, les préjugés, les fanatismes, le privilège royal de banqueroute, le sceptre, le trône, le bon plaisir, le droit divin: de l'autre, cette chose simple, un couperet.
D'un côté le noeud, de l'autre la hache.

Eindelijk, de beschrijving van een gevoel, of zoo men liever wil, van een verheven instinkt:

Comment faire entendre raison à l'idée fixe d'une mère? La maternité est sans issue; on ne discute pas avec elle. Ce qui fait qu'une mère est sublime, c'est que c'est une espèce de bête. L'instinct maternel est divinement animal. La mère n'est plus femme, elle est femelle. Les enfants sont des petits.

Men moet zich evenwel wachten, op deze en dergelijke buitensporigheden te veel nadruk te leggen. Alleen een schrijver van Hugo's rang kan aldus zondigen. Het geweld, door hem op deze plaatsen aan taal en goeden smaak gepleegd, is zoo tastbaar dat niemand in verzoeking komt het na te volgen. Het zijn gebreken welke ruimte in overvloed voor de schitterendste deugden laten. In het eerste deel wordt een geheel hoofdstuk ingenomen door de beschrijving van een losgeraakt kanon, aan boord van een oorlogschip. Het verhaal is lang, gezocht, en onbelangrijk. Daarentegen behoort eene plaats in het derde deel, waar men een reeds meermalen genoemd foltertuig, geladen op eene kar, des morgens vroeg op den openbaren weg voorbijtrekken, en door de boeren uit de verte ziet aangapen, ongetwijfeld tot de geslaagde proeven van het genre:

‘De dag was naauwlijks aangebroken; alle voorwerpen in het dorp waren nog overtoegen met de vale tint van den nacht. Echter stonden in de groote straat reeds enkele deuren aan, en hier en ginds kwam een hoofd uit een venster steken. De dorpelingen waren als eene onthutste bijekorf. Aanleiding daartoe had een naderend geluid van wagenraderen en rammelend ijzer gegeven.

Op het plein voor de kerk stond een groep nieuwsgierigen naar een heuvel te turen, van waar in de rigting van het dorp, langs den grooten weg, een voertuig kwam afdalen. Het was eene kar op vier wielen, gespannen met vijf paarden; de strengen waren kettingen. Op het vlak der kar scheen een stapel lange balken te liggen, en daarboven, in het midden, bevond zich een voorwerp dat men niet onderscheiden kon: het was overdekt met een groot lederen kleed, dat aan een lijkkleed deed denken. Voor en achter de kar reden tien mannen te paard. De mannen droegen driekante hoeden, en boven hunne schouders zag men stalen punten uitsteken, blijkbaar

de spitsen van getrokken sabels. Langzaam naderde de stoet, die donker zwart tegen den horizont afstak. De kar, het vijfspan, de ruiters, alles scheen zwart. Daarachter zag men den fletsen ochtendstond aanbreken.'

Het ontbreekt in het werk, waarin de guillotine zulk eene voorname plaats beslaat, niet geheel aan andere en zachter tafereelen. Met name de drie kinderen van Michelle Fléhard, de arme dorpeling, wier woning in brand gestoken en wier man gedood is, spelen eene hoofdrol. Maar de sombere tooneelen hebben toch verweg de overhand; en zelfs wanneer bij zeldzame uitzondering, gelijk bij het optreden van den sergeant Radoub nu en dan gebeurt, de luim aan het woord is, mist de scherts de ware vrolijkheid. Radoub is een humorist, maar een in wiens humor de donder van het Schrikbewind geslagen is. Hetgeen niet belet dat het votum, door hem in den krijgsraad uitgebragt (bladz. 264-266 van het 3de Deel), tot de aangrijpende schoone partijen van het boek behoort. Men leze die bladzijden in haar verband, zonder hetwelk zij, hier weêrgegeven, slechts half verstaanbaar zouden zijn.

Daareven zagen wij, om in den geest van Hugo te spreken, het groote beschavingswerktuig van het jaar '93 voorbijtrekken. Wij waren in de Vendée, tusschen de bosschen en de heuvelen van Bretanje. Thans naar Parijs, ten einde een blik te werpen op het driemanschap onder welks handen datzelfde werktuig het voorname regerings-instrument van het republikeinsch Frankrijk geworden is:

'In de Rue du Paon was eene kroeg, bijgenaamd een koffijhuis, en in die kroeg eene achterkamer, welke sedert historische vermaardheid heeft gekregen.

Den 28sten Junij 1793 zaten in die achterkamer drie mannen aan eene tafel. Hunne stoelen raakten elkander niet; elk nam een der vier zijden van de tafel in, zoodat de vierde open bleef. Het was omstreeks acht ure in den avond. In de straat scheen nog het daglicht, maar in de achterkamer was het donker. Eene van den zolder hangende lampion wierp, naar de weelde dier dagen, haar schijnsel op de tafel.

Van deze drie mannen had de eene een bleek, jeugdig, en

ernstig voorkomen, met dunne lippen en iets koude in den oogopslag. Zijn eene wang was onderhevig aan eene zenuwtrekking die hem hinderen moest in het glimlagchen. Zijn haar was gepoederd, hij droeg handschoenen, en zijne kleeding teekende zorg. Geen valsche plooi ontsierde den hoog digtgeknoopten lichtblauwen rok. Eene korte nankin broek, witte kousen, eene hooge das, een geplooide jabot, lage schoenen met zilveren gespen, voltooiden zijn toilet. Van de twee anderen was de een bijna een reus, de ander bijna een dwerg. De reus droeg een lompen wijden rok, van vuurrood laken. Om zijn blooten hals was eene losse das geslagen, wier tippen tot over den jabot reikten. Aan zijn vest ontbraken tal van knopen. Hij had rijlaarzen aan, en zijne haren stonden, ofschoon zij nog enkele sporen van de hand des kappers vertoonden, woest overeind: een pruik, waar de leeuwemanen door heen schemerden. De kinderziekte had zijn gelaat geschonden; een toornige rimpel verbond zijne wenkbrauwen; de hoeken van zijn mond getuigden van goedhartigheid. Voorts: dikke lippen, groote tanden, vuisten als een sjouwerman, en vonkelende oogen. De dwerg was iemand met eene gele huidkleur, die, als hij zat, mismaakt scheen. Hij droeg het hoofd in den nek; door het wit zijner oogen liepen bloedige aderen; zijn gelaat vertoonde hier en daar blauwe plekken. Om zijne glimmende en sluike haren was een bonte doek geknoopt; het voorhoofd ontbrak, de mond daarentegen was buitensporig groot en leelijk. Hij droeg een langen pantalon met muilen, een groezelig wit satijnen vest, en daarover een vlagge- of gezondheidsdoek, tusschen welks plooijen eene stijve regte lijn de aanwezigheid van een dolk verried.

De eerste dezer drie mannen heette Robespierre, de tweede Danton, de derde Marat.

Victor Hugo, dit weet men sedert lang, vraagt zijne lezers geen verschooning dat hij hen in zulk gezelschap brengt. En dit behoeft ook niet. De eene type is de andere waard, en de kunst van voorstellen vindt overal gelegenheid hare krachten ten toon te spreiden. Het was te voorzien dat wanneer Hugo eene episode uit de fransche omwenteling zou gaan behandelen, hij voor geenerlei schildering van het monsterachtige zou

terugdeinzen. Eigenlijk was Michelet hem op dit gebied reeds vóórgeweest, doch meer als leerling: Michelet's historiestijl heeft zich in de romantische school van Hugo gevormd. Nu de meester zelf het penseel heeft gegrepen, zouden wij niet zonder gemaaktheid verwondering kunnen toonen over zijne behandeling.

Doch al laten wij den schrijver van *Quatrevingt-treize* volle vrijheid zijne stof naar welgevallen te kiezen, wij zijn daarom niet gehouden ingenomenheid met zijne keus te betuigen. Op zijne beurt moet hij dulden dat de halve verheerlijking der guillotine, welke hij zich tot taak heeft gesteld, niet naar onzen smaak is. De fransche omwenteling van 1789, gelijk Hugo haar opvat, riekt te zeer naar de achterkamers van kroegen welke niet ten volle den naam van koffijhuizen verdienen. Vruchteloos beproeft de schrijver ons en zichzelf op te dringen dat die omwenteling eene bijzondere, providentiële beteekenis heeft gehad. De eerste Commune van Parijs is, evenals de tweede, niets anders geweest dan eene uitspatting der regeringloosheid. Wie, bij een volk als het fransche, achtereenvolgens alle hekken van den dam neemt, kan er op rekenen telkens hetzelfde bloedige kermisstuk te zien vertoonen. Zulk eene wreede klucht is ook het Schrikbewind van 1793 geweest. Hoewel Hugo niet gezegd kan worden, tegenover een triumviraat als het daareven geschilderde, afstand gedaan te hebben van elk regt der kritiek; hoewel hij in zijne vergoding der guillotine zekere grenzen niet te buiten is gegaan; nemen wij het hem nogtans kwalijk dat hij het triviale in zijne woeste helden over het hoofd gezien, of dit alleen in hun uiterlijk en in hunne kleeding heeft opgemerkt.

Heeft men echter eenmaal dit voorbehoud gemaakt, dan blijft er slechts stof tot eeren en bewonderen over. In dien gewrongen en vermoeijenden stijl, welk eene kracht van uitdrukking! In de keus van het onderwerp, in het groeieren der stof, in het bijeenvoegen der deelen tot een dichtelijk geheel, welk eene stoutheid, welk eene levendigheid van fantasie, hoe veel door arbeid verkregen kunst! In het werk van dien grijsaard, welk eene les voor de jeugd! Het is of diegenen onder de groote fransche schrijvers, wier geboortejaar

nagenoeg met het begin der eeuw zamentrof, hij al hunne andere gaven ook die bezitten altijd jong te blijven. Gisteren vindt gij in de *Revue des Deux-Mondes* eene nieuwe novelle van George Sand: heden verschijnt van Hugo, in tien talen te gelijk, een historische roman. En hij is twee-en-zeventig jaar, de onuitputtelijke! En de meesten onzer, toen zij hun twee-en-dertigste achter den rug hadden, waren voor goed met de bezieling in onmin!

Het eerste deel van den roman behelst een hoofdstuk van vierentwintig bladzijden: *Les rues de Paris dans ce temps-là*, hetwelk door alle jonge schrijvers verdient bestudeerd te worden. Het is de kunst van den florentijnschen mozaiek-werker, toegepast op de litteratuur. De zestig bladzijden van het tweede deel, waarboven *la Convention* te lezen staat, zijn een ander specimen van dezelfde kunst, nog hooger ontwikkeld: de gebouwen zijn levende menschen geworden, de straten en de pleinen portretten. Op die wijs zou men kunnen voortgaan, en in elk deel op iets voortreffelijks wijzen. Ik noem alleen nog van het tweede deel het hoofdstuk: *Les deux pôles du vrai*, merkwaardig wegens het aanschouwelijke der in dialogischen vorm ontwikkelde denkbeelden. Naar aanleiding van dat hoofdstuk, in zekeren zin de sleutel van het geheele boek, eerst eene opmerking.

Misschien zal het niemand verbazen dat in den roman van het Schrikbewind nergens een jong en bekoorlijk vrouwebeeld voorkomt. Misschien is het slechts natuurlijk dat, in zulk een boek, alleen manneharten kloppen. Is dit zoo, dan stelt Hugo's verhaal op treffende wijs in het licht dat de liefde een onmisbaar bestanddeel van het genre is. Hugo is er in geslaagd een aangrijpend boek te schrijven, een meesterlijk boek, een verheven boek; maar het offer, door hem aan de lokale kleur gebragt, heeft zich gewroken. Door de afwezigheid van elken tederen hartstogt - de schrijver wilde het blijkbaar zoo - valt op zijn roman, waarover reeds zoo vele andere schaduwen liggen, eene sombere tint te meer. Heeft hij de Menaden uit de parijsche volksklasse dier dagen niet durven schilderen? Was aan den anderen kant, in zijne sympathien en in zijn kader, geen plaats voor Charlotte Corday? Vreesde hij zijne

guillotine-heiligen van eene te ongunstige zijde te zullen voorstellen, zoo hij het waagde nevens de *incroyables* even zoo vele *merveilleuses* te doen optreden? En zoo hij geen ruwe minnarijen schetsen mogt, wilde hij dan ook de minder ruwe niet toelaten? Zou de lieve levenslust van Chénier's *Captive* gevloekt hebben met Hugo's door bloed en vlammen schrijdend drama? Om het even. De tedere snaar ontbreekt. De *jeune première* van den roman is een *jeune premier*.

Zoo ik mij namelijk in de bedoeling van den schrijver niet vergis, dan heeft men niet den ouden markies De Lantenac, maar den jongen burggraaf Gauvain als den hoofdpersoon van het boek aan te merken: Gauvain die uit volle overtuiging republikein werd, dienst nam bij het leger der republiek, onder Santerre de vliegende kolonne der Vendée kommandeerde. Gauvain is jong, Gauvain is schoon, Gauvain is een held, Gauvain is onder de driekleur trouw gebleven aan al de ridderlijkheid der witte vaan. Een manlijke, republikeinsche Jeanne d'Arc.

Dezen jongen officier en geboren edelman nu, dien zijne republikeinsche snorbaarden op de handen dragen, hooren wij in het straks genoemd hoofdstuk aldus redetwisten met den leermeester zijner jeugd, den voormaligen priester Cimourdain; thans, namens Robespierre, Danton, en Marat, gedeputeerde te velde bij de vliegende kolonne:

- 'Het jaar drie-en-negentig zal bloedige herinneringen nalaten,' zeide Gauvain na eene pauze.

- 'Bedenk wat gij zegt!' hernam Cimourdain. 'Sommige pligten wegen als lood. Veroordeel niet wie niet in de termen vallen! Sedert wanneer ligt de schuld der ziekte aan den geneesheer? Het is zoo, het onderscheidingsteeken van dit jaar is dat het geen genade kent. Waarom? het is het revolutiejaar bij uitnemendheid. Drie-en-negentig is de beligchaamde omwenteling. De revolutie heeft een vijandin, de oude wereld, voor welke zij zonder genade is, evenals de chirurg zonder genade is voor zijn vijand den kanker. De revolutie roeit het koningschap uit in den koning, den adel in de edellieden, het despotisme in den soldaat, het bijgeloof in den priester, de barbaarschheid in den regter, alle vormen der tirannij in

den tiran. Het is een ontzettende operatie, en de revolutie verrigt haar met vaste hand. Wat betreft de grooter of kleiner massa gezond vleesch, door haar opgeofferd, laat Boerhaave zeggen hoe hij daarover denkt! Is er één gezwel dat zonder bloedverlies kan worden weggenomen? één brand die zonder het prijsgeven van een gedeelte der in brand geraakte voorwerpen kan worden gebluscht? Die geduchte offers zijn de onmisbare voorwaarden van het welslagen. Een heelmeester doet aan een vleeschhouwer denken; een geneesheer kan overeenkomst hebben met een beul. De revolutie volbrengt de haar door het noodlot aangewezen taak. Zij verminkt, maar redt. Zoudt gij willen dat zij de smetstof spaarde? deernis toonde voor het vergif? Zij luistert niet. Zij heeft het verleden voor goed in den nek gegrepen, en zal het afmaken. Zij brengt de beschaving een diepe snede toe, waaruit de gezondheid van het mensdom zal voortkomen. Gij krimpt van pijn? dat spreekt. Hoelang zal die pijn aanhouden? zoo lang als de operatie. Daarna zijt gij verzekerd te zullen leven. De omwenteling amputeert ons geslacht. Vandaar de groote hemorrhagie van Drie-en-negentig.'

- 'Chirurgen zijn kalm,' antwoordde Gauvain. 'De mannen, die ik aan het werk zie, zijn geweldenaars.'

- 'De omwenteling,' hervatte Cimourdain, 'wil door zulke woeste helpers bijgestaan worden. Van bevende handen is zij niet gediend. Zij stelt alleen vertrouwen in wie onverbiddelijk is: Danton den vreeselijke, Robespierre den onbuigzame, Saint-Just den onherleidbare, Marat den onverzoenlijke. Zie dat niet over het hoofd, Gauvain! Die mannen zijn noodig. Zij hebben voor ons de waarde van legers. Zij zullen Europa met schrik slaan.'

- 'Mogelijk zullen zij ook de toekomst van schrik doen verstijven', zeide Gauvain. 'Maar gij vergist u, meester: ik beschuldig niemand. Volgens mij is het ware oogpunt, waaruit de omwenteling beschouwd en beoordeeld moet worden, de niet-verantwoordelijkheid. Niemand is onschuldig, niemand schuldig. Lodewijk XVI is een lam onder leeuwen. Het lam wil vlugten, zich uit de voeten maken, zich verdedigen als het kan, bijten als het moet. Maar het is een ieder niet ge-

geven leeuw te zijn. Zijn pogingen om te ontkomen worden als misdaden aangemerkt. Het vertoornde lam laat de tanden zien. Verrader! zeggen de leeuwen. En zij verslinden het lam. Daarna gaan zij strijdvoeren onder elkander.'

- 'Het lam is een dom dier.'

- 'En wat zijn de leeuwen?'

Cimourdain bedacht zich een oogenblik:

- 'Die leeuwen zijn een geweten. Die leeuwen zijn een gedachte. Die leeuwen zijn een beginsel.'

- 'Zij vormen het Schrikbewind.'

- 'De revolutie zal eenmaal de regtvaardiging van het Schrikbewind zijn.'

- 'Ik vrees veeleer dat, ter wille van het Schrikbewind, de revolutie gelasterd zal worden.'

Aldus de jonge edelman en de oudere priester: de laatste, man van de bijl, de eerste, man van den degen. Vereenigd zijn zij de dragers van de gedachte des auteurs. Had Hugo eene *geschiedenis* van het jaar '93 moeten leveren, Cimourdain zou het woord alleen hebben gehad. Voor die eenzijdigheid heeft de *roman* den schrijver en ons bewaard. De vriendschap, welke den priester aan zijn voormaligen leerling hecht, en wederkeerig den jongen edelman aan den priester verbindt, is eene schoone vinding. In dat edel gevoel lossen de wanklanken van beider leven en begrippen zich op, gelijk in beider tragischen dood de toestand zijne waardige ontknooping vindt.

1874.

II

De verlegenheid, waarin Victor Hugo de kritiek brengt, is van de soort die Boileau tot Lodewijk XIV deed zeggen:

Grand Roi, cesse de vaincre, ou je cesse d'écrire!

Nog moeten wij bekomen van de bedwelming, door twee nieuwe deelen *Légende des Siècles* uitgestort; nog verslag doen en rekenschap geven van den ontvangen indruk; en reeds eischt *l'Art d'être grand-père* tol van ons. Weder driehonderd bladzijden verzen, en meer dan tweehonderd daaronder waarop

past wat Vossius van Vondel's werken zeide: dat zij voor de eeuwigheid geschreven zijn.

Ik noem Vondel, ook omdat in Hugo's jongsten bundel sommige stukken voorkomen die aan het *Decretum Horribile* doen denken. Ten einde uit volle borst tegen de praedestinatieleer te kunnen toornen, maakt Vondel eerst van dat dogme eene karikatuur, dringt aan de duivelsche leer zijner vinding gevolgtrekkingen op die de orthodox-gereformeerden nooit bedoeld hebben, en vaart dan, in naam der beleedigde godheid, der bedorven onschuld, en der vermoorde onnoozelheid, tegen Dordrecht uit.

Evenzoo handelt, in zijne strafredenen tegen Rome, Hugo met de leer der Onbevleete Ontvangenis. Zie de stukken *l'Immaculée Conception* en *Encore l'immaculée Conception*. Al wat de logica plats en walgelijks uit een rein en verheven gemeend leerstuk kan afleiden, wordt door den dichter er eerst ingelegd, vervolgens triomfantelijk er tegen aangevoerd. Zijne verzen lijden niet onder dat procédé. Integendeel, hun koloriet wint er door. Maar het blijft niettemin de zwakke zijde zijner muze, - gelijk men in het algemeen, door met tegenstellingen en overdrijvingen te werken, het nooit verder brengt dan tot op één na het hoogste punt van kracht.

Nu ik dit onderwerp aanroer, wil ik er bijvoegen dat Hugo's polemieken tegen het katholicisme niet *au sérieux* genomen, maar op rekening van den dichterlijken waanzin gesteld moet worden, en ik met die meening niet alleen sta. Ook weder in *l'Art d'être grand-père* daalt 's dichters invektieve, zoo vaak zij op haar weg Heerom ontmoet, tot het ongeloofelijke af. Wanneer hij een driejarig meisje over den grond rollen, en haar datgene aan het gezelschap vertoonen ziet wat volwassenen plegen te bedekken, dan zegt hij: Nu ja, meer decorum ware misschien wenschelijk; maar in elk geval is het toch een smakelijker schouwspel *dan het deftige gele gezigt van een bisschop*. De plaats luidt (bladz. 251):

Attendez. Je regarde une petite fille.
Je ne la connais pas; mais cela chante et brille;
C'est du rire, du ciel, du jour, de la beauté,
Et je ne puis passer froidement à côté.
Elle n'a pas trois ans. C'est l'aube qu'on rencontre.
Peut-être elle devrait cacher ce qu'elle montre,
Mais elle n'en sait rien, et d'ailleurs c'est charmant.
Cela, certes, ressemble au divin firmament
Plus que la face auguste et jaune d'un évêque.

Van de pastoors in het algemeen be-

tuigt hij: *Le prêtre hait et ment*. Hij noemt hen: *ces noirs pygnées*. Het is maar zoo: *Les prêtres font de l'ombre*. Gelijk uit het heelal tot God enkel licht, zoo stijgt van hen enkel duisternis op: *Et d'eux, c'est la noirceur*. Zij hebben den haat ontdekt, en van de liefde eene misdaad gemaakt. *Vous avez découvert cette vertu, la haine, le crime étant l'amour*. Hugo zelf, de groote leeuw, heeft moeite zich *l'insecte vil* van het lijf te houden. Het is eene priesterlijke *vermine*, een verachtelijk en *immonde essaim*. Kortom, vleermuizen zijn het, die zich ten onregte verbeelden dat het de pyramide der vrije gedachte deert of schelen kan door hunne nagels bekrabd, door hun drek vorontreinigd te worden (bladz. 245):

Ce rocher, ce granit, ce mont, la pyramide,
 Debout dans l'ouragan sur le sable numide,
 Hanté par les esprits,
 S'aperçoit-il qu'il est, lui l'âpre hiéroglyphe,
 Insulté par la fiente ou rayé par la griffe
 De la chauve-souris?

Welnu, in weerwil van dit alles maken de pastoors in Frankrijk, en elders, zich over die dingen niet erg boos. De grofheden tegen hun persoon gaan gepaard, schijnen zij te denken, met zulke schoone pleitredenen ten gunste hunner zaak, - want Hugo is in den grond evenzeer theoloog als zijzelf - dat zij hem zijne uitvallen niet aanrekenen en het alleen bejammeren, zou men zeggen, dat zulk een uitnemend kollega hen in die mate miskent. Heeft hij uitgeraasd tegen de zwarte pygmeën, en komt hij ten laatste met zijne eigen geloofsbelijdenis voor den dag, - zooals in het slotvers: *L'âme à la poursuite du vrai*, - dan blijkt hij juist hetzelfde te willen wat in alle eeuwen, onder alle hemelstreken, door alle brave priesters gewild, gevoeld, geleden, en gehoopt is.

Hugo doet niet alleen aan Vondel, hij doet ook aan Bilderdijk denken. Bilderdijk zegt van de liberalen bijna woordelijk dezelfde leelijke dingen als Hugo van de priesters. Hij noemt ze *vuige zwaluwen* die, voor het gastvrij rietverdek, hun dank in *verfoebren gruweldrek* betalen. Een geslacht van *schoorsteenvegers, ketellappers, mandjeskoop, modderscheppers, drekkuilleêgers*. Eene *verwaten mistteelt, uit apen voortgebroed, tot apen weer verbasterd*. Van hunne idealen van verlichting, vrijheid, menschewaarde, zegt hij:

Het is maar jammer voor onze aarde,
Dat *al die poespas* niets beduidt; -

en wanneer hunne verdraagzaamheid geprezen wordt, dan geeft hij toe:

Men duldt al 't geen gij wilt, tot zelfs een God omhoog,
Mits *duivel en geboeft* hier meester spelen moog!

Ik geloof dat men het regt heeft, uit deze tegenstrijdige en tegelijk homogene uitvallen, tot het bestaan eener dichterlijke, niet toerekenbare, onschadelijke soort van hondsdoelheid te besluiten. Gewone menschen krijgen somtijds de watervrees: Hugo en Bilderdijk lijden, de een aan vrijdenkers-, de ander aan priestervrees. Zij zijn als de stieren in de spaansche circussen, die, wanneer men een gekleurden doek voor hunne oogen zwaait, tijdelijk razend worden.

Wat hen onderscheidt is dat de hartstogt bij Hugo aan den eenen kant met meer tederheid, aan den anderen met meer stoutheid gepaard gaat. Over de natuur, over bloemen en kinderen, wordt in *l'Art d'être grand-père* gesproken op eene wijs die stil maakt van bewondering. Geen andere letterkunde van den ouden noch den nieuwen tijd heeft iets fijners, gevoeligers, aandoenlijkers of innemenders aan te wijzen dan *Laetitia rerum, la Sieste, Choses du soir, Le comte de Buffon, Une tape, Le pain sec, Le pot cassé, l'Épopée du lion*, en wat er meer volgt. In *Tout pardonner c'est trop* (bladz. 139) begint het kader zich uit te breiden; tot in *Patrie* (bladz. 279) eene hoogte bereikt wordt die zou doen duizelen, ging de verhevenheid er niet hand aan hand met de naieveteit.

Patrie is een der verbazendste verzen die ooit op aarde geschreven werden. Men heeft van Napolitanen gehoord die de vuist tegen den H. Januarius ballen, wanneer zijn bloed niet stroomen, van boeren uit de omstreken van Marseille die hun Christus met stokken slaan, wanneer de zon niet schijnen of het niet regenen wil. Voor Hugo was het weggelegd dit kinderlijke te behouden, en tegelijk als aanklager eener zich noemende godheid en van een zich noemend wereldbestuur op te treden, hetwelk de vernedering van Frankrijk gedoogde. Men kan redetwisten over de vraag of de goede smaak gedooft het noodlot, dat over het wel en wee van natien beschikt, *mauvais drôle!* te noemen. Maar door onzen dichter is van dit oneerbiedig denkbeeld iets zoo eerbiedigs, zoo warm, zoo hartelijks gemaakt, dat men in gedachte zijne hand zoekt en den hoed voor hem afneemt.

Waarom geeft Hugo in het dagelijksch leven aanleiding dat zijne zuinigheid tot een spreekwoord geworden is? Zij belette hem niet, bij uiterste wilsbeschikking, 50.000 franken aan de armen te vermaken. Waarom hindert hij alle verstandige menschen met zijne politieke brieven en manifesten? - Er heeft nooit in eenig land der wereld een dichter gebloed, zou ik meenen, omtrent wien men niet bij zijn leven dezelfde of soortgelijke vragen heeft kunnen doen. Waarom was Euripides liberaal, Aristofanes konservatief? Wat behoefde Horatius naar een rang bij het leger te staan? Was het noodig dat Dante zich minder met zijn huisgezin dan met de zaken van Italie bemoeide? Zou Cromwell niet even goed gekomen zijn waar hij wezen wilde, al had Milton hem niet verdedigd? Moest Vondel volstrekt roomsch worden? Wat deed Bilderdijk in de kou?... Een volgend geslacht zal zich om de menschelijke gebreken van Victor Hugo even weinig bekommeren, als wij het ons thans om die van Bilderdijk, Dante, Milton, of Vondel doen. Zoo wij naar goeden raad luisteren, zullen wij ons vergenoegen tijdgenooten te zijn van iemand die beurtelings aan Bilderdijk, Vondel, of Milton, en menigvuldigst van al aan Dante herinnert.

Het is louter toeval, maar een merkwaardig toeval, dat de

wereld op dit oogenblik maar één werkelijk groot dichter telt. Maar één man op de veertienhonderd millioen, wien én het spreken in schoone verzen eene andere moedertaal, én de hooge poëtische opvatting der dingen als gesneden brood is. Emmanuel Geibel is ontegenzegglijk een dichter. Longfellow óók. Alfred Tennyson niet minder. Maar Duitschland, Engeland, noch Amerika, kunnen op het bezit van een tweeden Hugo bogen. Toen dit geschreven werd leefden Longfellow en Geibel nog. Ook Hugo zelf. De genoemden zijn ongeveer even oud als hij; allen zijn grijsaards, allen hebben eene eervolle dichterlijke loopbaan achter den rug, allen hebben den lauwerkrans verdiend. Hugo alleen is waarlijk jong gebleven. Hij paart aan de rijpe en veelzins smartelijke levens-ervaring van den vijfenzeventigjarige, het onvergankelijke en tintelende der jeugd.

Misschien is het oneigenlijk over het danteske in Hugo's verzen te spreken. Dante zelf is eenvoudiger, stiller, gelijkmatiger. Maar ik bedien mij van het woord omdat Dante tegenwoordig meer gelezen wordt dan vroeger, en wij allen onwillekeurig met dien naam het denkbeeld van een *grootsch* dichtvermogen verbinden: eene dichterlijke vlugt die den hemel en de aarde omspant, het verleden en de toekomst; eene poëzie die zich in de raadselen van het leven der bijzondere personen zoowel, als in die van het leven der volken en van het geheele menschdom verdiept; die, haar uitgangspunt nemend in eene kerkleer of eene wijsbegeerte, voor het overige slechts van hare eigen ingevingen leeft, zichzelf ten profeet en ten apostel is, en, zonder aanzien des persoons, koningen en priesters de wet stelt. Zoo dit dantesk is, dan bezit Hugo een dantesk talent.

Of noemt gij het liever titanisch? De variant is gelukkig. Niet alsof deze dichter, onafgebroken, Olympussen bestormt en Zeussen zoekt te onttroonen. Het onschuldig kind was van ouds een zijner lievelingsonderwerpen. In de nieuwe reeks zijner *Légende des Siècles* doorloopt hij bovendien, als in eene beeldegalerij, de geschiedenis van het minnedicht. Maar een hemelbestormer, een goden-verdrijver, is hij toch zeer degelijk; en

zelfs zóó eenzijdig dat men somtijds in verzoeking komt hem den oppersten kettermeester van het ongeloof te noemen.

Daarbij is er, wanneer hij deze stoffen behandelt, doorgaans iets zenuwachtigs in de uitvoering. De beelden, die hij op elkander stapelt, gelijken inderdaad mythologische bergen op bergen. Gij ontvangt den indruk dat zijne gedachte niet tot rust kan komen, zoolang zij de wolken niet genaderd is. Wat zeg ik? niet tevreden de zeven wonderen der wereld sprekend ingevoerd, een woordstrijd tusschen den kolos van Rhodus en de egyptische pyramiden verdicht te hebben, laat hij ook de hemelligchamen zelf tegen elkander opbieden. Staartsterren laat hij redekavelen met planeten. Sirius aan de zon verwijten dat zij slechts een stofje aan den evenaar is. Van de vergankelijkheid maakt hij een afzigtelijken, viktorie kraaijenden grafworm. Van het gezond verstand een aartsengel die den worm van godslastering overtuigt. Van het gewone voorwerp des volksgeloofs een monsterachtig afgodsbeeld, meer buik dan aangezigt, type van den eeuwigen idioot, in wiens uitgedoofden blik de nacht woont, aan wiens hals het heelal als een kropgezwel bungelt. De vaste ster Vesta vertegenwoordigt voor hem de harmonie. De komeet is Venus, de hartstogt, die het celibaat en de onvruchtbaarheid der zonnestelsels verhindert. Satan is de groote strooper in Gods bosschen. God eene magtige stem die: 'Stilte! Afblijven!' roept, wanneer de volken, wilde dieren geworden, de koningen te lijf en hen verscheuren willen. De wereldgeschiedenis is Homerus, het beligchaamd heldedicht. De menschelijke kortzigtigheid, die dat epos bedilt, is Zoïlus de vitter. Het visioen, waaruit *de Legende der Eeuwen* geboren werd, heeft bestaan uit een muur van levend vleesch en ruw graniet, met groote gaten er in, waardoor men de gebeurtenissen van duizenden jaren als in een schimmerijk heen en weder ziet zweven.

Titanisch, derhalve, gigantisch, apokalyptisch, al wat gij wilt; gedrochtelijk zelfs. Maar, in dat gedrochtelijke, apokalyptische, gigantische, titanische, verheven schoon, onbegrijpelijk stout, en van eene tergende oorspronkelijkheid. Tot verduidelijking mijner meening haal ik de slotregels aan van het droomgezicht dat als voorrede dient van het geheele boek.

Wanneer de dichter heeft opgesomd welke rivieren en welke bergen, welke wereldsteden ('des étages de Romes sur des tas de Tyrs et de Carthages'), welke koninkrijken en wetgevingen, welke omwentelingen en uitvindingen, de bressen in den muur der eeuwen hem te aanschouwen gaven; hoe Bonaparte hier zijn vaandel plantte, en daar, niet ver van den toegejuichten Nero, de gekruiste Christus den adem uitblies, - dan laat hij volgen:

Voilà l'affreux chemin du trône, ce pavage
 De meurtre, de fureur, de guerre, d'esclavage;
 L'homme-troupeau! Cela hurle, cela commet
 Des crimes sur un morne et ténébreux sommet,
 Cela frappe, cela blasphème, cela souffre,
 Hélas! et j'entendais sous mes pieds, dans le gouffre,
 Sangloter la misère aux gémissements sourds,
 Sombre bouche incurable et qui se plaint toujours.
 Et sur la vision lugubre, et sur moi-même
 Que j'y voyais ainsi qu'au fond d'un miroir blême,
 La vie immense ouvrait ses difformes rameaux;
 Je contemplais les fers, les voluptés, les maux,
 La mort, les avatars et les métempsycoses;
 Et dans l'obscur taillis des êtres et des choses
 Je regardais rôder, noir, riant, l'oeil en feu,
 Satan, *ce braconnier de la forêt de Dieu.*

Alleen Hugo kan den Duivel ongestraft een wilddief noemen: en zelfs hij niet geheel straffeloos, want hij wordt er zichzelf ongelijk door. Staat het christelijk volksgeloof inderdaad zoo laag als hij beweert, dan mag hij er geen beelden tot versiering zijner poëzie aan ontleenen. Doet hij dit niettemin, dan eert hij wat hij zegt te verachten.

Doch zoo naauw moet men het met dezen dichter niet nemen. Het eene oogenblik is Jehovah bij hem een naam dien men zich van de lippen behoort te wisschen, evenals den naam van Jupiter. Straks bezigt hij, om den eenigen waren God, *zijn* God, te schilderen, dezelfde eerbiedige trekken waarvan ook de bijbelsche en alle andere schrijvers van gewijde boeken zich bedienen. Heden heft hij de tegenstelling van God en Duivel op, herstelt haar morgen, en laat overmorgen een grenzeloozen en alverslindenden afgrond toe.

Dit alles hangt zamen met hetgeen ik het indische in de poëzie zijner tweede periode zou willen noemen. Evenals Lamartine heeft Hugo een eersten, kerkelijk-geloovigen tijd gehad. Bij Lamartine is daarop de pantheïstische gevolgd, welks dageraad men in *Jocelyn* heeft zien aanlichten, tot hij in *la Chûte d'un Ange* zijne volle middaghoogte bereikte. Ik zeg aanlichten en middaghoogte, mij plaatsend op het standpunt van Lamartine's zelfverblindings; want zijne poëzie heeft bij zijne vorderingen in de wijsbegeerte niets anders gedaan dan verliezen. Ook Hugo is allengs, van kerkelijk-geloovig, geloovig-pantheïst geworden; maar niet in denzelfden spinozistischen, modern-duitschen zin, als zijn groote tijdgenoot en medezanger. Nooit citeert hij bronnen. Ik kan dus de boeken niet noemen waaruit hij de in zijne verzen in beeld gebrachte filosofie put, of weleer geput heeft. Misschien uit de *Geschichte des Alterthums* van Max Duncker, voor een gedeelte? Of uit eene voor fransche lezers bewerkte en verkorte vertaling daarvan? Vermoedelijker uit Eichhoff, die in het fransch schrijft; en bijna zeker, durf ik zeggen, uit Eichhoff's *Indische Helledichten*.

Om van sommige détails in *Notre Dame de Paris* niet te spreken (de spinnekop Quasimodo, onder het luiden overspringend van de eene monsterklok op de andere), scheppingen als *Bug-Jargal* en *Han van IJland* gelijken sprekend brahmaansche afgodsbeelden; en die romans hebben in 1823 en 1825 het licht gezien. Triboulet, uit het drama *le Roi s'amuse*, is een tweelingbroeder van Quasimodo. *Le beau c'est le laid*: die paradoxale leus zelf, onder wier aanheffen de jonge romantische school in Frankrijk zich omstreeks 1830 van het tooneel en de litteratuur meester maakte, kan tot verklaring van menig bastaardvoortbrengsel der indische beeldhouwkunst dienen. Shakespeare, *Macbeth*. I 1, lied der Witches: Fair is foul, and foul is fair. Het moet treffen dat Théophile Gautier, Hugo's groote bewonderaar en apostel, een onverholten neiging voor indische denkbeelden en indische poëzie koesterde.

Zeker mag aan niets van dit alles te veel waarde gehecht

worden. Maar het geeft toch regt de denk- en dichtvormen, welke bij toeneming het eigenaardige in Victor Hugo zijn gaan uitmaken, deels in verband te brengen met zijn natuurlijken aanleg, deels met de nieuwe wereld van bespiegelen en gevoelen welke in onzen tijd voor Europa door de vergelijkende taalstudie geopend is.

III

Mijne aankondiging heeft geen ander doel dan belangstellenden enkele rustpunten aan te wijzen op den langen weg dien Hugo, de eeuwen door, zijne lezers laat afleggen. Elk gedicht is een randschrift, en elk randschrift omvat een tijdvak. Soms wordt de chronologische orde van het geheel voor eene poos verbroken. Soms gaat een onderdeel, met zijne eigen chronologie, een kleineren cirkel in den grooteren vormen. Meestal echter volgt onze gedachte, onder het lezen, in statige kronkelingen den breeden geleidelijken stroom der wereldgeschiedenis, aanvangend bij de schepping der aarde en voortrollend tot het huidig oogenblik.

Eerst een gedicht tot verheerlijking der aarde zelf. Dan de indische legende van Vâyou, Agni, en Indra, met den stroohalm. Daarna de fabelachtige grieksche vóórtijd: strijd tusschen reuzen en goden.

Met de moabitische inscriptie van Mesa komen wij voor het eerst op historischen bodem te staan. Dit gedicht bewijst dat Victor Hugo ook aandacht schonk aan de studien van Ernest Renan, met wien hij bovendien persoonlijk omgang hield. De steen van Mesa, bewaard in het Louvre-muzeum, werd door Renan beroemd gemaakt. Daarop volgt, met groote sprongen, de worsteling tusschen Grieken en Perzen, en hoort men, in de aanbiedingen van Attila, koning der Hunnen, den naderenden val van Rome dóórklinken.

In het middeneeuwsch tijdvak beslaat Spanje eene voorname plaats, en is een hoofdpersoon de Cid. Frankrijk vertoont het bondgenootschap tusschen de kroon en het altaar. Men ziet er, naar het voorbeeld der staken in de velden waardoor den

vogels schrik wordt aangejaagd, tot schrik der menschen de Galg verrijzen. Het oude duitse keizerrijk herleeft in een woest ruitelied:

Sonnez, clairons,
Sonnez, cymbales!
Sonnez, rixdales,
Sonnez, doublons!

De geschiedenis van graaf Félibien verplaatst te midden der italiaansche burger-oorlogen. Een tusschenspel brengt in herinnering, - afschaduwing van het zedelijk overwigt der geestelijkheid, - dat de onderdrukte volken, in hun woeden tegen de onderdrukkende vorsten, onder Hooger toezigt staan. Twee ridderlijke typen houden, tegenover de alles tot zich trekkende magt van pausen, keizers, koningen, de eer van den onafhankelijken adel op: in Spanje de gebannen Cid, in Duitschland Welf, de slotvoogd van Osbor. Een onwaardig ridder is de schotsche lord Tiphaine wiens helm met een arend versierd is, en wiens misdaden dien koperen vogel een levend dier doen worden, dat, tot straf voor zijne ongeregtigheden, hem de oogen uitpikt en de lever vaneen rijt.

Weder een intermezzo: van de wapenfeiten der middeneeuwen wordt teruggegaan naar de bouwwerken der oudheid. De tempel van Efeze, de tuinen van Babylon, het Mausoleum, de olympiasche Jupiter, de vuurtoren van Alexandrie, de pyramiden van Cheops, roemen beurtelings op hunne onvergankelijkheid. Doch naauwlijks hebben zij uitgesproken, of de grafworm neemt het woord en spot met hunne grootspraak:

L'univers magnifique et lugubre a deux cimes,
O vivants, à ses deux extrémités sublimes,
 Qui sont aurore et nuit.
La création triste, aux entrailles profondes,
Porte deux Tout-puissants: le Dieu qui fait les mondes,
 Le ver qui les détruit.

De dichter treedt tusschenbeide; bestraft op zijne beurt den roemenden worm; en herinnert dat er één ding is, - de menschelijke ziel, - waartegen de worm niets vermag, zoo-

min om haar te verkrachten of te bezoedelen, als om haar te vernietigen. Niet dat de zielen niet somtijds zwaar beproefd worden; vooral de dichterlijke. Er zijn in de natuur booze krachten die de rivieren en de dichters, - Niagara's der geestewereld, - ten ondergang zoeken te brengen. Maar te vergeefs. Over den val van den Niagara, gelijk over den val van den Rijn, spant de dichterlijke regenboog zijne zeven kleuren.

Doch weder terug naar de geschiedenis; naar den midden-eeuwschen overgangs-tijd, naar de Pyreneën. Dáár leeft in Gaïffer-Jorge, koning van Aquitanie; in Masferrer, den laatsten der baronnen; een geslacht om hetwelk de schim van den Cid zou blozen, indien het aan den avond der 16de eeuw niet Don Jayme had voortgebracht: den idealen ridder, den idealen zoon, den idealen vader, in één persoon. In die orde van gevoelens, dit voorziet men, zal de nieuwere tijd voor den ouderen moeten onderdoen. Geeft de vader voortaan, gekwetst in zijne opvatting van deugd en van eer, - die welligt in vooroordeelen wortelt, - den zoon een slag in het aangezicht, dan zal de zoon zich terugtrekken. Hij zal zijn vader met koelheid bejegenen. Hij zal niet langer de leer toegedaan zijn:

Le rêve du héros
C'est d'être grand partout et petit chez son père;

zal niet meer begrijpen wat het zegt:

La beauté de l'enfance est de ne pas finir;

zal hebben opgehouden in het gevoelen te deelen:

L'Océan superbe reste entier
Quel que soit l'ouragan que les gouffres lui jettent,
Et les sérénités éternelles n'admettent
Ni d'affront paternel, ni d'outrage divin.

Werkelijk is er een *changement d'horizon* in aantogt. Naarmate de tijd voortsnel, dalen de eeuwen in sommige opzigten. Maar in andere opzigten rijzen zij. De piëteit neemt af; de wetenschap toe. Het bijgeloof wordt minder. Wie zou, indien

het niet geboekt stond, thans gelooven dat het bepalen van den loop eener komeet, nog in 1759, voor eene daad van menschelijken overmoed werd uitgekreten?

Een ander *changement d'horizon* is, dat de dichter eensklaps eene breede parenthesis opent, en in een twintigtal korte idyllen de geschiedenis van het minnelied doorloopt, van Orfeus tot André Chénier. De bedenking dat een oud man zulk eene stof behoorde te mijden, wordt afgesneden door de bekentenis: *zijn* minnelied, de idylle van den grijsaard en grootvader, is het stamelen van een éénjarig kleinkind!

Daar staan wij op de grens die heden van gisteren scheidt. Wat leert het verleden? Wat voorspelt de toekomst? De mensch wil genieten, maar zijn lot doemt hem tot lijden, tot ontbering; en hij heeft verleerd te berusten. Hij heeft zichzelf tot middenpunt van het heelal gemaakt. Hoogmoed verteert hem. Of wel, hij aanbidt verachtelijke godheden die zelf lagchen om zijne domheid, en den draak steken met de ezelsoreen welke hij de torens zijner kathedralen noemt. De toekomst behoort aan eene andere, betere godsdienst: de verbroedering der menschen op aarde, de verbroedering der sterren aan den trans.

Maar het is er ver af dat men op die wijs tot eene blijmoedige levensbeschouwing geraakt. Het laatste woord der schepping is: *Abîme*. Wanneer de onderdeelen van het heelal zich op hunne duurzaamheid, op de in hen wonende levenskracht laten voorstaan, elk afzonderlijk, dan komt het oneindige, het alles omvattende, en zegt: *L'être multiple vit dans mon unité sombre*. En God zegt er overheen: *Je n'aurais qu'à souffler, et tout serait de l'ombre*.

Die God is er; maar men kan hem niet vinden. Wat het geloof ook stelle, hoe de exakte wetenschap en de taalstudie zich inspannen, met welke hersenschimmen de wijsgeerige bespiegeling zich paaije, de mensch kan het wereldraadsel niet oplossen (II, 365):

Si tu vas devant toi pour aller devant toi,
C'est bien; l'homme se meut, et voilà son emploi;
C'est en errant ainsi, c'est en jetant la sonde,
Qu' Euler trouve une loi, que Colomb trouve un monde.

Mais, rêvant l'absolu, si c'est Dieu que tu veux
 Prendre comme on prendrait un fuyard aux cheveux.
 Si tu prétends aller jusqu'à la fin des choses,
 Et là, debout devant cette cause des causes,
 Uranus des païens, Sabaoth des chrétiens,
 Dire: - Réalité terrible, je te tiens! -
 Ta perds ta peine.

‘Verloren moeite!’ Die uitkomst der spekulatieve filosofie van een vroeger tijd, is ook het resultaat der historische en der positieve wetenschappen van den lateren en den allerlaatsten:

Ajuste, ô fils quelconque d'Ève,
 N'importe quel calcul à n'importe quel rêve,
 Ajoute à l'hypothèse une lunette, et mets
 Des chiffres l'un sur l'autre à couvrir les sommets
 De l'Athos, du Mont-Blanc farouche, du Vésuve,
 Monte sur le cratère ou plonge dans la cuve,
 Fouille, creuse, escalade, envole-toi, descends,
 Fais faire par Gambey des verres grossissants,
 Guette, plane avec l'aigle ou rampe avec le crabe,
 Crois tout, doute de tout, apprends l'hébreu, l'arabe,
 Le chinois, sois indou, grec, bouddhiste, arien,
 Va, tu ne saisis l'extrémité de rien.
 Poursuivre le réel, c'est chercher l'introuvable.

Ook met de godsdiensten komt men niet verder:

Quelque mépris qu' Orphée inspire à Chrysostome,
 Quel que soit le dédain du koran pour le psaume,
 Et quoi que Jéhova tente après Jupiter,
 Quoi que fasse Jean Huss accouchant de Luther,
 Quoi qu' affirme l'autel, quoi que chante le prêtre,
 Jamais le dernier mot, le grand mot, ne peut être
 Dit, dans cette ombre énorme où le ciel se défend,
 Par la religion, toujours en mal d'enfant.

De mensch is gevangen in een cirkel dien hij niet verbreken kan: den cirkel van het heelal, dat nu wereld, dan God heet. Er heerscht eeuwige duisternis om hem heen. Hij brengt zijn leven door, met te midden der algemeene onzekerheid naar een vast punt te zoeken:

Pas de sortie et pas d'entrée, aucune porte;
 On est là. - C'est pourquoi le chercheur triste avorte;
 C'est pourquoi ce songeur épars, le genre humain,
 Entend à chaque instant vagir de nouveaux cultes;
 C'est pourquoi l'homme, en proie à tant de noirs tumultes,
 Rêve, et tâte l'espace, et veut un point d'appui,
 Ayant peur de la nuit tragique autour de lui.

Wat er voor den mensch, te midden van dat zoeken en tasten, te doen overblijft, dit hangt af van de omstandigheden waarin ieder geplaatst is. De dichter Hugo schetst ons alleen *zijne* taak, en noemt in de laatste afdeeling van zijn werk eenige voorbeelden. De dichter heeft wufte en onwaardige vermaken te vlieden, en in de eenzaamheid zich aan ernstige overdenkingen te wijden (slotregels van *A l'homme*.) Voorts moet hij strijd voeren tegen al wie en al wat de menschen kan versterken in het bijgeloof (*Les enterremens civils, L'élegie des fléaux*). Hij protesteert tegen het vergoden van deugnieten of van onbeduidendheden (*La colère du bronze*), deelt in den rouw van zijn vaderland (*Après les fourches caudines*), of vermeldt zich in roemrijke vaderlandsche herinneringen (*Le cimetière d'Eylau*). Bovenal, hij zoekt om zich heen naar bliken van gemoed en bliken van onschuld, die hem bemoedigen, troosten, verzoenen kunnen. De eenen vindt hij in de kinderwereld (*L'idylle du veillard, Petit Paul, Question sociale*), de anderen in sommige schoone trekken uit het leven der volwassenen (*Jean Chouan, Guerre Civile*.)

IV

Ziedaar een overzicht der nieuwe serie van de *Legende der Eeuwen*. Hadden wij, bij het beoordeelen van dit boek, ons op het standpunt van eene der staatkundige partijen in Frankrijk te plaatsen, wij zouden verschillende aanmerkingen moeten maken. Evenzoo, indien het onze roeping was, in naam van geschiedenis, wetenschap, godsdienst, of wijsbegeerte, op te komen voor bepaalde feiten of bepaalde meeningen. Doch van al die zorgen zijn wij ontslagen. Daar wij geen Franschen zijn, laat het ons onverschillig of Hugo,

wiens heerschappij over het fransch niet geloochend kan worden, al dan niet hier en ginds zijne moedertaal geweld aandoet. Het schoone erkennend, vragen wij alleen naar het eigenaardige, en trachten tot eene voorstelling te geraken van den man en den mensch aan wiens gemoed deze poëzie ontstroomd is.

De vreemdeling vindt in de verzen van Victor Hugo vooral de gemaaktheid berispelijk, die, door het bezigen van wetenschappelijke uitdrukkingen, van eigennamen zonder tal, tot aanduiding van gebeurtenissen of rigtingen, zichzelf een voorkomen van geleerdheid geeft. Ons schijnt die quasi-diepzinnigheid, die ten toon gedragen belezenheid toe, in te druischen tegen het wezen der fransche letterkunde, welke zich steeds door helderheid en eenvoudigheid heeft onderscheiden. Het is hetzelfde gebrek dat ons ook in Hugo's romans der laatste jaren, en doorgaans in zijne staatkundige verzoeken hindert.

Terwijl ik dit schrijf deelen de dagbladen uittreksels eener redevoering mede, door hem in eene meeting ten behoeve der noodlijdende lyonsche zijdewevers gehouden. De stad Lyon verheerlijkend, zeide hij bij die gelegenheid: 'Lyon est le point d'intersection de ce qui a été jadis Rome et de ce qui est aujourd'hui la France.' Nog raadselachtiger was hetgeen hij eenige maanden vroeger, naar aanleiding der turksche gruwelen in Bulgarije schreef: 'L'avenir est un dieu entraîné par des tigres.' Van soortgelijke orakelspreuken vloeijen de verzen zijner tweede periode bij toeneming over. Te vergeefs raadpleegt de lezer woordenboeken. De bedoeling van den dichter blijft duister.

Slechts een andere vorm dier affektatie is het karakter, of de rol, waarin hij somtijds zijn eigen dichterlijken persoon laat optreden. Het leven zijnde wat het volgens hem is, - eene tragische duisternis waarin de hulpelooze mensch verschrikt rondtast, - beschrijft hij zichzelf aldus (II, 370):

C'est parce que je roule en moi ces choses sombres,
C'est parce que je vois l'aube dans les décombres,
Sur les trônes le mal, sur les autels la nuit,
C'est parce que, sondant ce qui s'évanouit,

Bravant tout ce qui régné, aimant tout ce qui souffre,
 J'interroge l'abîme, *étant moimême gouffre*;
 C'est parce que je suis, parfois, *mage inclément*,
 Sachant que la clarté trompe et que le bruit ment,
 Tenté de reprocher aux cieus visionnaires
 Leur crachement d'éclairs et leur toux de tonnerres;
 C'est parce que mon coeur, qui cherche son chemin,
 N'accepte le divin qu'autant qu'il est humain;
 C'est à cause de tous *ces songes formidables*
 Que je m'en vais, *sinistre*, aux lieux inabordables,
 Au bord des mers, au haut des monts, au fond des bois.
 Là, j'entends mieux crier l'âme humaine aux abois;
 Là je suis pénétré plus avant par l'idée
 Terrible, et cependant de rayons inondée.
 Méditer, c'est *le grand devoir mystérieux*;
 Les rêves dans nos coeurs s'ouvrent comme des yeux;
 Je rêve et je médite; et c'est pourquoi j'habite
 Comme celui qui guette une lueur subite,
 Le désert, et non pas les villes; c'est pourquoi,
Sauvage serviteur du droit contre la loi,
 Laisant derrière moi les molles cités pleines
 De femmes et de fleurs qui mêlent leurs haleines,
 Et les palais remplis de rires, de festins,
 De danses, de plaisirs, de feux jamais éteints,
 Je fuis, et je préfère à toute cette fête
 La rive du torrent farouche, où *le prophète*
 Vient boire dans le creux de sa main en été,
 Pendant que le lion boit de l'autre côté.

Die drinkende leeuw aan het slot voltooit, teekenachtig woest, de woeste grootheid van het geheele tafereel. Maar de indruk wordt bedorven door het opgeschroefde der stemming welke de dichter daarbij zichzelf toeschrijft. Een goed lezer kan niet verdragen dat zelfs een auteur van den eersten rang, zelfs een onsterfelijk dichter, in die mate zich aan hem opdringe. Indien Hugo is en zich gevoelt wat hij hier zegt, waarom noemt hij zich niet eenvoudig priester, predikant, godsdienstleeraar? Om niet verder te gaan dan Parijs: zouden niet de drie aartsbisschoppen der fransche hoofdstad, die in weinig meer dan twintig jaren, de een na den ander, als martelaren van hun geloof vielen, even hoog en even diep gevoeld hebben als hij?

Zegt het minder, tegenover de wereldgeschiedenis, d'Affre of Sibour of Darboy te heeten, dan Victor Hugo?

Doch met priesterlijke voorbeelden uit de geschiedenis van het katholicisme moet men bij hem niet aankomen. Gelijk Charles Dickens, wiens schrijfwijz met de zijne somtijds groote overeenkomst vertoont wat het aanwenden der verbeeldingskracht betreft; Hugo spreekt van *le torrent farouche*, van *les cieux visionnaires*, van bliksemstralen en donderslagen die denken doen aan een *hoestend* en zich *de keel schrapend* luchtruim. Bij Dickens ziet men afgevallen bladeren een juichenden rondedans uitvoeren om een aanbeeld. Hij laat een bestoven zuidelijk landschap liggen dommelen en soezen als een mensch in de blakende zon. gelijk Dickens de afgescheiden predikanten haatte, haat Hugo de geordende priesters. Verzen als *Montfaucon*, als *l'Élegie des fléaux*, als *Les enterrements civils*, als *Dénoncé à celui qui chassa les vendeurs*, zijn er de bewijzen van.

Hij en Dickens zijn beiden godsdienstleeraren op eigen hand, zelf-geordende straatpredikanten. Zij kunnen niet verdragen dat er ambtshalve onder hunne duiven worde geschoten. De zielen die *zij* niet redden, beschouwen zij als verkeerd gered. Bij Hugo treedt de dilettant-pastoor, de eigenwillige profeet, zoo op den voorgrond, dat zijne geheele dichterlijke roeping er in schijnt op te gaan. Doch spaar hem, bidt hij, de onderstelling dat hij op zijne plaats zou wezen in den kansel of bij het altaar eener kathedraal! Zijne antipathie is onoverwinlijk. Liever nog gaat hij voor bedienaar van een egyptisch afgodsbeeld, voor mystagoog der eleusinische mysterien, voor een volgeling van Boeddha of een discipel van Zoroaster door.

V

Verwijlen wij echter niet langer dan noodig is bij deze zwakheden, en laat ons bedenken dat wie, in Hugo-stijl gesproken, met de naaktheid van een grijzen vader spot, geen goed zoon is. Te veel schoons, te veel eigenaardigs, dwingt ons bewondering af.

Met rede roemt men den Prometheus van Goethe, bij wiens fiere taal tegen de goden onze menschenlijke borst van

voldanen hoogmoed zwelt. Het onderwerp moest ook Hugo aantrekken. Maar de kunst was, er een nieuwen vorm voor te vinden; en hij vond dien. *Zijn* Prometheus is een anonieme reus, die, in zijne eenzaamheid gekweld door praatjes van Jupiter en Venus, deze afgevaardigden van den Olympus te woord staat met de zeggingskracht van een ouden knorrigen gigant onder de boeren. Iets zoo origineels heeft zelfs Goethe niet bedacht (I, 27):

Un mot. Si par hasard il vous venait l'idée
 Que cette herbe où je dors, de rosée inondée,
 Est faite pour subir n'importe quel pied nu,
 Et que ma solitude est au premier venu;
 Si vous pensiez entrer dans l'ombre où je séjourne
 Sans que ma grosse tête au fond des bois se tourne;
 Si vous vous figuriez que je vous laisserais
 Tout déranger, percer des trous dans mes forêts,
 Ployer mes vieux sapins et casser mes grands chênes,
 Mettre à la liberté de mes torrents des chaînes,
 Chasser l'aigle et marcher sur mes petites fleurs;
 Que vous pourriez venir faire les enjôleurs
 Chez les nymphes des bois qui ne sont que des sottises;
 Que vous pourriez le soir amener dans mes grottes
 La Vénus avec qui tous vous vous mariez;
 Que je n'ai pas des yeux pour voir; que vous pourriez
 Vous vautrer sur mes joncs où les dragons des antres
 Laisent en s'en allant la trace de leurs ventres;
 Que vous pourriez salir la pauvre source en pleurs;
 Que je vous laisserais, ainsi que des voleurs,
 Aller, venir, rôder dans la grande nature;
 Si vous imaginiez cette étrange aventure
 Qu'ici je vous verrais rire, semer l'effroi,
 Faire l'amour, vous mettre à votre aise chez moi,
 Sans des soulèvements énormes de montagnes,
 Et sans vous traiter, vous, princes, et vos compagnes,
 Comme les ours qu'au fond des halliers je poursuis, -
 Vous me croiriez plus bête encor que je ne suis!

Is dit niet wonderlijk fraai? Een volzin van weinig minder dan dertig versregels, waar elk woord zich op zijne plaats bevindt, waar één stroom van gedachten van het begin tot

het einde krachtig doorvloeit, en al die vereenigde beelden en denkbeelden komen uitloopen op een slotregel vol karakter?

Jupiter en Venus trachten den brommenden reus tot bedaren te brengen. De laatste herinnert hem dat het op den Olymp ordelijker toegaat dan hij zich voorstelt. De eerste vermaant tot kalmte.

JUPITER.
Calme-toi.

VÉNUS
Nous avons dans l'Olympe des chambres,
Bonhomme.

Maar de reus laat zich niet van zijn stuk brengen:

Oui, je sais bien, parce que j'ai des membres
Vastes, et que les doigts robustes de mes pieds
Semblent sur l'affreux tronc des saules copiés;
Parce que mes talons sont tout noirs de poussière;
Parce que je suis fait de la pâte grossière
Dont est faite la terre auguste et dont sont faits
Les grands monts, ces muets et sacrés portefaix;
Vu que des plus vieux rocs j'ai passé les vielleses,
Et que je n'ai pas moi toutes vos gentillesses,
Étant une montagne à forme humaine, au fond
Du gouffre, où l'ombre avec les pierres me confond;
Vu que j'ai l'air d'un bloc, d'une tour, d'un décombre
Et que je fus taillé dans l'énormité sombre,
Je passe pour stupide. On rit de moi, vraiment,
Et l'on croit qu'on peut tout me faire impunément.
Soit. Essayez. Tâtez mon humeur endurente.
Combien de dards avait le serpent Stryx? Quarante.
Combien de pieds avait l'hydre Phluse? Trois cents.
J'ai broyé Stryx et Phluse entre mes poings puissants.
Osez donc! Ah! je sens la colère hagarde
Battre de l'aile autour de mon front. Prenez garde!
Laissez-moi dans mon trou plein d'ombre et de parfums;
Que les olympiens ne soient pas importuns:
Car il se pourrait bien qu'on vît de quelle sorte
On les chasse, et comment, pour leur fermer sa porte,
Un ténébreux s'y prend avec les radieux,
Si vous venez ici m'ennuyer, *tas de dieux!*

De voorbeelden, ook in andere orden van gedachten, zouden gemakkelijk te vermenigvuldigen zijn. Even grootsch humoristisch, als de toespraken van dien gigant, is in *Là-haut* (II, 346) de zamenspraak tusschen Vesta en Venus. Majestueus klinkt het lied der bergen ter eere van den Mont-Blanc (*Désintéressement*, II, 351), met het karakteristiek slotvers:

Et nous l'insulterions si nous étions des hommes

Niet minder fraai is de regel:

L'homme a pour les chercheurs un Caucase de haine,

te vinden in *la Comète* (II, 111), een der beste stukken uit de verzameling. Doch ik wensch ruimte te winnen om nog eenige oogenblikken bij eene andere kompositie te verwijlen: *le Romancéro du Cid*, een voornaam sieraad van het eerste deel, gelijk de genoemden van het tweede. Hier treft niet alleen de stoute taal, maar men waant er bovendien tot op den bodem van 's dichters ziel te lezen, die, in 1830 opgetreden met *Hermani ou l'honneur castillan*, nog heden, als hij na meer dan veertig jaren en tallooze wederwaardigheden den lof van den Cid verheft, in datzelfde kastiljaansch eergevoel zijn manlijk ideaal en zijne hoogste vergoeding schijnt te vinden.

VI

De Cid van Hugo's *Romancéro* (I, 117) is niet de historische dien Prof. Dozy ontdekte, en aan het licht bragt. Het is de traditionele van Corneille; de uitkramer van eindelooze gaskonnaden, maar van gaskonnaden zoo hoog gevoeld en zoo flink gezegd, getuigend van zulk eene nobele fierheid, eene zoo voorname onafhankelijkheid ademend, dat de in den aanvang om uwe lippen gewekte glimlach allengs verdwijnt:

Vous ne m'allez qu' à la hanche;
 Quoique altier et hasardeux,
 Vous êtes petit, roi Sanche;
 Mais le Cid est grand pour deux...

Je suis le Cid calme et sombre
 Qui n'achète ni ne vend,
 Et je n'ai sur moi que l'ombre
 De la main du Dieu vivant.

Dit gaat zoo door, veertig bladzijden aan één stuk, als een snelvuur van
 hooghartigheden, als een kogelregen van ridderlijke snoeverijen:

Roi, quand j'épousai ma femme,
 J'eus à me plaindre de vous;
 Pourtant, je n'ai rien dans l'âme.
 Dieu fut grand, le ciel fut doux,
 L'evêque avait sa barette,
 On marchait sur des tapis;
 Chimène eut sa gorgerette
 Pleine de fleurs et d'épis.
 J'avais un habit de moire
 Sous l'acier de mon corset.
 Je ne garde en ma mémoire
 Que le soleil qu'il faisait.
 Entrez en paix dans ma ville.
 On vous parlerait pourtant
 D'une façon plus civile,
 Si l'on était plus content.

Dit is het onveranderlijk thema van het gedicht: de Cid en de koning, de Cid en
 Chimène, Chimène en de Cid. Zijn er oogenblikken dat over Chimène gezwegen
 wordt, om straks op nieuw van haar te gewagen, de naam van den Cid-zelf, gestadig
 broeiend onweder, is geen oogenblik van de lucht:

Roi, qu'on mette, avec sa chape,
 Sa mitre et son palefroi,
 Dans une balancce un pape
 Portant sur son dos un roi;
 Ils pèseront dans leur gloire
 Moins que moi, Campéador,
 Quand le roi serait d'ivoire,
 Quand le pape serait d'or!

De koning is jaloersch en ondankbaar; maar den Cid is de wetenschap genoeg dat
 de koning hem vreest:

Je te sers, et je m'en vante;
 Tu me hais et tu me crains;
 Et mon cheval t'épouvante,
 Quand il jette au vent ses crins.

De koning is wantrouwend. Hij zou den Cid achter slot en grendel willen doen zetten.
 Maar de Cid gedooft zoo iets niet:

'Le laisser libre est peu sage,
 Le Cid est mal muselé.'
 Roi, c'est moi qui suis ma cage,
 Et c'est moi qui suis ma clé.
 C'est moi qui ferme mon ancre;
 Mes rocs sont mes seuls trésors,
 Et c'est moi qui me dis: rentre!
 Et c'est moi qui me dis: sors!
 Soit que je vienne ou que j'aïlle,
 Je tire seul mon verrou:
 Ah! tu trouves que je baille
 Trop librement dans mon trou!

De koning vergeet onophoudelijk dat hij in zichzelf weinig beteekent. De Cid is zoo
 vrij het hem te herinneren:

Roi, je vis dans la bataille.
 Si tu veux, comparons-nous.
 Pour ne point passer ta taille,
 Je vais me mettre à genoux...
 Roi, c'est moi qui te protège.
 On croit voir dans ton cortège
 Un peu de mon ombre encor...
 Roi par moi; sans moi, poupée,
 Le respect qu'on a pour toi,
 La longueur de mon épée
 En est la mesure, o roi!

De koning is niet altijd eerlijk of opregt; maar de Cid veroorlooft zich hem ronduit
 te zeggen waar het op staat:

Je suis dans ma seigneurie,
 Parlant haut, quoique vassal.
 Après cela, je vous prie,
 De ne pas le prendre mal.

Eens gebeurde het dat de koning, die niet uitblonk door eerbied voor een anders
 eigendom, deze zwakheid overdreef.

Het gold Chimène. Maar de Cid zag hem aan, en zijn blik was niet malsch:

Roi, tu m'as pris mes villages;
 Roi, tu m'as pris mes vassaux;
 tu m'as pris mes grands feuillages
 Où j'écoutais les oiseaux.
 Roi, tu m'as pris mon domaine,
 Mon champ, de saules bordé;
 Tu m'allais prendre Chimène,
 Roi, mais je t'ai regardé.

De koning is een groot vriend van oorlogvoeren. De Cid óók. Maar de Cid stelt er prijs op dat men oorlogvoere voor eene regtvaardige zaak:

La guerre, cette aventure
 Sur qui plane le corbeau,
 Se résout en nourriture
 Pour les bêtes du tombeau.
 Le chacal se désaltère
 A tous ces sanglants hasards;
 Et c'est pour les vers de terre
 Que travaillent les césars.
 Les camps sont de belles choses,
 Mais l'homme loyal ne croit
 Qu'à la justice des causes
 Et qu'à la bouté du droit.

De koning, die geen held is, is daarentegen een spotter. Het vermaakt hem bijwijle den ouden Cid aldus te hooren doorslaan. Echter moet hij niet meenen dat zijn glimlach den grijsaard tot zwijgen zal brengen:

...Tu prends ces fiertés de l'âge
 Pour la rouille d'un vieux clou.
 Mais ton vain rire farouche,
 Roi, n'est pas une raison
 Qui puisse fermer la bouche
 A quelqu'un dans ma maison.
 C'est pourquoi je continue,
 Te saluant du drapeau,
 Et te parlant tête nue
 Quand tu gardes ton chapeau.

De koning is een wreedaard. Er wordt in zijne Staten, ten gevolge van zijne heffingen en zijne vonnissen, gebloed en geschreid. En dat door de besten, de dappersten! Al mag de Cid hem daarom de dienst niet opzeggen, hij mag en moet het hem verwijten:

Roi, cela fendrait des pierres
 Et toucherait des voleurs,
 Que de si fermes paupières
 Versent de si sombres pleurs!
 Sous toi l'Espagne est peu sûre
 Et tremble, et finit par voir,
 Roi, que ta main la mesure
 Trop d'annes de crêpe noir..
 J'ai dans les forêts prochaines
 Vu le travail des bourreaux,
 Et la tristesse des chênes
 Pliant au poids des héros...
 O roi des noires sentences,
 Un vol de corbeaux te suit,
 Tant les chaînes des potences
 Dans ton règne font de bruit!..
 Tu n'es qu'un méchant, en somme:
 Mais je te sers, c'est la loi;
 La difformité de l'homme
 N'étant pas comptée au roi.

Inderdaad, de Cid en zijne huisgenooten, levend in de bosschen en op het gebergte, zijn loyale onderdanen. Geen misdaad hun zoo vreemd als die van land- of koningsverraad:

Il n'est pas de coeurs obliques
 Voués aux vils intérêts
 Dans nos vieilles républiques
 De torrents et de forêts.
 Le traître est pire qu'un more;
 De son souffle il craint le bruit.
 Il met un masque d'aurore
 Sur un visage ne nuit,
 Rouge aujourd'hui comme braise,
 Noir hier comme charbon.

Roi, moi je respire à l'aise,
 Et quand je parle c'est bon.
 Roi, je suis un homme probe,
 De l'antique probité.
 Chimène recoud ma robe,
 Mais non pas ma loyauté.

Ten huize van zulk een gastheer heeft de koning niets te vreezen. Ridders als de Cid, oud geworden in den strijd voor hun vorst, kunnen vertrouwd worden. Hunne openhartigheid is een onderpand hunner eerlijkheid:

Donc, sois tranquille, roi Sanche,
 Tu n'as rien à craindre ici.
 La vieille âme est toute blanche
 Dans le vieux soldat noirci.
 Grondant, je te sers encore.
 Dieu m'a donné pour emploi,
 Sire, de courber le more
 Et de redresser le roi...
 Loin de vos palais infâmes
 Pleins de gens aux vils discours,
 La fierté pousse en nos âmes
 Comme l'herbe dans nos cours.
 Les vieillards ont des licences,
 Seigneur, et ce sont nos moeurs
 De rudoyer les puissances
 Dans nos mauvaises humeurs.
 Le Cid est, suivant l'usage,
 Droit, sévère et raisonneur.
 Peut-être n'est-ce pas sage,
 Mais c'est honnête, seigneur.
 Pour avoir ce qu'il désire
 Le flatteur baise ton pied.
 Nous disons ce qu'il faut, sire,
 Et nous faisons ce qui sied....
 Nous avons l'absence fière
 Et sommes peu courtisans,
 Ayant sur nous la poussière
 Des batailles et des ans.

De Cid vraagt geen geschenken: geen marmeren paleizen,

geen pronkgewaden, geen schoone vrouwen of schoone steden. De soberste maaltijd is voor hem voldoende:

Qu'ai-je besoin de Tortose?
 De tes tours d'Alcacébé,
 Et de ta chambre mieux close
 Que la chambre d'un abbé,
 Et des filles de la reine,
 Et des plis de brocart d'or
 De ta robe souveraine
 Que porte un corrégidor,
 Et de tes palais de marbre?
 Moi qui n'ai qu'à me pencher
 Pour prendre une mûre à l'arbre
 Et de l'eau dans le rocher!

Langzamerhand zuivert zich de positie van den Cid tegenover den koning en tegenover zichzelf. Beiden vertegenwoordigen een beginsel, eene ordening, eene inzetting; en het beginsel, voor hetwelk de koning opkomt, is den Cid heilig, ook ofschoon hij weet dat de koning persoonlijk zijne hulde niet waardig is. De vorst spant in het geheim tegen den ridder zamen:

Vous consultez des sorcières
 Pour que je meure bientôt;
 Vous cherchez dans mes poussières
 De quoi faire un échafaud;
 Vous rêvez quelque équipée,
 Vous dites bas au bourreau,
 Que, lorsqu'un homme est épée,
 Le sépulcre est le fourreau;
 Votre habileté subtile
 Me guette à tous les instants;
 Eh bien! c'est peine inutile,
 Et vous perdez votre temps:
 Vos précautions sont vaines;
 Pourquoi? je le dis à tous,
 C'est que le sang de mes veines
 N'est pas à moi, mais à vous.
 Quoique vous soyez un prince
 Vil, on ne peut le nier,

Le premier de la province,
 De la vertu le dernier;
 Quoiqu'à ta vue on se sauve,
 Seigneur; quoique vous ayez
 Des allures de loup fauve
 Dans des chemins non frayés;
 Quoiqu'on ait pour récompense
 La haine de vos bandits;
 Et malgré ce que je pense,
 Et malgré ce que je dis,
 Roi, devant vous je me courbe,
 Raillé par votre bouffon;
 Le loyal devant le fourbe,
 L'acier devant le chiffon;
 Devant vous, fuyard, s'efface
 Le Cid, l'homme sans effroi.
 Que voulez-vous que j'y fasse,
 Puisque vous êtes le roi!

Doch zoo de koning de koning is, de Cid is de Cid, en van den Cid is de eer de leid-ster. De koning moge hem achten of smaden, aan die ster, de eenige onuitdoofbaar blinkende aan het uitspansel, blijft de Cid getrouw. Is de koning zich bewust dat zijne en des Cids wegen, krachtens eene meer dan menschelijke bestelling, noodzakelijk nevens elkander loopen? Wordt de koning daar liever niet aan herinnerd? Het zij zoo. De ster der eer is daarom niet minder voor den Cid de ster uit het Oosten. Wanneer hij zijn einde voelt naderen, dan zal hij Chimène gelasten aan dat licht de kaarsen te doen ontsteken, bestemd bij zijne kist te branden:

nos deux noms iront ensemble
 Jusqu'à nos derniers neveux.
 Souviens-t-en, si bon te semble,
 N'y songe plus, si tu veux.
 Je baisse mes yeux; j'en ôte
 Tout regard audacieux;
 Entrez sans peur, roi mon hôte,
 Car il n'est qu'un astre aux cieux!
 Cet astre de la nuit noire,
 Roi, ce n'est pas le bonheur,

Ni l'amour, ni la victoire,
 Ni la force; c'est l'honneur.
 Et moi qui sur mon armure
 Ramasse mes blancs cheveux,
 Moi sur qui le soir murmure,
 Moi qui vais mourir, je veux
 Que, le jour où sous son voile
 Chimène prendra le deuil,
 On allume à cette étoile
 Le cierge de mon cercueil.

VII

Heeft Victor Hugo, moet ik vragen, ooit iets schooners geschreven dan dien *Romancéro du Cid*? Wat er het meest in aantrekt is dat men zich verbeeldt, in dit aan Corneille ontleend metrum, het eigen hart van den dichter der 19de eeuw te voelen kloppen. Het kan zijn dat Hugo, den Cid schetsend, aan Garibaldi gedacht heeft: stedewinger, veroveraar geworden, onderdaan gebleven.

Weldra zullen vijftig jaren voorbij zijn gegaan, herinnerde ik, sedert Victor Hugo, zoon van een napoleontisch revolutiegeneraal en van eene koningsgezinde moeder, voor het eerst de vaan omhoog hief van het kastiljaansch eergevoel, door een verblijf in Spanje reeds als kind in hem gewekt. Van royalist is hij in dien tusschentijd demokraat geworden. Maar, al heeft hij van souverain gewisseld en voor eene dynastie het volk in de plaats gesteld, dat eergevoel is een hoofdtrek van zijn karakter gebleven; gelijk, bij het klimmen der jaren en het veranderen van meester, de omstandigheden hem vermaand hebben het tot geen prijs te verloochenen. De kortzigtige tijden lotgenoot waant dat wanneer een geboren graaf en pair van Frankrijk de populaire zaak gaat dienen en zichzelf tot apostel der menschheid uitroept, hij van de slavernij der vooroordeelen overgaat tot de onwaardeerbare genietingen eener onbegrensde vrijheid. Doch, zoo iemand, Hugo heeft ondervonden dat een man in zijne omstandigheden wel van partij

veranderen kan, maar er voor het afgeworpen juk aanstonds een nieuw komt, even zwaar als het vorige, nog zwaarder misschien. Victor Hugo zou liever sterven, dan weder als voor eene halve eeuw antichambre te gaan maken in de Tuilerien. Doch denkt gij dat hij het aangenaam vindt, het thans te moeten doen bij hen die de Tuilerien in brand staken? Petroleurs en petroleuses naar de oogen te moeten zien? Verplicht te zijn zich de hulde te laten welgevallen van het vischmarkt-personeel, wijven en kerels, uitmakend de ongewassen en onwelriekende omgeving der dochter van Madame Angot? Ik geloof zeker dat hij het kruis uit volle overtuiging draagt; hij met een edel bijoogmerk het achter zich aansleept. Maar ik geloof tevens dat hij God dagelijks bidt, er hem genadiglijk van te verlossen. Ik geloof dat de dienst van koning Demos hem zwaarder valt, dan weleer de dienst van Karel X. Het is onvereinigbaar met de hoogere mechaniek der menschelijke natuur dat een dichter als Hugo, een dichter bij de gratie Gods, hoveling van het gepeupel worde. Doet hij niettemin zijn best het te worden, iets in hem blijft protesteren tegen het geweld dat hij aan zichzelf pleegt: een beter-ik, eene muze, een fiere Cid. En in den romancero van dien Cid wreekt zich de dichter van de vernedering waaraan de demagoog te kwader uur zich onderwierp. Het is niet twijfelachtig, dunkt mij, dat daarin de *pointe* ligt der stoute taal welke Hugo zijn held in den mond legt. Nimmer zal hij ontrouw worden aan de eenmaal door hem omhelsde, zij het ook door menige euveldaad bezoedelde volkszaak. Hij gaf haar zijn naam; maar zijne eer bleef zijn eigendom. Het is alsof een andere Da Costa in hem (want er schuilt in Hugo ook eene Da Costa'sziel) met krachtige stem heeft willen uitroepen, zich losscheurend uit eene doodelijke omhelzing: Zij zullen mij niet hebben, de goden dezer eeuw!

VIII

Deze beschouwing is wel wat ernstig om er de aankondiging mede te besluiten van een dichtbundel waarin, naast veel stouts en verhevens, ook veel geestigs en bevalligs voor-

komt. Ziehier de beschrijving der muze van Beaumarchais (II, 163), en bewere wie wil dat de wereldsche en sensuële moraal van Figaro beter op muziek kan gezet:

Allez-vous-en aux bois, les belles paysannes!
 Par-dessus les moulins, dont nous sommes les ânes,
 Jetez tous vos bonnets, et mêlez à nos choeurs
 Vos caprices, joyeux, charmants, tendres, moqueurs;
 C'est dimanche. On entend jaser la cornemuse;
 Le vent à chiffonner les fougères s'amuse;
 Fête aux champs. Il s'agit de ne pas s'ennuyer.
 Les oiseaux, qui n'ont point à payer de loyer,
 Changent d'alcôve autant de fois que bon leur semble;
 Tout frémit; ce n'est pas pour rien que le bois tremble;
 Les fourches des rameaux sur les faunes cornus
 Tressaillent; copions les oiseaux ingénus;
 Ah! les petits pillards et comme ils font leurs orges!
 Regardons s'entr'ouvrir les mouchoirs sur les gorges;
 Errons, comme Daphnis et Chloé frémissants;
 Nous n'aurons pas toujours le temps d'être innocents;
 Soyons-le; jouissons du hêtre, du cytise,
 Des mousses, du gazon; faisons cette bêtise,
 L'amour, et livrons-nous naïvement à Dieu.
 Puisque les prés sont verts, puisque le ciel est bleu,
 Aimons. Par les grands mots l'idylle est engourdie;
 N'ayons par l'air de gens jouant la tragédie;
 Disons tout ce qui peut nous passer par l'esprit;
 Allons sous la charmille où l'églantier fleurit,
 Dans l'ombre où sont les grands chuchotements des chênes.
 Les douces libertés avec les douces chaînes,
 Et beaucoup de réel dans un peu d'idéal,
 Voilà ce que conseille en riant floréal.
 L'enfant amour conduit ce vieux monde aux lisières;
 Adorons les rosiers et même les rosières.
 Oublions les sermons du pédant inhumain;
 Que tout soit gaîté, joie, éclat de rire, hymen;
 Et toi, viens avec moi, ma fraîche bien-aimée;
 Qu'on entende chanter les nids dans la ramée,
 L'alouette dans l'air, les coqs au poulailler.
 Et que ton fichu seul ait de droit de bâiller.

Is het niet of men stilstaat voor eene schilderij van Wat-

teau, van Boucher, van Fragonard? Da Costa zou dit Hugo niet hebben nagedaan. Misschien ook niet hebben willen nadoen; wat men eerbiedigen kan, maar betreuren moet. De dichters van een klein volk zijn minder vrij, worden meer op de vingers gezien, meer met den vinger nagewezen, dan die van een groot, bij hetwelk veelzijdigheid den kunstenaar ligter als eene verdienste, niet als eene halve misdaad, of als ontrouw aan eene koterie wordt aangerekend. Gelukkig staat voor de kleinere natien de gelegenheid open, door kennismaking met de litteratuur van grootere, zich schadeloos te stellen voor het afgemetene en de dorheid van eigen beemden.

Ook Voltaire krijgt bij Hugo zijne beurt; en met die schets der voltariaansche levens- en liefdesbeschouwing (II, 157) wil ik eindigen. Onnoodig op te merken dat niet de geheele Voltaire hier bedoeld wordt, maar slechts één facet van dien diamant, moet men zeggen, of van dat talent:

Dans la religion voir une bucolique;
 Être assez huguenot pour être catholique;
 Aimer Clorinde assez pour caresser Suzon;
 Suivre un peu la sagesse et beaucoup la raison;
 Planter-là ses amis, mais ne pas les proscrire;
 Croire aux dogmes tout juste assez pour en sourire;
 Être homme comme un diable, abbé comme Chaulieu,
 Ne rien exagérer, pas même le bon Dieu,
 Baiser le saint chausson qu'offre à le gent dévôte
 Le pape, et préférer le pied nu de Javotte:
 Tels sont les vrais instincts d'un sage en bon état.
 Force tentations, et jamais d'attentat;
 Avoir on ne sait quoi d'aimable dans la faute;
 Ressembler à ce bon petit chevreau qui saute
 Joyeux, libre, et qui broute, et boit aux étangs verts,
 Si content qu'il en met l'oreille de travers;
 Donner son coeur au ciel si Goton vous le laisse,
 Commettre des péchés pour aller à confesse,
 Car les péchés sont gais, et font avec douceur
 Aux frais du confesse vivre le confesseur;
 Pas trop de passion, pas trop d'apostasie,
 C'est le bon sens. Suivez cette route choisie
 Et sûre. C'est ainsi qu'on vieillit sans effroi;

Et c'est ainsi qu'on a de l'esprit, fût-on roi,
 Et qu'on est Henri Quatre, et qu'on a ses entrées
 A la grand'messe, et chez Gabrielle d'Estrées.

Hoe gemakkelijk zou het vallen, met deze aan *le Groupe des Idylles* ontleende verzen als wapen, - en al hetgeen verder van dien aard in de nieuwe reeks *Legende der Eeuwen* voorkomt, - Victor Hugo in zijn aangenomen karakter als *mage inclément*, als beminnaar van *la rive du torrent farouche*, als volbrenger van *le grand devoir mystérieux*, als *sauvage serviteur du droit contre la loi*, te treffen! Hem met het pistool op de borst tot bekentenis zijner gemaaktheid te brengen! Tot hem te zeggen: Monsieur Sinistre, uwe *songes formidables* schijnen bijwijle van eene luchtige soort te wezen; en waar gij, monsieur Gouffre, de jonge boerinetjes tusschen de plooijen van den gapenden halsdoek gluurt, daar moet het *j'interroge l'abîme* zijne aangename zijde hebben!

Doch wij willen het aan de pastoors overlaten hem daarmede te plagen. Hen beleedigt hij in vers aan vers. Zij zijn in hun regt wanneer zij, meenend hem op ongelijkheid aan zichzelf te betrappen, daarvan gebruik maken om ook hem aan zijne feilbaarheid te herinneren. Ons bekoorde hij, en wij danken aan zijne ontrouw eene bekoring te meer. Zelfs de verontschuldiging dat zijne minnedichten maar objektief zijn, zelfs dit sofisme behooren wij, gesteld dat hij het aanvoerde, hem kwijt te schelden.

Objektief of subjektief, de bevalligheid heeft een eigen regt van bestaan, ook al is zij geen poëzie van de hoogste orde. Zij kan diensten bewijzen. Aan Hugo bewijst zij er eene kapitale. Het ziekelijke in hem, het onnatuurlijke en bovennatuurlijke, drijft zij op de vlugt. Uit zijne eigenwillige hemelen brengt zij hem naar de aarde terug, die God voor ons allen gemaakt heeft, en die wij, zullen wij menschen worden en menschen blijven, moeten leeren nemen gelijk zij is. Eene deugd die niet zonder in zwijm te vallen de ligtzinnigheid van Voltaire of de polissonnerie van Beaumarchais kan hooren beschrijven, is niet veel zaaks.

Uit dit algemeener en hooger gezigtspunt is *le Groupe des*

Idylles niet alleen een gezond, maar ook een heuchelijk en leerzaam verschijnsel. De mensch is dier noch engel, heeft Pascal gezegd; en wie voor engel wil spelen, heeft hij er bijgevoegd, speelt ligt voor dier. Waarom zouden wij ons op die wijs belagchelijk maken? Waarom vergeten dat het leven, heden een gemeen, morgen een verheven, somtijds ook een vrolijk ding is?

1877.

‘Alcestis.’

Alcestis. In two volumes. London, Smith Elder & Co., 1873.

Zonder naam van schrijver of schrijfster zijn onlangs in Engeland twee kleine romans verschenen, die door de schoonheid van twee vrouwekarakters, het eene half historisch, het andere vrije vinding, zich gunstig onderscheiden van den hedendaagschen engelschen roman in het algemeen. Ik bedoel *Margaretha More's Dagboek*, waarvan Dr. van Vloten eene hollandsche vertaling gaf, en *Alcestis*. Beiden paren, aan verhevenheid van gedachte, buitengewone letterkundige verdienste.

De aanhef van *Alcestis* gelijk zoo sprekend op het eerste hoofdstuk van *Consuelo*, dat men er aanstonds door getroffen wordt. Wil misschien dáárom de engelsche auteur onbekend blijven? Heeft hij op een thema van George Sand alleen uit tijdverdrijf eene eigen vertelling geborduurd? Wenscht hij de lauweren, die men hem onwetend toewierp, ter beschikking te laten van haar wie hij de hoofdgedachte zijner novelle dankte? Ik weet alleen dat hij de wijdloopigheid van George Sand niet slechts vermijdt, maar voor den zich in allerlei uitweidingen verliezenden roman der fransche schrijfster, die het gebied der fantasie al spoedig voor dat der beschavingsgeschiedenis verlaat, een zuiver kunstwerk in de plaats stelt, en van het begin tot het einde dichter blijft.

Beiden, *Consuelo* en *Alcestis*, zijn zoogenaamde muzikale romans, spelend in de tweede helft der 18de eeuw. In beiden is een geboren meisje uit het volk, tevens een geboren muzikaal genie, de hoofdpersoon. Elisabeth Vaara en Consuelo missen om strijd in hare jonge jaren vrouwelijke schoonheid, en veroveren dat voorrecht eerst naarmate haar talent zich met den leeftijd ontwikkelt. De maëstro Hassen, een leerling en mededinger van den maëstro Porpora, is voor Elisabeth wat Porpora zelf voor Consuelo geweest is. Josquin Dorioz, ofschoon zwak van karakter, is een gentleman, vergeleken bij George Sand's avonturier Anzoletto; maar de smart die Anzoletto Consuelo aandoet heeft groote overeenkomst met hetgeen Elisabeth Vaara van Josquin te lijden heeft. Corilla, die Anzoletto ontrouw maakte, was eene courtesane: de jonge dame daarentegen, die met Josquin koketteert, is een meisje uit de groote wereld en van hooge geboorte. Doch voor Elisabeth, de verlatene, kwam dit op hetzelfde neder. Zelfs moest hare droefheid somberder zijn dan de droefheid van Consuelo, omdat Josquin een waardiger minnaar was, en de jonge dame in kwestie eene minder onwaardige mede-minnares.

Nieuw is, in *Alcestis*, het doorvlechten van den muzikalen roman met de herinnering van een der schoonste vrouwekarakters van het grieksch repertoire. Nieuw, het optreden van den komponist der 18de eeuw, die aan hetzelfde drama der oudheid den tekst eener beroemde opera ontleende. Nieuw en bewonderenswaardig de vinding die Josquin tot een voorlooper maakt van Glück, en in Josquin's edelaardige verloofde de tragische heldin van Euripides doet herleven.

Of is herleven het woord niet? In 1871 verscheen te Londen *Balaustion's Adventure*, waarin Robert Browning zijn landgenooten eene vertaling der grieksche *Alcestis* aanbiedt, vergezeld van eene proef van modernisering, en hen tegelijk opmerkzaam maakt op een voornaam punt van verschil tusschen de eigenlijke antieke heldin, en latere opvattingen van dat karakter. Zeer waarschijnlijk heeft de auteur, die George Sand las, ook Robert Browning gelezen. Euripides las zij in elk geval.

Admetus, koning van Thessalie, ziet zich gedoemd jong te sterven. Doch op de voorbede van Apollo, die als boetedoe-

nend schaapherder in Admetus' huishouding verkeerd heeft, wordt hem van 's hemels wege de gunst verleend dat, zoo een ander bereid is in zijne plaats het leven te laten, het noodlot ten aanzien van hemzelf niet voltrokken behoeft te worden.

Alcestis, gade van Admetus, stelt zich onmiddellijk beschikbaar, en, na een onbepaald uitstel, gedurende hetwelk de daad harer plaatsvervanging ter kennis van het geheele volk en van al de leden der koninklijke familie gebragt wordt, moet zij hare gelofte gestand doen. Zij sterft, en zal met groote plegtigheid begraven worden.

Intusschen komt door een gelukkig toeval, op een zijner zwerftogten in Thessalie, Herakles zich aan de deur van het paleis melden. Hij wordt de toebereidselen der ter aardebestelling gewaar, en wil uit bescheidenheid zich verwijderen. Doch Admetus, zorgvuldig de mededeeling vermijgend dat de persoon welke zoo even den adem heeft uitgeblazen de koningin is, doet de gastvertrekken ontsluiten, dringt den halfgod minzaam tot blijven, en gelast zijne dienaren de voorschriften der herbergzaamheid met de meeste stiptheid ten aanzien van den vreemdeling in acht te nemen.

Als echter Herakles, van de vermoeijenissen der reis bekomen, zich met spijs en drank verkwikt heeft, dan duurt het niet lang of hij verneemt welke slag den koning heeft getroffen; - hetgeen in zijne schatting zulk eene hooge beteekenis geeft aan de hem te beurt gevallen ontvangst, dat hij aanbiedt zich op staanden voet te gaan meten met den Dood, en te beproeven of hij den wreeden en magtigen roover welligt zijne prooi ontrukken kan.

De held blijft overwinnaar in den strijd, en schenkt, uit erkentelijkheid voor het hoog gevoel van vereering hetwelk zelfs ten toppunt van eigen smart niet gedoogde een vreemdeling af te wijzen, Admetus zijne van de banden des verderfs bevrijde gemalin terug.

Alcestis, naar men ziet, is in het treurspel van Euripides niet de eigenlijke of de eenige hoofdpersoon. De dichter gevoelt hare grootheid; zijne schildering van haar offer is de verhevenheid zelf. Doch eensklaps breekt hij af, en laat haar

in het leven terugkeeren door een greep uit de mythologie, welke aan de moraal der tragedie eene geheel andere, meer alledaagsche wending geeft. Hij stelt het vraagstuk, maar lost het niet op. Zijne Alcestis is alleen een wonder van zielegrootheid. Zij beseft de bitterheid van den dood; maar dieper nog gevoelt zij de bitterheid der vernedering dat de onedele Admetus, die haar zijn grootsten schat noemt, te haren koste licht en leven koopt.

Voor die Alcestis der oudheid heeft de fantasie van later tijd eene aanmerkelijk verschillende type in de plaats gesteld. Uit de grootmoedige, maar teleurgestelde lijdere van den griekschen dichter, wier stille verbittering hartstogtelijkheid uitsluit, is onder onze handen eene liefhebbende gade gegroeid, één vereering van den in alles, meent zij, haar overtreffenden echtgenoot. Onze romantiek heeft met het klassiek karakter geen weg geweten. Van dit laatste is voor ons, met den naam van Alcestis, maar één trek onsterfelijk gebleven: de adel der vrouw die, uit liefde voor den man wien zij haar hart heeft geschonken, met den heldemoed der onderwerping zichzelf ten offer brengt.

Zulk eene heldin is Elisabeth Vaara. Hare koelheid *zweemt* naar het antieke. Dit doet ook het ongemeene, het ongenaakbare, de stille majesteit, van haar wezen. Maar de grondstof van haar gemoed is tederheid. Zij gelijkt een grieksch standbeeld, door welks marmer men een zachten rozegloed ziet schemeren.

In overeenstemming daarmede is de toon van den geheelen roman. Er is humor in, maar zonder uitgelatenheid. De wereld zwaait er den scepter, maar de zinlijkheid blijft bedekt met het vernis eener konventionele beschaving. Aan hartstogt geen gebrek; maar het zijn hartstogten boven wier diepe gronden stille wateren drijven. Eindelijk: er heerscht pathos in dit treurspel; maar een pathos zoo sober en getemperd, als alleen de kunst in staat is voor het snikken der natuur in de plaats te stellen.

Gelijk de goede geniussen in het boek, zoo de kwade. De graaf Von Plauen blijft mensch, al schuilt er in hem een wreedaard. Cécile von Lichtenberg is zulk eene bevallige

kokette, dat men moeite heeft aan hare trouweloosheid te gelooven.

En wat zal ik van de inkleeding zeggen? Van die fijne trekken waardoor men telkens herinnerd wordt aan de zeden en gebruiken van den tijd? aan het leven dier dagen in de groote steden van Duitschland? Ook in het aanbrengen van dit historisch kostuum is de auteur trouw gebleven aan de beste voorschriften. Niet te weinig: want de illusie dat wij met eene ware geschiedenis te doen hebben mag niet verbroken worden. Maar vooral niet te veel, omdat anders het menschelijke van alle eeuwen in dat van één eeuw zou ondergaan.

En dit laatste mogt tot geen prijs. Wat de lotgevallen van Josquin Dorioz en Elisabeth Vaara zoo aantrekkelijk maakt, is dat wij er telkens iets in terugvinden van hetgeen alle andere menshekinderen met dit tweetal gemeen hebben, en dat uit die overeenstemming van ontmoetingen en scheidingen, van genieten en ontberen, van idealen en teleurstellingen, van blijspel- en treurspel-aandoeningen, zich de indruk vormt als ware het getal onzer geliefde betrekkingen met een broeder en eene zusters vermeerderd.

Het is eene vreemde gewaarwording den naam niet te kunnen noemen van hem of van haar, aan wie het publiek deze bekoorlijke schepping dankt. Niet zoo vreemd evenwel dat ons genoegen er door vergald wordt. Intusschen smaakt de auteur het voorregt buiten het bereik van de pijlen der openbare afgunst te blijven, en in het verborgen te kunnen woekeren met welwillende oordeelvellingen. Eene hollandsche vertaling van *Alcestis* is verschenen bij Ernst en Co. te Batavia en W.C. de Graaff te Haarlem.

1874.

Louise von François.

Louise von François. Die letzte Reckenburgerin. Berlin 1873. Dritte Auflage.

Voor het uitwendige en wat de zamenstelling betreft, is dit verhaal der pruissische generaalsdochter Louise von François in elkander gezet als een voorvaderlijk kasteel, aan welks ééne vleugel, tusschen een grooter brokstuk uit langvervlogen dagen en een veel kleiner, mede oud, eene moderne logeerkamer is ingevoegd; terwijl, vóór aan den weg, eene ietwat minder moderne portiersloge en tuinmanswoning zijn aangebragt. Een proloog uit de jaren 1817-1823. Daarna eene autobiografie die tot 1770 terug-, en tot 1830 of daaromtrent voorwaarts gaat. Dan een tusschenzin die het jaar 1870 tot dagteekening zou kunnen voeren. Eindelijk nogmaals een hoofdstuk eigen levensbeschrijving, dat vóór 1840 afloopt. Trap op, trap af; deur uit, deur in.

Doch men heeft met eene schrijfster van wezenlijk dichterlijk talent te doen, voor welke dergelijke onevenredigheden, in plaats van hinderpalen, even zoo vele hulpmiddelen zijn. Haar prijsgeven der regelmatigheid is eene hulde aan het hoogere. In plaats van haar onderwerp als eene melkkoe te beschouwen, schijnt dit duitsch soldatekind niets zoo zeer als de langwijligheid en de gemeenplaats te schuwen.

Geen harer hoofdpersonen is een engel of eene karikatuur. Maar aan allen is iets ongemeens, allen hebben eene fysio-

nomie, die tevens de fysionomie van den stijl is; kort zonder stroefheid, zinrijk zonder duisternis of gezochtheid, beeldrijk zonder overlading of manier. Stond het niet vast dat één zwaluw nog geen zomer maakt, men zou zeggen: alleen George Sand en George Eliot kunnen zóó schrijven.

Gustav Freytag heeft den titel van dezen roman *hiinenhaft* genoemd, in den zin van ouderwetsch en zwaarmoedig. Dat is hij dan ook. Zoo het boek 'Hardine' heette, naar den doopnaam der heldin, zou de hoofdinhoud niet minder juist aangeduid zijn. Freule Hardine is de type der ongehuwde vrouw wier leven, onafhankelijk van haar wil, het leven van een landedelman is geworden, maar die aan geen enkele aandoening van het vrouwelijk gemoed vreemd is gebleven: een eenvoudig, natuurlijk, tegelijk aristokratisch karakter, door tegenspoed gelouterd en gevormd, in voorspoed zich gelijkblijvend, door geen gunst of ongunst van menschen uit zijne voegen te brengen, telkens geneigd de inspraak van het verstand te volgen, voor elk toegeven aan het gevoel zwaar gestraft, en toch, ten einde toe, aan de regten van het gevoel alles ten offer brengend. Inderdaad, deze laatste Vrouwe van Reckenburg is een edel beeld, waardig in het nationaal bewustzijn te worden opgenomen, gelijk de neigingen, de aandoeningen, de eigenschappen van gemoed, waarmede het is zamengesteld, aan dat bewustzijn werden ontleend.

Het schrijven van een degelijken en dichterlijken roman wordt met zulke voorbeelden voor oogen eene zoo zware taak, dat een uitstekend romanschrijver te zijn allengs niet minder gaven eischt, dan in een voortreffelijk veldheer, of staatsman, of wijsgeer, willen aangetroffen worden. Welsprekend ook leeren zulke voorbeelden, dat het met het talent even zoo gelegen is als met de goddelijke genade. Laat Louise von François nog zulk eene zorgvuldige opvoeding ontvangen, nog zoo dapper in de geschiedenis van haar vaderland gestudeerd, nog zoo vele bibliotheken en muzeums afgereisd hebben, - wat haar tot dichteres stempelt is niet hetgeen zij heeft aangeleerd, maar hetgeen uit haarzelf voortgekomen is. Niet eens hare uitwendige lotgevallen behoeven op het ontluiken van haar talent van invloed te zijn geweest, al hebben zij het misschien een

weinig bespoedigd of een weinig vertraagd. Wat de Ouden van den dood zeiden, dat hij met gelijken voet den drempel van koning en bedelaar overschrijdt, geldt ook van het genie. Het raakt met zijn staf wien het wil, vrouw of man, rijk of arm, beschaafd of ruw. Al de inspanning van deugd of arbeid is niet in staat, waar die aanraking ontbroken heeft, iets nieuws voort te brengen. Ontmoedigende gedachte voor wie te veel eerzucht bezitten om het najagen van den roem te kunnen staken, en niet genoeg heerschappij over hunne eigenliefde om van harte in anderen te kunnen waarden wat hunzelf ontzegd werd!

Een Saksisch landstadje uit de laatste twintig jaren der vorige eeuw is het tooneel waar de dochter van den ritmeester Von Reckenburg, wiens oudadellijke naam bij eene soldij van twaalf thaler 's maands zijn eenigen rijkdom uitmaakte, tot een jong meisje opgroeit. Eénmaal in hare jonge jaren heeft zij de kans van een huwelijk, harer waardig, zich zien aanbieden. Maar de prins van den bloede, voor wien eene echtverbintenis met haar door het winnen eener vorstelijke erfenis zou zijn opgewogen, die jonge prins was reeds gesneuveld eer de vraag zou rijzen of hij om harentwil van eene andere en romanesker genegenheid al dan niet afstand kon doen.

Die erfenis, - de nalatenschap der stamhouders van Hardine's geslacht, - viel haar ten deel toen over haar hoofd reeds te vele beproevingen waren heengegaan, en zij als rentmeesteres der oude gravin te veel manswerk verricht had, om aan de stem van haar hart, ook al had dit gesproken, het oor te leenen. Eberhardine von Reckenburg werd eene oude vrijster; maar eene die, ver van de stad en vreemd aan het hof, in het herscheppen van een groot landgoed hare levenstaak had gevonden. Eerst dikwijls, daarna al zeldzamer, ofschoon telkens met toenemende kracht, wordt zij door een heldhaftig bewaard geheim aan de regten van het gemoed herinnerd. Maar ook niet meer dan herinnerd! Hare ziel kan er door geschokt, haar geweten er door verontrust, haar goede naam er door beklad worden: verandering in hare lotgevallen of haar karakter brengt het niet. Zij neemt het met zich in het graf. Eerst na haar dood komen de opgezetenen der Reck-

enburg uit hare gedenkschriften te weten welke edelmoedige opwelling over Freule Hardine's uitwendigen levensloop beslist heeft.

In geen ander gedeelte van het boek treedt de dichterlijke geest der schrijfster krachtiger aan het licht, dan waar zij een ander meisje (Hardine's speelnoot Dorothea, Hardine's steen des aanstoots, tegelijk Hardine's lieflijk en bemind contrast) in Hardine's lotgevallen laat grijpen. Deze geheele partij van den roman, - tevens het begin en het einde van Hardine's geheim, - is meesterlijk uitgevoerd. In Dorothea Müller, de herbergiersdochter, treedt het element der schoonheid op, en oefent zijne eeuwenheugende tooverkracht. Dorothea is maar een burgerkind. Dorothea bezit niet veel verstand en niet veel hart. Dorothea heeft al de gebreken die den nasleep der ijdelheid vormen. Daarentegen is het genie der aanminningheid haar aangeboren: óók eene gaaf van welke men zeggen kan dat zij 'von Gottes Gnaden' is. Dorothea steelt niet het hart van mannen alleen, maar ook van vrouwen. Zonder schuldbesef, zonder pligtgevoel, zonder ziele-adel, dartelt zij het leven door, maakt ongelukkig en wordt ongelukkig, verstoot en verraadt, bedriegt en gaat onder. Maar geen oogenblik verlaat haar de schutsengel dier kinderlijke schoonheid aan welke ook dan nog alles vergeven wordt, wanneer zij haar regt op hoogachting verbeurd heeft. Voor het schilderen en het redden van zulk een karakter reiken de fijnste toetsen nauwlijks toe. Die te hebben aangebragt is de triomf der schrijfster.

Die letzte Reckenburgerin is een moraliserend boek, doch zoo, dat de inkleeding zelf van het verhaal dien toon eischt en natuurlijk doet vinden. Wanneer eene zestigjarige duitsche dame, het woord tot hare aangenomen kleinkinderen rigtend, wier huwlijk zij bevorderde en wier toekomst zij verzekerde, zich keuvelend tot het opteekenen harer levensgeschiedenis zet, dan is de vermanende vorm voorgeschreven, en komt het er alleen op aan de oude Lady zoo veel gemoed en humor en gezond verstand toe te kennen, dat men in de zedemeesteres overal de ontwikkelde en vrijzinnige vrouw herkent.

Ook in dit opzigt is de schrijfster geslaagd, al kunnen

vreemdelingen haar te dien aanzien niet zoo goed waarden als hare eigen landgenooten. Freule Hardine zou in alle landen, in alle tijden, voor eene edele vrouw gegolden hebben. Evenwel maakt zij den indruk slechts tot één volk te hebben kunnen behooren: dat pruisische, onder welks vernedering in hare meisjesjaren hare ziel gebloed, voor welks afschudden van het juk des overheerschers haar vaderlandlievend hart geklopt, welks wonden zij met eigen hand verpleegd, welks ontbolstering zij, binnen de grenzen van haar voorvaderlijk domein, met ijzeren wil en taai geduld bevorderd heeft.

Toch weet ik niet of niet mede in dit nationale, dit partikularistische en onvertaalbare van het boek, een gedeelte zijner aantrekkingskracht, ook voor den elders opgevoeden en andersdenkenden lezer schuilt. Wijn wil naar den grond smaken. Wij zouden zijne zuiverheid verdenken, zoo hij te zeer voor overschenken vatbaar was.

1873.

Charles-Paul de Kock.**Timothée Trimm (Léo Lespès). La vie de Ch.-Paul de Kock. Paris 1873.****I**

De groote gebeurtenissen van 1871 hebben in Frankrijk - men kan niet zeggen over het hoofd doen zien, maar toch minder doen opmerken dan anders het geval zou zijn geweest - het overlijden van een bijna tachtigjarige, wiens naam als populair romanschrijver sedert meer dan eene halve eeuw gevestigd was en, vervult zich de voorspelling zijner vrienden, de proef van nog vele volgende halve eeuwen zegevierend doorstaan zal. Hij kon dan ook niet lang vergeten blijven. Een ander populair auteur, tot een jonger geslacht behoorend, verzamelde in den loop van 1872 zoo vele bescheiden als de tijd toeliet, en zoo verscheen in Januarij 1873 bovengenoemde levensbeschrijving.

Hoe de herinnering te vernieuwen van vijfhonderd boekdeeltjes, waarvan men de laatste twee of drie misschien vijfentwintig jaren geleden ter hand nam en daarna niet weder opensloeg? Er is in dien tijd zoo veel gebeurd, zoo veel geschreven en gewreven, zooveel nieuws voor het oudere in de plaats gekomen, dat van het laatste slechts schaduwen en schimmen schijnen overgebleven te zijn. Doch ziehier eene aangenaam vertelde anekdote die ons geheugen te hulp komt!

Het geviel, verhaalt Charles Monselet, - nogmaals een schrijver van jonger dagteekening, wiens *Visite à Paul de Kock* men bij Timothée Trimm vindt aangehaald, - het geviel omstreeks 1840, in den bloeitijd der verliefde dwaasheden van het Quartier Latin. Wij woonden met ons tien of twaalf in hetzelfde huis der Rue de l'Éperon, toekomstige musici, advokaten, schilders. Alleen het toeval had ons bijeengebragt; geen overleg, geen plan tot oprigten van een genootschap. Wij dachten er niet aan, en sommigen onzer waren er lang niet knap genoeg voor.

Twee of drie dochteren Eva's, voor het uitwendige niet misdeelder dan de meesten harer zusteren, - en wie wij eene poëzie leenden welke zij ons niet teruggaven, - schonken ons daar vaak haar levenslustig gezelschap. Eene van haar, die om hare schitterend donkere oogen, schoone haren, en helderen lach, bijzonder in mijn smaak viel, is sedert de vrouw van een restaurateur geworden. Haar te hooren aankloppen aan No. 14 (helaas, ik bewoonde No. 13!) was in die dagen voldoende om mijn opéra-comique-gemoed sneller te doen jagen.

Het spijt mij te moeten erkennen dat dit schoone meisje een doopnaam voerde dien de hoogere litteratuur in den ban heeft gedaan. In plaats van Rosalinde, Penserosa, Belcolor of Carmosine te heeten, - gelijk de bevoorregte peetkinderen der bij Italie of Spanje geborgde romantiek, - liet zij zich platweg Fifine noemen, evenals in *Sans Cravate* van Paul de Kock.

Fifine! - Die naam vertegenwoordigt geheel alleen een tijdperk dat achter ons ligt, eene eigen wijs van zijn, van denken en gevoelen en zich vermaken. Eros op een ezel, in het bosch van Montmorency. Rozeroode zomerhoedjes, groene parasols, lichte stoffen rijglaarsjes. Ook mythologische zolderkamertjes, waar men 's winters over een tapijt van sinaasappelschillen wandelt, en waar met het aanbreken van het voorjaar het stil geluk uitbot, zinnebeeldig voorgesteld door ruikende lupine in een sauspantje.

Ik weet niet meer wie onzer, hartstogtelijk voorstander der vrije zeden in de litteratuur, het meisje Fifine gedoopt had. Wij waren voor gezamenlijke rekening geabonneerd op de lees-

inrigting van Mad^e Cardinal, Rue des Cannettes, en Fifine was het die, na afloop van haar werk, ons de romans kwam brengen, door ons in groot comité uitgezocht. De leesinrigting van Mad^e Cardinal, vroeger Rue des Cannettes, is sedert overgebracht naar de Rue de Rennes, zelfde buurt. Nog bezit ik een dier lijstjes van twintig jaren her, en geef het hier onveranderd. Volgens de reglementen van alle lees-inrigtingen, gelijk men weet, mogen nooit meer dan twee boeken te gelijk worden afgehaald.

Vragen om: *André le Savoyard*, van Paul de Kock; *Gustave ou le Mauvais Sujet*, van denzelfden.

Zijn die uit, dan vragen om:

Soeur Anne, van Paul de Kock, of *l'Enfant de ma Femme* van denzelfden, of *la Laitière de Montfermeil*, van denzelfden.

Zijn ook die uit, dan in 's hemels naam:

Les Amours du Chevalier de Faublas, van Louvet; of *le Compère Mathieu*, van Laurens, of de gedichten van Mollevault, de l'Académie Française, of *Cyprien ou le Petit Fumiste de neuf ans*, van mevrouw Ulliac Tremadeure.

Fifine, dit spreekt, bragt ons zoo veel romans van De Kock als zij magtig kon worden, en tot loon voor hare moeite omhelsden wij haar bij beurten. Eén onzer, wiens orgaan sprekend op dat van den voorlezer van koning Karel X geleek, kreeg het woord, en weldra waren wij verzonken in het genot der schoonheden van den nieuwen roman. Nooit leidde die vreedzame lektuur tot vechtpartijen als die welke de eerste levensjaren van het romantisme beroerden. Wij amuseerden ons als eenvoudige koksmaats, en lieten aan fijner proevers de beslissing tusschen het blijspel en het drama, tusschen de klassieke caesuur en het modern enjambement.

Eindelijk echter gebeurde wat gebeuren moest, en de dag brak aan dat wij van den laatsten roman van onzen lievelingsschrijver het laatste deel hadden uitgelezen. De verslagenheid was groot en algemeen. Hoe thans in het leven te blijven? Tot welken anderen auteur onze toevlugt te nemen? Gedurende eene maand drie vier gingen wij beurtelings bij Ricard en bij Raban, bij Raban en bij Maximilien Perrin te gast. Doch het

was een mager surrogaat. Ricard maakte ons aan het lagchen, doch daar bleef het bij; Raban vonden wij grof; Maximilien Perrin vervelend. Wij namen eene proef met den baron Lamothe-Langon, wiens titels ons aantrokken en die destijds in de middenklasse vrij druk gelezen werd. Doch wij konden *le Ventrue* niet ten einde brengen, en bleven steken in het eerste deel van *Monsieur le Préfet*. De compilerator Touchard Lafosse stuitte ons tegen de borst, en Victor Ducange had het in onze schatting spoedig afgelegd. Daarmede was de kring der koryfeën van Mad^e Cardinal's leesinrigting doorlopen. Op nieuw becroop ons het gevoel der bitterste verlegenheid. Met eenparige stemmen maakten wij uit dat niets beneden, niets boven Paul de Kock ging, en *la Femme, le Mari et l' Amant* de drie Herculeszuilen van de litteratuur der 19de eeuw vertegenwoordigden.

Eén bladzijde vooral stond ons levendig voor den geest, waar de schrijver zich in de plaats der door hem geschilderde personen stelt en aldus zijne fijne en pikante opmerkingen beschrijft: 'Ik ben in de komedie... de komedie is mijn lievelings-uitgang... vooral als er goede stukken vertoond worden en ik eene goede plaats heb. Het gordijn wordt nog in lang niet opgehaald... De direktoren der kleine schouwburgen munten niet uit door puntualiteit. Laat ons intusschen tot tijdverdrijf onze burens eens monsteren. Dit verschaft vaak eene aangename afleiding. Links van mij zit eene dame die er allerliefst uitziet.... dames die er lief uitzien vallen bijzonder in mijn smaak.... Maar een dikzak met een bril op den neus buigt zich telkens naar hare zijde, en spreekt tot haar op een toon die mij niet bevalt.... Ik houd niet van korpulente manspersonen met brillen op.... Die daar, vooral, werkt op mijne zenuwen.... waarom weet ik niet.... Hoe grillig is men soms in het bepalen zijner antipathie!.. Doch gaan wij voort, het gezelschap om ons heen een weinig op te nemen.'

Haalt iets daarbij? Is een boeiender verhaaltrant denkbaar? een keuriger stijl? Fijne bovenal was ontroostbaar, en zoo ver ging hare wanhoop dat zij ons eene proza-vertaling der *Nachtgedachten* van Young wilde medebrengen.

Het toeval of het noodlot wilden dat Paul de Kock in

1840 niets in het licht zond, geen enkelen regel. De zonnegod hield het aangezigt achter eene wolk verscholen. Eindelijk, het wachten moede, namen wij een besluit. In plegtig gezantschap zouden wij vereenigd onze opwachting bij hem gaan maken, en hem smeeken de pen weder ter hand te nemen. Den eerstvolgenden zondag zou dit plan ten uitvoer worden gelegd.

Het was een dier ochtenden dat de lieve zonneschijn alle Parijzenaars uit hunne woningen lokt. Eene lagchende schaar toog naar de barrière: *le commis à quinze cents francs donnait le bras à la petite ouvrière*; de winkelier uit de Rue aux Ours schreed deftig voorwaarts, geflankeerd door zijne wederhelft: *une grosse dondon encore appétissante*, en door zijne dochter: *une grande innocente qui n'osait lever les yeux*. Al dit volkje beloofde zich wonderen van vermaak, en niet ten onregte: *quoi de plus doux en effet que les plaisirs de la campagne?* Zoo wilde het de stijl des meesters.

Onze kleine kolonie, zeven hoofden sterk, was vóór twaalven op marsch. Vooraan stapte Fifine, gedrapeerd in een der lange pseudo-cachemiren shawls van wier uitvinding de zegepraal der serpentlijn dagteekent. Zij droeg een mutsje met lila linten, het laatste grisette-mutsje, - en schoenen van *satin turc*, zooals niemand ze thans meer vinden zou. Dodolphe gaf haar den arm; want waar eene Fifine is, daar moet ook een Dodolphe zijn. Dit behoort er bij.

Daarop volgde *la blonde et sentimentale* Estelle, eene schoone jonge vrouw van acht en twintig, met natuurlijke krullen, arm in arm met *le petit musicien* Anatole, wiens kennis zij gemaakt had te Sceaux, bij gelegenheid van een bal waar hij de klarinet speelde. Voorts Nini en *son bon ami* Robinet, welke laatste een korfje met mondbehoefden droeg, opdat de gelijkenis met Monsieur Bidault, den koddigen held der eerste hoofdstukken van *M. Dupont ou la Jeune Fille et sa bonne*, des te treffender mogt uitkomen.

Zoo bereikten wij den Faubourg Saint-Martin, waar De Kock destijds woonde en altijd gewoond heeft. Na gedurende eenige oogenblikken, niet zonder aandoening, het huis te hebben aangestaard, verstoutten wij ons den drempel te overschrijden. De afspraak was dat ik het woord zou voeren, en

den koncierge aanspreken met *monsieur*, - en niet zooals Fifine aanvankelijk gewild had, tot verhooging der lokale kleur, met *père chose*.

- 'Mijnheer De Kock?' vroeg ik, met eene beleefde buiging.
- 'Welke mijnheer De Kock?' luidde de wedervraag.

Uit het veld geslagen wendde ik mij om, naar mijne kameraden, en las op hunne aangezichten dezelfde verbijstering welke het mijne teekende.

De koncierge, die meende dat ik hem niet verstaan had, verhief de stem en vroeg nogmaals:

- 'Welke mijnheer De Kock? de vader of de zoon?'
- 'de eenige!' antwoordde Fifine, het hoofd in den nek werpend, met het gebaar en de stembuiging eener tooneelvorstin.

De koncierge, die op zulk een indrukwekkend bescheid niet voorbereid was, hield zich alsof hij begreep wien wij bedoelden, en wees ons de trap.

Dertig treden, en daar stonden wij op het portaal geschaard. Een oogenblik toevens, en wij aanschouwden den grooten man van aangezigt tot aangezigt.

Hij droeg eene lichtbruine huisjapon met chocoladekleurde strepen, even als sommige tandmeesters, en op het hoofd een geborduurd mutsje, met eikeltjes er aan. Ons aanzoek scheen hem bijzonder veel genoegen te doen, en tot loon werd ons een blik gegund in de drukproeven van *Ce monsieur!* toen ter perse. Wij wierpen ons op de losse bladen met eene geestdrift die zijn oog van trots deed vonkelen.

Toen wij ons een weinig hersteld hadden, noodigde ik namens de andere jongelieden hem uit, ons de eer van zijn gezelschap te schenken aan een miniatuur-gastmaal bij Passoir. Eerst verontschuldigde hij zich op de innemendste wijs, doch nam ons voorstel ten slotte aan. De ruiten zijner vensters rinkelden van ons eenstemmig: hoezee!

Mij was daags te voren de zorg voor de détails van het feest opgedragen, en ik was van oordeel geweest dat het plan van een maaltijd, ter eere van Paul de Kock, aan Paul de Kock's eigen romans behoorde ontleend te zijn. Alle hoofdstukken waarin gegeten, geschertst, en gestoeid wordt, had

ik gelezen en herlezen, en met behulp daarvan een programma zamengesteld dat des auteurs eigenliefde, mijns inziens, niet weinig streelen moest.

De Kock had beloofd, binnen het kwartier gekleed te zullen zijn. Wij zagen hem terugkeeren in een witten pantalon en donkergroenen rok. Dit was het sein voor het vertrek.

Gezamenlijk bereikten wij den restaurant van Passoir, waar wij ons een prieeltje kozen welks overhangende takken *formaient un dôme impénétrable aux feux du jour*. Paul de Kock zat aan het hooger eind der tafel, met Fifine aan zijne regter- en Dodolphe aan zijne linkerhand.

- 'Ziedaar een der schoonste dagen van mijn leven!' sprak hij half luid. Maar toen hij zijn eersten beker zou ledigen trok hij een vies gezigt, en vroeg:

- 'Wat is dat voor kost?'

- 'Coco', antwoordde ik.

- 'Net als in *Jean*', riep Fifine.

- 'Net als in *Frère Jacques*', voegde Anatole er ophelderend bij.

- 'Nu begrijp ik het', zeide onze gast met een gedwongen lach. 'Eene vriendelijke toespeling... aardig..... alleraardigst... Maar ik drink liever een glas wijn.'

Voor mij was dit eene kleine teleurstelling, doch ik gaf den moed niet op. In gedachten mijn programma rekapitulerend, beloofde ik mij bovenal veel goeds van een slaadje, geestig met rupsen bestrooid, evenals in het hoofdstuk: *Un diner au bois de Romainville*, in *Monsieur Dupont*. Deze tweede toespeling viel intusschen nog minder in den smaak dan de eerste, en het slaadje ging den weg van het zoethoutwater.

De maaltijd was niettemin uitermate vrolijk, en het duurde niet lang of de bourgonje zette ons vernuft in gloed. Het vuurwerk mijner kwinkslagen zou door Méry niet verloochend zijn. Dodolphe gaf eenige zwerpotten ten beste, waaruit de woordspelingen in stralende vonken nederstroomden.

In onze eendragtige bewondering hadden wij onze ware namen afgelegd, en noemden elkander bij die der lievelingshelden van den romanschrijver: Bribri, Troutrou, Mistigri, Pétard, Rocambolle, Verluisant. Die hulde bewoog hem tot schreijens toe.

Tot aan het nageregt bleef hij in alles zich welwillend naar onze grappen voegen, deed ons bescheid, proefde van alle spijzen, had voor ieder een glimlach over, en genoot blijkbaar van zijne populariteit. Zelfs gedoogde hij dat Fifine, gehoor gevend aan eene opwelling van te ver gedreven gemeenzaamheid, hem op den schouder klopte en ‘Farceur!’ noemde.

De blonde Estelle hield, sentimenteler dan ooit, de oogen op hem gerigt, en reciteerde uit zijne *Contes en vers* de twee regels waaruit zulk eene kristalheldere diepzinnigheid spreekt:

Oui, pour un coeur enclin à la mélancolie
Ce site romanesque est plein de poésie.

Dit was, meende ik, het geschiktst oogenblik om een nieuw nummer van mijn programma ten uitvoer te leggen en tot het werk der *krooning* over te gaan. Myrten en rozen omkransten weldra de slapen van onzen lievelingsschrijver, en Fifine fungeerde als eene andere Mad^{lle} Clairon, hulde brengend aan een anderen Voltaire. Het door haar voorgedragen hymnetje was door mij, dien eigen morgen, een beroemd voorbeeld ‘nagezongen.’

Moeilijk kan ik de aandoeningen schetsen waarin de voordragt dier stanza's ons deed wegsmelten. Daar stiet Dodolphe, die door opgewondenheid zijne bewegingen niet ten volle meester was, een schotel spinazie met suiker omver. De inhoud stortte zich over de witte pantalon van Paul de Kock.

- ‘Net als in *Zizine!*’
- ‘Net als in *Madeleine!*’
- ‘Net als in *Georgette ou la Nièce du Tabellion!*’

Meer aanhalingen dan troostgronden. Doch De Kock hield zich goed, en reinigde zijn pantalon zoo veel de omstandigheden het gedoogden. Het diner was bovendien het stadium ingetreden waarin de toegeeflijkheid weinig inspanning kost. Daar hij echter vreesde, door de navolging zijner werken verder te zullen gaan dan met zijne wenschen strookte, weigerde hij uitdrukkelijk ons naar de wipplank te volgen.

- ‘Hoe jammer!’ zeide Estelle. ‘Het zou net geweest zijn als in *Un jeune homme charmant!*’
- ‘Of als in *Ni jamais ni toujours!*’

- 'Nu,' riep Fifine, 'dan moeten wij flensjes bakken!'
- 'Flensjes bakken in den tuin, dat zal niet gaan,' liet De Kock zich ontvallen.
- 'Dan vragen wij een kamer.'

De levenslustige schrijver begon de straf zijner eigen werken te dragen. Na het zoete van den roem geproefd te hebben, kreeg hij een voorsmaak van het ongerief der dweepzucht. Te veel bourgonje bederft alles. Onder het flensjes bakken bleef hij met zijn pantalon aan ik weet niet welk voorwerp haken, en een scheur was het loon zijner inschiklijkheid. Doch dit ongeval verhoogde in niet geringe mate onze goede luim.

- 'Net als in *Un bon enfant!*'
- 'Net als in l' *Homme aux trois culottes!* '
- 'Net als in *la Jolie Fille du faubourg!* '
- 'Net als in *Un tourlourou!*'

De geheele rozekrans zijner romans moest er aan gelooven. Niet één werd overgeslagen. Want er is er niet één, geloof ik, waar de pantalon van den held ten einde toe ongedeerd blijft.

Van dat oogenblik af kende onze uitgelatenheid geen grenzen meer. De periode der zuiver nationale buitensporigheden was geopend. Fifine noemde den schrijver van haar hart beurtelings *Plume de Coq* en *Poulet de Coq*. Anatole vermeesterde een zijner rokspanen, en wilde met woeste ingenomenheid dien bewaren als een relik.

Het was nacht, toen wij hem in zegepraal weder naar zijne woning geleidden. Dodolphe vroeg de beddepan en stond er op, zijne lakens te ontvochten - evenals Férus in *la Maison Blanche*. Fifine vroeg verlof, de kat van den koncierge aan het schellekoord te mogen binden - evenals in l' *Homme de la nature et l'Homme policé*.

II

Indien zedig opgevoede Nederlanders van tusschen de veertig en vijftig jaren thans terugdenken aan den tijd toen zij achttien of twintig telden, dan zullen zij de herinnering aantreffen van sommige boeken, - en daaronder in de eerste plaats de romans van De Kock, - welke door jonge meisjes

destijds niet mogten gelezen worden, en waarvan de lektuur, indien hare broeders er naar grepen, door ouders en voogden gemoedelijk ontraden werd.

Thans, nu diezelfde romans eene prooi der geschiedenis zijn geworden, is het alleen de vraag of aan hun schrijver al dan niet eene eereplaats onder zijne gildebroeders toekomt, en die breede reeks verhalen, wier zedelijke strekking weleer aan bedenking onderhevig scheen, het oordeel der nakomelingschap doorstaan kan.

De fransche kritiek is daarvan aanvankelijk niet overtuigd geweest. Zelfs een zoo welwillend beoordeelaar als de schrijver der *Visite à Paul de Kock*, heeft hier en daar moeite gehad hem *au sérieux* te nemen. Béranger is door zijne tijdgenooten al spoedig voor vol aangezien. Lamartine en Hugo hebben niet lang op de algemeene bewondering behoeven te wachten. Balzac, Dumas, Sue, Soulié, Scribe, George Sand, zijn door hunne kunstbroeders te geener tijd verloochend. Alleen De Kock, schijnt het, heeft van het begin af voor een schrijver van den tweeden rang gegolden, wien de hulde van portiers en keukenmeiden genoeg behoorde te zijn.

Eene kwestie van moraliteit kan dit, althans in Frankrijk, niet geweest zijn. Elk bevoegd regter moet erkennen dat, uit het oogpunt der maatschappelijke orde en van de overgeleverde zedeleer, De Kock, die steeds de wettigheid van het huwelijk erkent, overal de deugd over de ondeugd laat zegevieren, nergens opstand predikt of den arme tegen den rijke in het harnas jaagt, vergelijkenderwijs onder de onschadelijke schrijvers moet gerangschikt worden.

Ik onderstel daarom dat de soort van geringschatting, waarmede men van de zijde der letterkundige aristokratie hem bejegend heeft, alleen verklaard moet worden uit zijne neiging voor het alledaagsche. Schrijvend voor het tooneel, gelijk hij deed in zijne jeugd, heeft hij herhaaldelijk beproefd verhevener onderwerpen te behandelen. Zelfs onder zijne romans wordt één historische aangetroffen. Doch de opgang, dien zijne parijsche studenten- en grisette-typen maakten, voerde hem telkens naar het lagere terug, en deden er hem ten slotte voor goed domicilie kiezen.

Dat hij het lager leven beminde is duidelijk. Evenzoo, dat de keurigheid van zijn stijl dikwijls door de onderwerpen geleden heeft. Maar het is toch opmerkelijk dat zelfs Victor Hugo niet heeft kunnen nalaten, gelijk hij in sommige hoofdstukken zijner *Misérables* doet, bij De Kock ter school te gaan. Of wil men een nog sterker voorbeeld: dat zulk een hooghartig en dichterlijk schrijver als Alfred de Musset, De Kock heeft dank te weten voor eene zijner fraaiste novellen, naderhand omgegoten in een onsterfelijk gedichtje. Dit doet vermoeden dat de gebreken van De Kock's kunst alleen op de oppervlakte gelegen hebben, en de groote volksmassa, welke bij honderdduizenden exemplaren zijne romans verslond, gehoorzaamd heeft aan een juist en zuiver instinkt.

Kurieus is het dat niemand minder dan paus Gregorius, de voorganger van Pio Nono, een warm bewonderaar der romans van De Kock geweest is. Meer dan eens heeft weleer de pauselijk nuntius bij het fransche hof van zijn souverain in last bekomen, naar den welstand van den schrijver van *l'Homme aux trois culottes* te gaan vernemen. Op eene audientie te Rome is het gebeurd dat Zijne Heiligheid, alvorens met den franschen gezant aan het behandelen van dorder onderwerpen te tijgen, met de meeste belangstelling vroeg: 'En hoe vaart mijnheer Paul de Kock?' Zelfs wil de overlevering dat, toen de gezant op dergelijke informatie niet voorbereid bleek, de paus zijne vraag herhaalde; waarop met onvertrokken gelaat, op goed geluk, de diplomatieke betuiging volgde: 'Mijnheer Paul de Kock geniet eene volmaakte gezondheid.'

Zoo deze legende (gelijk De Kock's vijanden haar noemen) alleen bewijst dat de letterkundige smaak van Paus Gregorius XVI te wenschen overliet, misschien zal men meer waarde hechten aan de verzekering dat gedurende het beleg van Parijs een eerwaardig pastoor, ten einde de levensgeesten der gekwetste militairen zijner ambulance op te wekken, hen met het beste gevolg aan het lezen van De Kock gezet heeft. Heeft die lektuur al geen wonderdadige genezingen uitgewerkt, zij is oorzaak geweest dat in geen andere ambulance het gemiddeld sterftcijfer zoo laag is gebleven als in die ééne. En

zoo het feit den grijzen romanschrijver ter oore gekomen is, het zal hem van het verwoesten van zijn buitentje te Romainville nog krachtiger getroost hebben, dan zijn eigen wakkere levenslust dit deed bij een bezoek, weinige maanden vóór zijn dood aan die bouwvallen en omvergehakte seringen gebracht.

Doch, met allen eerbied voor de menschlievendheid en het doorzigt van den ongenoemden pastoor, mij schijnt het toe dat een eerst onlangs bekend geworden brief van Proudhon aan een voormalig medelid der Nationale Vergadering (gedagteekend: Brussel 29 Julij 1862) het goed getuigenis zoowel van hem als van paus Gregorius overbodig maakt. Daar die brief bij Timothée Trimm niet wordt aangetroffen, laat ik het ter zake dienend gedeelte hier volgen:

‘Raad eens,’ schrijft Proudhon aan zijn vriend Rolland, ‘raad eens, wien ik dezer dagen gelezen heb? - Paul de Kock! Ik heb met dien romanschrijver kennis willen maken. De lezing heeft mij sommige gewigtige opmerkingen aan de hand gedaan, die ik voornemens ben aan mijne algemeene beschouwingen over de litteratuur van den tegenwoordigen tijd te knoopen. Het staat bij mij vast dat wie eene zamenleving wil kennen, hare romans behoort te kennen. Moest ik Victor Hugo omschrijven, ik zou hem, geloof ik, voor zoo ver détails en plaatsbeschrijvingen aangaat, een *gesublimeerden Paul De Kock* noemen. Wat betreft het plan der verhalen vind ik bij De Kock (erger u niet aan mijne ketterijen, wat ik bidden mag) grooter meesterschap in het hanteren der mechaniek, en hier en daar komische of tragische toestanden die bij Hugo nergens worden aangetroffen.’

Tot hiertoe heeft Proudhon meer voor een geniaal ekonomist, dan voor een goed beoordeelaar van belletrie gegolden. Wie tusschen de regels weet te lezen bemerkt aanstonds dat zijn doel veeleer is Hugo neder te zetten, dan De Kock te verheffen. Maar dat een volksman als hij, die van het volk zoo veel eischte en zoo veel verwachtte, zulk een gunstigen indruk ontvangen heeft van deze schijnbaar slechts voor tijdverdrijf geschreven romans, dit doet toch vermoeden dat wie De Kock alleen voor een breedsprakig verteller van gewaagde anekdoten houden, hun vonnis behooren te herzien. Dat Prou-

dhon half verschooning vraagt voor zijne gunstige meening, en daardoor zonder het te willen de ongunstige van anderen bevestigt, dit doet niet af. Het is slechts een nieuw bewijs dat de eigenlijke beteekenis van De Kock's talent, bij zijn leven, verduisterd is door eene dubbelzinnige soort van populariteit.

Alleen letterkundigen van beroep, dunkt mij, of zij die als Proudhon zich tijdelijk met algemeene beschouwingen over letterkunde bezig houden, zullen in vervolg van tijd hem regt laten wedervaren; want zij alleen zullen den moed hebben de volledige verzameling zijner romans te doorworstelen. Verkeerde neigingen kan hij niet meer opwekken: daarvoor is hij te zeer uit de mode. Des te nadrukkelijker is hij thans opgenomen in het goed gezelschap der oude hollandsche schilderschool, wier kluchten, aanvankelijk slechts voor het vermaak van burgers en boeren op het doek gebracht, heden ten dage de bewondering van kenners wekken.

De Kock heeft ook verzen geschreven. Niet slechts tafelliedjes, maar *chansons* in den goeden stijl van Béranger. Een der gevoeligste daaronder is *Un baiser de mon fils*, waarvan hier de eerste en de laatste strofe volgen:

Lorsque j'étais au printemps de ma vie,
Et que l'amour remplissait seul mon coeur,
Tendres faveurs d'une femme jolie
Étaient pour moi le suprême bonheur.
Ah, j'ignorais qu'il fût dans la nature
Un sentiment plus parfait, plus exquis:
Mais j'ai connu l'ivresse la plus pure
En recevant un baiser de mon fils...

Jouets du sort, par un revers funeste
En un instant il détruit nos projets;
Qu'il m'ôte tout, mais que mon fils me reste,
Sans murmurer j'attendrai ses décrets.
Tranquille alors à mon heure dernière,
Je me dirai: Près de lui je finis;
Heureux encor de fermer ma paupière
En recevant un baiser de mon fils!

De Kock's fortuin is ten einde toe nederig gebleven. Meer

dan veertig jaren heeft hij, Faubourg Saint-Martin, - niet ver van den schouwburg van dien naam, onder zijne oogen in Mei 1871 door de Commune in brand gestoken, - een entresol bewoond. Bovendien was hij eigenaar van een lapje grond te Romainville, bij Parijs, waar hij zich eene woning bouwde om er tusschen de seringen de zomermaanden door te brengen. Daar leefde hij met zijne vrouw, één zoon, en één dochter, nu en dan omringd door goede vrienden die hem in klein comité tooneelstukjes hielpen vertoonen.

Hij was een man van hooge gestalte, sterk gebouwd, met een open voorhoofd en blonde haren. Zijn leven lang heeft hij zich van dezelfde rotting bediend. Tenzij hij zich van een parapluie voorzag, was die wandelstok zijn onveranderlijk gezelschap.

De bloedige tooneelen, die zijne geboorte vergezelden, Zie hiervóór, den aanhef van het opstel over Victor Hugo. Die bladzijden zijn ontleend aan De Kock's sedert verschenen *Mémoires*, waarin hij onder anderen ook verhaalt indertijd met onderscheiding bejegend te zijn door Chateaubriand. hebben geen menschehater van hem kunnen maken. Niettemin was hij van nature stil en een zwijger. Met den grootsten ernst regelde hij de tooneelvoorstellingen bij zich aan huis, en zoo luid kon het gezelschap niet schateren, dat hij medelachte.

Stelselmatig schuwde hij het verkeer met letterkundigen. Hun vernuft, zeide hij, is in den dagelijkschen omgang meest alcohol, tenzij het azijn wordt. Bijtende aanmerkingen op het werk van anderen, inzonderheid als zij bestemd waren eigen geest te laten schitteren, stuitten hem tegen de borst.

Er is herhaaldelijk spraak van geweest hem tot ridder van het Legioen van Eer te benoemen, maar telkens kwam er iets in den weg. De laatste maal, zegt men, was het keizerin Eugénie die er zich tegen verzette. Aannemelijker is de onderstelling dat het zoeken van aanzienlijke beschermers niet strookte met zijn aard. Ook kan de geringschatting zijner litterarische kunstbroeders er toe bijgedragen hebben hem niet in aanmerking te doen komen.

Hij hield niet van honden, maar des te meer van katten.

Goedhartige buurvrouwen te Romainville, die het wreed vonden hare jonge katten te dooden, wierpen ze over de heining in De Kock's tuin. Zijne dochter verzorgde somtijds dertig dier vondelingen te gelijk. Een lieveling, Frontin, stierf en werd opgezet. Toen de motten Frontin's overblijfselen kwamen teisteren, werden dezen des zomers naar den bontwerker gebragt, die de stroopop kamferde als een boa of een mof.

De manuskripten zijner romans vertoonen bijna geen doorhalingen. *J'ai le style coulant*, zeide hij van zijn eigen schrijftrant; en dit karakter - vermaagschapt aan Voltaire's *peut ruisseau* - vindt men in zijn schrift terug.

Gedurende het beleg van Parijs liet hij zich onder de veteranen-rustbewaarders van zijn arrondissement opschrijven. 'Als de Pruisen komen', zeide hij, 'je les ferai mourir... de rire.' Evenmin toen, als in de dagen der Commune, wilde hij Parijs verlaten. Ook weigerde hij volstrekt, toen de petroleumvlammen den Boulevard Saint-Martin bedreigden, de wijk te nemen in den kelder. 'Een goed Franschman', hoorde men hem zeggen, 'duikt alleen in den kelder om eene extra flesch te halen.'

Zijne bibliotheek bevatte geen andere boeken dan de zijne, en zijn lezen bestond in het herlezen zijner eigen romans. Men verklaart die zonderlingheid, welke in ieder ander aan ijdelheid of hoogmoed zou doen denken, uit de zucht in zijne werken zekere eenheid en samenhang te brengen. Hij leefde in zijne geschriften, en had daaraan genoeg. Op zijn zestigste jaar heeft men hem verdiept gevonden in *l'Enfant de ma femme*, een herdruk van zijn eersteling, geschreven toen hij nog achttien moest worden.

De Kock rookte niet en snoof niet, was de matigheid in persoon en leidde het leven van een klein rentenier. Toch is hij aan de jicht gestorven.

Aan zijn libretto *le Muletier* is de eer wedervaren, door niemand minder dan Herold op muziek gebragt te worden. Van zijn succès als tooneelschrijver zijn de tweehonderd voorstellingen, welke in 1833 zijne *Lilas et Grisettes* beleefden, een sprekend voorbeeld. Het cijfer der lezers van zijne romans is niet vast te stellen. Laat ons vijf milliarden zeggen.

Hij had de omnibussen lief, en stond bij de kondukteurs dier voertuigen in zijne buurt goed aangeschreven. Doch groote afstanden vielen niet in zijn smaak, en hij haatte het reizen. De veiligheid der spoortreinen heeft nooit tot zijne geloofsartikelen behoord.

Men zou op die wijs geruimen tijd kunnen voortgaan, losse trekken bijeenverzamelend uit het leven van een schrijver die van 1821 tot 1871 dezelfde appartementen heeft bewoond. Bij zulk eene volkomen afwezigheid van lotwisseling heeft de biografie geen anderen uitweg. Doch het medegedeelde is voldoende.

Een spreker, bij het graf van De Kock, heeft de bijbelsche gelijkenis van den Verloren Zoon op hem toegepast. Met welk regt, is niet duidelijk. Paul de Kock staat vóór ons als een wijze uit den ouden tijd: geen filantroop, geen staatkundig of maatschappelijk hervormer, maar een belijder van de filosofie der vrolijkheid en van het matig levensgenot.

De fransche roman heeft menigmaal eene hooger vlugt genomen, dan bij hem valt waar te nemen; doch in den regel hebben waarheid en natuur bij die verheffing schade geleden. Sommige partijen in De Kock's werken kunnen alleen door het fransche volk worden gewaardeerd. Zij hebben een nationalen, gallischen bijmaak, die niet van ieders gading is. Maar het grootste gedeelte bezit de aanstekelijke opgeruimdheid welke in den roman, gelijk op het tooneel, het blijspel tot den rang van openbare weldaad verheft.

1873.

Een voortreffelijk klein opstel over Paul de Kock, gedagteekend 23 Mei 1870, wordt gevonden in de *Portraits Contemporains* van Théophile Gautier, 1874, 3de druk, bladz. 187 vgg. Gautier waardeert bovenal in hem hetgeen de vreemdelingen ontgaan moest: den Parijzenaar uit den tijd der Restauratie en der Julij-monarchie, schilder eener parijsche stad en eener parijsche wereld die sedert 1848 om strijd tot het verleden zijn gaan behooren, en wier eigenaardige fysionomie de nakomelingschap bij De Kock bewaard vindt.

1882.

Sacher Masoch.

Sacher Masoch, Ueber den Werth der Kritik. Leipzig 1873.

Aan Sacher-Masoch's talent kan niet getwijfeld worden. Reeds alleen de drie novellen, welke in 1872 en 1873 ten behoeve der *Revue des Deux-Mondes* van hem vertaald werden, - *Don Juan van Koloméa* - *Frinko Balaban* - *Marcella*, - zouden volstaan om hem te doen opmerken en onderscheiden. Er is gevoel voor het vaderlandsch landschap, de vaderlandsche denkwijze, den vaderlandschen type in. Het bijzondere in die vertellingen is zoo zeer een spiegel van het algemeene, dat deze helden en heldinnen van Oostenrijksch Polen als echte menschen voor u staan. De geschetste natuurtooneelen zijn gelukkig gekozen, de uit de massa gegrepen karakters fraai geteekend, het fijne en het ruwe, het tedere en het scherpe, beurtelings kunstig dooreengemengd en kunstig verdeeld.

Doch, hoe oorspronkelijk hij zij, de kleinrussische Sacher Masoch heeft niet straffeloos van den duitschen boom der kennis kunnen eten. Het knappe in de uitvoering gaat bij hem met filosofische bespiegeling gepaard. Niet slechts kondigt hij zich als een leerling van Schopenhauer aan; maar hetgeen men de boeddhistische levensbeschouwing van dezen genoemd heeft, is ook de zijne. Voornamelijk Schopenhauer's hoofdstuk over de betrekking tusschen man en vrouw, geldt bij Sacher Masoch voor een evangelie. En wat het sterkst, het zonderlingst, bijna

zeide ik het komiekst is: Sacher Masoch beweert dat de Klein-Russen alegader, zonder het te weten, geboren schopenhauerianen zijn; beweert dat de Slavische denkwijze en gemoedstoestand met verwonderlijke getrouwheid de hoofdgedachten van *die Welt als Wille und Vorstellung* weerkaatst. Huurkoetsiers, daglooners, boere-herberghouders, gepasporteerde militairen, - alegader mannen van karakter, wel is waar, en waar iets aan is, maar toch voor het overige doodeenvoudige lieden, - hoort men in Sacher Masoch's novellen, op ongemaakten toon, stellingen van den frankforter Wijze voordragen; hoort men over het huwelijk, over de vrouwen, over de bestemming van den mensch, diepzinnigheden zeggen welke Schopenhauer niet verloochend zou hebben. Dat sommige dier verhalen ook de sporen van Schopenhauer's cynisme vertoonen, en zij uit dien hoofde door het fijner bewerktuigd gedeelte van het duitsch publiek op den *index* zijn geplaatst, ligt in de rede.

Doch ik wilde over den polemischen, niet over den reeds algemeen bekenden roman- en dramaschrijver spreken; den schrijver der brochure *Ueber den Werth der Kritik*, welke vooral hierdoor de aandacht trekt dat zelden in de geschiedenis der letteren, binnen de grenzen van nog geen honderd bladzijden, zoo vele harde waarheden aan het adres van anderen doorvlochten zijn met zulk eene buitensporige zelfverheffing.

Sacher Masoch's beweren is dat, gelijk naar de uitspraak van een hamburgsch auteur (W. Marr, mede-arbeider van een te Praag verschijnend blad) de duitsche dagbladpers heeft opgehouden eene politieke, zij evenzoo geacht moet worden niet langer eene litterarische magt te zijn. Stoute, maar geoorloofde stelling, zal men zeggen, mits zij goed verdedigd worde. Potsierlijke stelling, daarentegen, wanneer men, zoo als Sacher Masoch doet, haar gaat staven met aanhalingen uit recensien van eigen werk, en van eigen werk alléén. Volkomen openhartig in het mededeelen van hetgeen door verschillende beoordeelaars te zijnen nadeele gezegd is, spaart Sacher Masoch zich ook niet wanneer in zijn lof wordt uitgeweid; en daar de gang van zijn betoog medebrenge tot de nietigheid van de kritiek der tijdgenooten te konkluderen, op grond dat hunne

goedkeuring tot nul herleid wordt door hunne blaam, en omgekeerd, draait men onder het lezen in den volgenden kring van denkbeelden:

‘Hier ben ik, vrienden! Mijn naam is Sacher Masoch. Dit weet gij, want ik word medegeteld onder de merkwaardige schrijvers van onzen tijd, zoowel in Amerika en in Frankrijk, als alom in het duitsche vaderland. Ziehier vijftwintig duitsche couranten die, op grond mijner novellen en mijner tooneelstukken, mij een prulschrijver hebben genoemd; en daarnevens vijftwintig andere couranten, waarin van mij gezegd wordt dat ik uitmunt door frischheid van opvatting, meesterschap in de kompositie, geestigheid in den dialoog, en keurigheid van taal. Verlangt gij omtrent mijne moraliteit te worden ingelicht: ziehier nogmaals eene schaar recensenten die over de strekking mijner verhalen bedenkelijk het hoofd schudden, en eene andere schaar die verklaart het verheven zedelijk oogmerk, waarmede ik sommige toestanden blootleg, naar verdienste te waarderen. De beste duitsche schrijver over onze nieuwere litteratuurgeschiedenis, Rudolph Gottschall, heeft het eerste deel mijner novellen, toen ik nog door niemand begrepen werd, eerlijk en overvloedig geroemd. Wel is waar luidt zijn oordeel over het tweede deel vooralsnog ongunstig; doch daardoor laat ik mij niet van het spoor brengen. Nog eene spanne tijds, en Gottschall zal ook aan mijn tweede deel regt laten wedervaren. Zoo is het gegaan met Shakespeare, in zijn strijd met Marlowe en Ben Jonson. Zoo is het met alle beroemde schrijvers gegaan. Zoo zal het ook gaan met mij, Sacher Masoch.’

Zonder ziener te zijn kan men voorspellen dat dit gedeelte der bewijsvoering niet langer leven zal dan het gerucht, bestemd te weeg gebragt te worden door zulk eene ontploffing van ijdelheid. Doch daarmede is nog geen regt verworven, den staf over het boekje te breken. Er komen mededeelingen in voor, de opmerkzaamheid waardig van het publiek in alle landen, en voor wier nauwkeurigheid men een onderpand bezit in de vrijmoedigheid-zelf waarmede Sacher Masoch zijn stijl, zijne kunst, en zijn genie te luchten hangt. Wie zich in die mate blootgeeft verdient geloof, wanneer hij an-

deren niet ontziet. Heeft hij met zijne reklame-doodende brochure slechts eene reklame ten gunste van zichzelf bedoeld; hebben wij met niet meer dan een twistgeding tusschen één kok en vele botteliers te doen; welnu, zegt het spreekwoord, het loont steeds de moeite uit te vorschen waar het zuivel blijft.

Sedert 1848, - verhaalt Sacher Masoch, - heeft de duitsche dagbladpers, uit materieel oogpunt, eene verbazende vlugt genomen. Daarvan is het gevolg geweest: wanverhouding tusschen de voorhanden krachten der redaktien, en de ontwaakte behoefte des publieks. Het aanbod was geringer dan de vraag, veel geringer; zoodat de zich noemende maarschalken der pers, in navolging van Wallenstein, troepen moesten werven onder alle klassen der bevolking zonder onderscheid. De redaktie-bureaux werden overstromd door de journalistische teelt welke niets *geleerd* heeft en alleen *schrijven* kan. Wanneer ik schrijven zeg, dan bedoel ik schrijven. Zekere telkens terugkerende frasen, welke zich onder het couranten-lezen van zelf in het geheugen prenten, met de naauwkeurigheid der stereotypie te pas of ten onpas aan elk onderwerp vast te knopen, is eene vaardigheid welke men zonder overdrijving met de mechanische handeling van schrijven gelijk kan stellen. Tot die vaardigheid, opgedaan in koffijhuizen, of vaak eerst in de redaktie-bureaux zelf, bepaalt zich de wetenschap, de werkkraft, en het talent, van verweg de groote meerderheid der duitsche journalisten.

Doch juist zulke levende fabriekwerktuigen zijn het, welke de industrie der moderne journalistiek behoeft en zoekt. Op zeer enkele uitzonderingen na strijdt de tegenwoordige dagbladpers even weinig voor politieke, maatschappelijke, of esthetische beginselen, als de beurspekulant. Zij is eene al dan niet winstgevende onderneming. Even als haarzelf, is het ook de kritiek uitsluitend te doen goede zaken te maken.

Kritiek beteekent, volgens het woordenboek der nieuwere journalistiek, hetzelfde als reklame. Met andere woorden, de kritiek is bij uitnemendheid personeel geworden: personeel in hare uitspraken, personeel in den vorm, onverschillig of haar doel is de groote materiele belangen van den eigenaar van

het blad te bevorderen, ingeval deze met een konkurrent te worstelen heeft, dan wel de kleine partikuliere belangen van den journalist zelf, die hetzij eene preutsche zangeres hoopt te vermurwen, hetzij den schouwburg-direkteur wenscht te behagen die zijne stukken vertoont.

Artikel één van het programma der meeste eigenaren van dagbladen is: zoo mogelijk, door middel van elken regel in hunne courant, regtstreeks of zijdelings geld te verdienen. Staat de eigenaar in winstgevende betrekking tot eene bank, dan stelt hij, niet-alleen in alle zuiver financiële kwestien, zijn blad ter beschikking van dit geld-instituut, maar hij zal ook, indien het toeval wil dat de direkteur der bank een vereerder der schoone sekse is (en het toeval wil dit dikwijls), zijn tooneelverslaggever opdragen de bevallige, maar onbegaafde kunstenaars, welke tijdelijk door den direkteur der bank wordt aangebeden, stelselmatig te prijzen. De verslaggever doet wat hem gezegd wordt. *Par ordre du Mufti* prijst hij de slechte aktrice, die jong en schoon is, en koelt de woede van zijn vernuft, en van zijn kritisch talent, op dezen of genen akteur van leeftijd die door niemand voortgeholpen wordt, laat staan door direktoren van krediet-instellingen.

Adverteert een uitgever van den eersten rang al de boeken, welke bij hem verschijnen, in hetzelfde blad, dan draagt de eigenaar van het blad zijn litterarischen verslaggever op die gunstig aan te kondigen. Elk schrijver weet van te voren dat, zoo zijn boek bij de bewuste firma het licht ziet, het *par ordre du Mufti* in het bewuste blad zal worden opgehemeld. Desgelijks weet hij dat de eigenaar der konkurrerende courant het stelselmatig door het slijk zal doen sleuren, zoolang de uitgever de vlag niet gestreken, en hij zich niet verbonden heeft ook aan het concurrerend blad zijne advertentien te gunnen.

Niet anders is het lot der aan beide bladen verbonden medewerkers. De eenen worden door den redakteur in de wolken getild, de anderen verguisd. Want artikel één van het programma der industriële dagbladpers en van de aan hare dienst verbonden kritiek is, alleen regt te laten wedervaren, of regt van bestaan toe te kennen, aan hetgeen waaruit op de eene of andere wijs munt valt te slaan.

De groote profeet van dezen Koran der moderne journalistiek, - gaat Sacher Masoch voort te verhalen - is geweest August Zang, weleer banketbakker te Parijs, later oprigter, en gedurende eene reeks van jaren eigenaar, der Weener *Presse*. Herhaaldelijk, zegt hij, ben ik in de gelegenheid geweest, Zang van die koddige zijde te leeren kennen. Aldus in den tijd toen ik voor het feuilleton der *Presse*, kort na de oprigting der *Neue freie Presse*, eene reeks *Frauenbilder aus Galicien* schreef. De konkurrerende *Neue Freie* debuteerde in haar feuilleton met Berthold Auerbach's roman *Auf der Höhe*, - die er niet weinig toe bijdroeg het pas opgerigt blad binnen korten tijd een uitgebreid debiet te doen verwerven. Ik opende mijne galicische galerij met eene schildering van het bonte woelen des volks op de markt te Koloméa, en wees op de verscheidenheid der typen. Niets natuurlijker dan dat het teekenen van een galicisch-zwabisch beeldje (want er heeft zich weleer in Galicie eene zwabische kolonie nedergezet) mij aan Auerbach denken deed, en in mijne eenvoudigheid schreef ik: 'Houdt gij van dorpsstafereelen, daarginds, bij die korven vol eijeren en die goudgele stukken boter, knikt uit de verte een van Auerbach's populaire figuren u goeden dag.' Het toeval wilde dat de proef van het feuilleton vóór het afdrukken onder Zang's adelaarsblikken kwam. Als een bezetene voer hij uit tegen Emil Kuh, - destijds met de redaktie van het feuilleton der *Presse* belast, - en riep: 'Laat gij zulke dingen staan? Zijt gij van zins mij te ruïneren? Zal ik mijn eigen blad voor een reclame van *Auf der Höhe* openstellen? Wij behooren Auerbach dood te zwijgen, zeg ik u!' Hij greep eene pen en schreef: 'Bemint gij dorpsgeschiedenissen, vallen beelden als die van *Jeremias Gotthelf* in uw smaak, enz.' Vruchteloos maakte men den bekrompen perspacha opmerkzaam dat dit geen zin had; dat de vrouwebeelden van Jeremias Gotthelf, den Zwitser, zwitsersche vrouwebeelden, de vrouwen der duitsche kolonisten in Galicie daarentegen zwabische vrouwen waren. Het was aan doofmans deur geklopt. De zinsnede werd afgedrukt gelijk zij door Zang gewijzigd was. Auerbach's naam mogt in de *Presse* niet genoemd worden.

Dom maar niet kwaadaardig, zal men zeggen. Want wie was Zang, om Auerbach te willen doodzwijgen?

Het volgende evenwel is minder onschuldig.

Ten tijde (het is steeds de schrijver zelf die spreekt), ten tijde dat mijn blijspel *die Verse Friedrich des Groszen* te Graz werd vertoond, was ik medewerker van de *Presse*. Zang dacht: wie een medewerker prijst, eert zichzelf. De *Presse* leverde een feuilleton waarin het succes der voorstelling 'schitterend' genoemd, en tevens de wensch geuit werd het stuk weldra op het Weener Burgtheater te zien verschijnen.

Toen, niet lang daarna, hetzelfde stuk te Praag werd gegeven, las men in een korrespondentie-artikel der *Presse*: 'Sacher Masoch bezit buiten kijf een ongemeen talent. Uitmuntend geslaagd wat de karakterteekening, geestig wat den dialoog, boeiend wat de handeling betreft, behooren *die Verse Friedrich des Groszen* in elk geval tot het beste wat de dramatische kunst in den laatsten tijd heeft geleverd.' Natuurlijk, want op dat oogenblik was ik nog medewerker van de *Presse*.

'Sacher Masoch's *Verse* schijnen snel carrière te maken; de directeur van den schouwburg te Hamburg, en die van den schouwburg te Brunswijk, hebben zich verbonden het blijspel te vertoonen,' las men niet lang daarna in eene reclame der *Presse*. Dat spreekt: ik was nog altijd medewerker.

Eenige maanden daarna werd het stuk te Berlijn vertoond, en wekte tegenspraak. De *Presse* hield daarvan met welgevallen aanteekening, en voegde bij de opmerking van den korrespondent-verslaggever (dat alleen de oostenrijksgezinde strekking oorzaak was van den minderen opgang te Berlijn) deze noot: 'Wel mogelijk; maar, wat wij hier en ginds van dit nieuwe, met kracht van reclames aan den man gebragte stuk vernomen hebben, noopt ons te onderstellen dat, ook afgezien van elke politieke antipathie, *die Verse Friedrich des Groszen* er niet op aangelegd zijn bijzondere geestdrift te wekken.'

Welk ander blad had het nieuwe blijspel 'met kracht van reclames' aan den man gebragt, dan dezelfde *Presse* die er thans tegen te velde, en waarom te velde trok? Om de

eenvoudige reden dat op het tijdstip toen mijn stuk te Berlijn vertoond werd, ik opgehouden had mede-arbeider der *Presse* te zijn, en bij de *Neue Freie Presse* was overgegaan.

Natuurlijk werkt dit vernederen der kritiek, tot een middel van reklame, demoraliserend terug op de schrijvers zelf. Zelfs dichters van onbetwistbaar talent worden door den tijdgeest medegesleept. Mijn vriend Robert Hamerling is gewis een dichter die de kritiek niet zou behoeven te ontzien, en de reklame niet zoo duur zou behoeven te koopen als hij doet. Niettemin heeft hij zich laten overhalen, met den geesteloozen Thaler, indertijd redakteur van het litterarisch bijblad der *Freie Presse*, eene wederkeerige assurantie-kompagnieschap aan te gaan. Thaler prees Hamerling's *Ahasverus*, Hamerling's *Koning van Sion*, en vice versa moest nu Hamerling, in de *Freie Presse*, Thaler's verzen prijzen. En daarbij is het niet gebleven. Zoo vaak ergens een zwak en onbeduidend miniatuurtalent ontluikt, beijvert zich Hamerling het door zijne voorspraak te boegseren; of ook wel het te dekken met eene tegen de pijlen der kritiek beschermende voorrede, bij wijze van schild. Meent Hamerling dat het cijfer, hetwelk zijn naam in de litteratuur vertegenwoordigt, een duizendtal is geworden, sedert hij nullen als Thaler, Gussman, Leitenberger, enz., is gaan aanhechten? Dan vergist hij zich. De litteratuurgeschiedenis schraapt die nullen, en het cijfer blijft onveranderd.

Het lage standpunt der moderne dagbladkritiek in aanmerking genomen, vind ik het verklaarbaar dat een komponist als Richard Wagner, een tooneelspeler als Friedrich Haase, den weg der zelfkritiek en der zelfaanbeveling zijn ingeslagen. Vooral de hedendaagsche tooneelspeler is bevoegd dit voorbeeld te volgen. Het loon zijner kunst is eene efemeride, een geschenk van één dag. Hij kan zich niet troosten met een beroep op de toekomst. Juist de tooneelkritiek nu bevindt zich, met enkele uitzonderingen, in handen van personen die als het uitvaagsel der journalistiek verdienen aangemerkt te worden. Kan iemand vergen dat een akteur van talent zijne lotsbestemming afhankelijk zal maken van dergelijke vonnissen? Neen, de akteur is volkomen in zijn regt wanneer hij, tot

verdediging zijner kunst, op zijne beurt naar de pen, en, wanneer eene eerlooze journalistiek hem het regt van tegenspraak ontzegt, of zij in de uitoefening van dat regt hem verkort, naar den stok grijpt. Met het kritisch gespuis van deze allerlaagste soort is een dragelijke *modus vivendi* - en dan nog! - alleen verkrijgbaar langs den weg van oorvijgen en rottingolie. Elk tooneel-recensent is in de schatting der tooneelspelers omkoopbaar: zoo niet met geld, dan met oesters, met champagne, of met lonken uit bezielde oogen. Om uit mijne eigen ondervinding slechts één voorbeeld van dien aard bij te brengen, - toen in de schouwburgwereld bekend geworden was dat eene vorstelijk schoone en algemeen gevierde tooneelspeelster mij met hare vriendschap vereerde, en ik (gelijk er allezins termen toe bestonden) menige lans voor haar gebroken had, nestelde zich in meer dan één lief kopje de overtuiging dat het weinig moeite kosten en veel voordeel aanbrengen zou, mij als kritischen slaaf aan de zegekar te kluisteren. Wie mijne novellen gelezen heeft weet, dat ik een zwak heb voor bont. En nu is het niet eens, maar twintig malen gebeurd, dat aanvallige coulisse-koninginnen beproefd hebben mij te betooveren door de toezending van fraai bontwerk. Zelfs heb ik beleefd dat, in het midden der bloeiende Meimaand, eene jonge en lieve opera-zangeres hare opwachting bij mij kwam maken in eene kostbare, marterbonten pelerine, met geen ander oogmerk dan om zich onder voorwendsel der vroege zomerwarmte de schouders te kunnen ontblooten, en met een koket lachje mij toe te voegen: 'Ja, mijnheer, ik heb óók een buste *à la* Katharina de Tweede!' Wanneer de dames van het tooneel zich niet ontzien een schrijver van groote vermaardheid en onbesproken wandel op die wijs halverwege te ontmoeten, dan kan men nagaan hoe zij bij het gewone kritisch janhagel plegen te varen.

Zoo lang er geen bijzondere inrigtingen tot opleiding van aanstaande journalisten bestaan; ten minste, zoolang de journalistiek van hare mede-arbeiders niet de mate van ontwikkeling eischt welke aan inrigtingen van algemeenen aard te verkrijgen is; zoolang kan en zal noch de dagbladpers, noch de kritiek, over bruikbare en achtenswaardige krachten kunnen

beschikken. Intusschen trooste men zich met de gedachte dat beider prestige vernietigd is, en zoowel de kritiek als de dagbladders hebben opgehouden eene magt te zijn. De pers is zoo diep gezonken dat het niet meer de vraag is *hoe*, maar *of* men door haar genoemd wordt. Kwaad zou zij alleen kunnen stichten door te zwijgen. Maar zij *kan* niet zwijgen, zonder op te houden zichzelf te zijn. Al schimpt zij, ook dat schimpen is eene reklame, en eene betere reklame dan lof. Zoo lang Thaler in de *Neue Presse* mij bewierookte, maakte hij zich er af met twaalf regels, in een afgelegen hoekje van het blad. Sedert hij zich tegen mij keerde, havent hij mij in een feuilleton van twaalf kolommen, in het front. En ik heb bij den ruil gewonnen. Twaalf kolommen slijk zijn voor een schrijver van den tegenwoordigen tijd eene betere aanbeveling, dan twaalf regels amber. Dit is zoo waar dat mijn uitgever, die na het verschijnen van Thaler's feuilleton op één dag dertig exemplaren mijner novellen verkocht, aan eene geheime afspraak tusschen den recensent en mij geloofde. 'Das Feuilleton in der *Neuen Presse* hat enorm gewirkt!' riep hij, bij onze eerstvolgende ontmoeting, op zegevierenden toon mij toe. Vooral steeg het debiet ten gevolge van Thaler's insinuatie dat, zoo ik in de novelle *Plato* mij aan het publiek vertoond had in nachtgewaad, ik in het daarop volgend hoofdstuk zelfs die onontbeerlijke kleedij had afgelegd. Het publiek redeneerde: 'Wanneer zulk een gemeene kerel als Thaler tegenover dien Sacher Masoch den gekwetsten zedige speelt, dan moeten de aangeduide novellen meer dan gewoon pikant zijn.' Men kocht het boek, en verslond het.

Dit is, meestal met Sacher Masoch's eigen woorden, de hoofdinhoud zijner strafrede tegen de duitsche journalistiek. Onpartijdige beoordeelaars zullen erkennen dat in zijne verwijten veel wordt aangetroffen wat overweging verdient, en niet van den kant der duitsche journalistiek alléén. Maar zullen zij ook de opmerking kunnen onderdrukken dat de heerschappij der middelmatigheid groot moet wezen in een land, waar het

noodig wordt geacht zulke waarschuwingen tot het publiek te rigten?

Er is één magt - die van het talent - waartegen de vereenigde inspanning van alle gewetenlooze en onkundige recensenten, al zouden zij bij tienduizenden worden geteld, niets vermag. En bewijst Sacher Masoch niet door zijn eigen voorbeeld, - hij, wiens blijspelen in meer dan veertig duitsche schouwburgen werden vertoond en toegejuicht, - dat het oordeel des publieks boven dat der recensenten gaat? Werkelijk noopt de brochure *Ueber den Werth der Kritik* veel minder tot de gevolgtrekking dat de kritiek overleden is, dan dat haar zwaartepunt zich verplaatst heeft.

Zeer juist zegt de schrijver: 'De zuiveringskuur waaraan de dagbladpers zich te onderwerpen heeft, zoo zij, in weerwil harer nuttigheid en van haar gewigt, niet weldra in denzelfden kwaden reuk wil staan als de politie uit de dagen van Metternich, - voor alles gebruikt en steeds door allen veracht, - die zuiveringskuur moet door haarzelf en door haar alleen ondernomen, voortgezet, en voltooid worden.'

Doch zoo dit waar is, dan ergere men zich ook niet dat eene kritiek, als de duitsche onzer dagen, langzamerhand is afgedaald van de hoogte waarop Lessing haar geplaatst, waarop Goethe, Schiller, en de Schlegel's, haar gehandhaafd hadden.

'Eindelijk is het zoo ver gekomen,' zegt Sacher Masoch, 'dat men eene recensie leest, gelijk men een geestig geschreven feuilleton over de gebeurtenissen van den dag, of de aardigheden van een karikatuurblad lezen zou.'

Welnu, mag men vragen, welk kwaad steekt daarin, zoo slechts de lezer zijn oordeel niet aan dien oppervlakkigen recensent gevangen geeft? Sacher Masoch's eigen boekje ontleent grootendeels hieraan zijne waarde, dat al de best geschreven bladzijden aan een vermakelijk feuilleton herinneren. Tot besluit nog deze proef:

'Heeft het Makart geschaad dat zijne *Zeven Doodzonden* in alle dagbladen vinnig doorgestreken zijn, en de verketterde schilderij te Parijs zelfs niet tentoongesteld is mogen worden? Integendeel, een en ander heeft hem in de oogen des publieks met het karakter van een oorspronkelijk genie bekleed, en

hem tot den gevierdsten en gezochtsten schilder van den tegenwoordigen tijd gemaakt.

Is Richard Wagner niet, van het moeilijk begin zijner loopbaan tot heden, nu hij als muziekvorst over Duitschland heerscht, Richard Wagner leefde toen nog, evenals Hans Makart, en beiden waren in hunne volle kracht. ja in Italie, in Belgie, in Rusland, overwinning op overwinning heeft behaald, door alle muzikale bladen van Noord tot Zuid beschimpt en verguisd? Heeft men niet zelfs zijn bijzonder leven aangerand? En het resultaat? Het resultaat is dat de gelasterde maëstro in de geschiedenis der muziek eene grootere plaats inneemt dan een zijner voorgangers. Trots al zijne afdwalingen zal zijn naam de dagteekening blijven eener nieuwe periode in toonkunst en opera.

En ik? Geen dichter van den nieuweren tijd, zelfs lord Byron niet, is zoo heftig aangevallen als ik. Maar ook geen ander is zoo snel beroemd geworden en zoo veel gelezen. Geen heeft met mij, niet slechts in Duitschland, maar in alle litteraturen van Europa en zelfs in Amerika, voor altijd het burgerregt verkregen.'

Ziedaar ongetwijfeld, op het gebied der zelfreklame, een kunststuk voor hetwelk wijlen August Zang, van de Weener *Presse*, gestaan zou hebben. De leerling heeft den meester overtroffen.

1873.

Louise Ackermann.**Louise Ackermann, Poésies. Paris 1874. Troisième Édition.****I**

Niet gering is het aantal van hen die op rijper leeftijd zich in hun binnenste even fel tegen de godsdienst keeren, als zij in hunne jeugd haar met geestdrift aanhingen. Vooral onder het nu levend geslacht worden die in beeldstormers omgeslagen geloovigen, bij duizenden aangetroffen. Onze tijd is gevolgd op een van godsdienstige reaktie, toen het geloovig-zijn als in de lucht zat, evenals nu het ongeloovig-zijn.

Het behoort echter tot de uitzonderingen dat de nieuwe vijanden van het geloof hun afval op schrift brengen, hetzij in ironischen, hetzij in verwenshenden vorm. Meestentijds vergenoegen zij zich, van de verandering hunner zienswijs in vertrouwelijke gesprekken te doen blijken.

Nog zeldzamer is het dat zij voor die stof, welke van nature aan het genre der verhandeling of van het betoog verwant is, eene dichterlijke inkleeding zoeken. Zeldzaamst van al, dat het voornemen daartoe rijpt in den geest eener vrouw.

Om die reden vestig ik de aandacht op de gedichten eener langen tijd onbekend gebleven fransche dame, Louise Ackermann geheeten, die, zoo zij in het begin dezer eeuw had

geleefd, tot de satanische school van Shelley zou gerekend zijn, maar voor ons veeleer tot de economisch-politische van Proudhon behoort. In hare verzen geen zweem van onvrouwelijke emancipatie-zucht op maatschappelijk gebied: de liefde en het huwelijk zijn haar even heilig, de kunst is haar eene troosteres. Des te onverzoenlijker heeft zij den oorlog aan het geloof verklaard. *Je hais Dieu et je le nie*, zou zij kunnen zeggen. Zoo zij die woorden niet letterlijk overneemt, het is niet omdat zij ze te krachtig vindt. Zijzelf bezigt nog sterkere.

Natuurlijk zouden zulke verzen een ieder koel laten, zoo men daarin slechts een berijmd wijsgeerig stelsel aantrof. De stichtelijke lektuur van het atheïsme bezit in zichzelf evenmin iets boeiends of aantrekkelijks, als de stichtelijke lektuur van het geloof. In beide gevallen hangt alles af van de vraag, of er al dan niet in die uitboezemingen een hart klopt.

In het ongeloof van mevrouw Ackermann klopt niet-alleen een hart, maar wij kunnen de opmerking niet onderdrukken dat het luider klopt dan behoorde. Bij Goethe, die in alle denken en alle gevoelens onzen tijd eene halve eeuw vooruit is geweest, vindt men, bij dezelfde mate van ontgoocheling omtrent het overgeleverd geloof, veel meer liefde voor het symbolische daarin, veel minder hartstogtelijken haat tegen het dogme. Hem was het atheïsme niet het één en het al, maar slechts een onderdeel van zijne algemeene, veelzijdige ontwikkeling. Mevrouw Ackermann, die zich tot den *König von Thule* aangetrokken gevoelt, heeft evenals Goethe ook *Prometheus* tot onderwerp gekozen. Zelfs komt in dat vers de geest van opstand, die den grondtoon uitmaakt harer poëzie, misschien sterker uit dan ergens elders. Doch voor haar zijn die denkbeelden eene levenskwesitie. Ze uit te spreken is haar niet slechts eene behoefte, maar zij beschouwt die daad als een pligt, eene roeping, een apostelschap.

De lichtzijde dezer overdrijving is: het gemoed waarvan zij getuigenis geeft. Men heeft met een dichterlijk talent te doen dat al de krachten der buitengewoonste meesterschap bijeenraapt om lucht te geven aan hetgeen omgaat in de ziel. Mevrouw Ackermann's verzen trillen van gevoelde wanhoop. Om zulke anathema's naar de slapen van het geloof te kunnen

slingeren, moet men weleer in het wezen van dat geloof zeer diep zijn doorgedrongen en, vóór de schellen van de oogen vielen, er een vertrouwden steun in gevonden hebben. De dichteres is geen pedant geworden, is eene vrouw gebleven. Zelfs dan verloochent zij haar aard of haar geslacht niet, wanneer zij, schipbreukeling der oude leer, haar boek en haar denkbeeld met kracht over boord werpt:

Jouet depuis longtemps des vents et de la houle,
 Mon bâtiment fait eau de toutes parts; il coule.
 La foudre seule encore à ses signaux répond.
 Le voyant en péril et loin de toute escale,
 Au lieu de m'enfermer tremblante à fond de cale,
J'ai voulu monter sur le pont.

A l'écart, mais debout, là dans leur lit immense
 J'ai contemplé le jeu des vagues en démence.
 Puis prévoyant bientôt le naufrage et la mort,
 Au risque d'encourir l'anathème ou le blâme,
*A deux mains j'ai saisi ce livre de mon âme,
 Et l'ai lancé par-dessus bord.*

C'est mon trésor unique, amassé page à page.
 A le laisser au fond d'une mer sans rivage
 Disparaître avec moi je n'ai pu consentir.
 En dépit du courant qui l'emporte ou l'entrave,
 Qu'il se soutienne donc et surnage en épave,
 Sur ces flots qui vont m'engloutir.

II

Wat de daad betreft van welke dat boek de uitdrukking is, - wij zijn geneigd de schrijfster het volle beneficium te laten waarop elk die eene diepgevoelde overtuiging durft uitspreken, en deswege in den ban wordt gedaan, regt heeft. Mevrouw Ackermann is geen dame van den demi-monde, die, om hare ligtzinnigheid te bedekken, naar een systeem gezocht, en in het ongeloof de beste theorie van haar maatschappelijk bestaan of wanbestaan gevonden heeft. Voor zoo ver uit hare verzen iets omtrent hare levensgeschiedenis valt op te maken, Zie de aanteekening achter dit artikel.

is zij eene vrouw van gevorderden leeftijd, die reeds in 1835 voor goed van de poëzie afscheid meende genomen te hebben. Kortens tijd gelukkig gehuwd geweest, heeft zij als jonge weduwe het harde brood der vreemdelingschap gegeten, deels in Engeland, deels en vooral in Italie. Naar Frankrijk teruggekeerd, is de eenzaamheid haar deel geweest. De eenige band des bloeds, waarop zij zinspeelt, doet denken aan een broeders- of zusterskind, een jong officier, in Augustus 1870 bij Gravelotte gesneuveld. Eene vrouw met grijze haren, derhalve, en schier met één voet in het graf.

Van hare niet-filosofische gedichten is een der fraaiste gewijd aan de nagedachtenis der trouwe liefde van Hero en Leander; het fraaiste van allen, aan de vereeniging van Hymen en Eros, gelijk het oude Thracie deze door Orfeus had hooren bezingen. Het puritanisme heeft nooit reiner huwlijksleer gepredikt, dan hier de vrije gedachte doet:

Ces deux divinités que chantait l'hymne antique
N'ont rien perdu pour nous de leur beauté pudique;
Leur front est toujours jeune et serein. Dans leurs yeux
L'immortelle douceur de leur âme respire;
Calme et pur le bonheur fleurit sous leur sourire;
Un parfum sur leurs pas trahit encor les Dieux.

Bien des siècles ont fui depuis l'heure lointaine
Où la Thrace entendit ce chant; sur l'âme humaine
Plus d'un souffle a passé; mais l'homme sent toujours
Battre le même coeur au fond de sa poitrine.
Gardons-nous d'y flétrir la fleur chaste et divine
De l'amour dans l'hymen éclore aux anciens jours.

L'âge est triste; il pressent quelque prochaine crise;
Déjà plus d'un lien se détache ou se brise.
On se trouble, on attend. Vers un but ignoré
Lorsque l'orage est là qui bientôt nous emporte,
Ah! pressons, s'il se peut, d'une étreinte plus forte
Un coeur contre le nôtre et dans un noeud sacré.

Doch iets anders is het zuivere bedoelingen te erkennen, iets anders de opkomst eener nieuwe ster aan den dichterlij-

ken horizont te begroeten. Om niet verder te gaan dan de nieuwere lyriek in Frankrijk zelf, reeds vijftig jaar geleden heeft Lamartine, uit de thans door mevrouw Ackermann behandelde stof, menigen greep gedaan. Men zie van de *Méditations* den aanhef der 18de, met het opschrift *la Foi*, en de geheele 7de, getiteld: *le Désespoir*. Wel konkludeerde Lamartine, wanneer hij in de imprekatie zijn uitgangspunt genomen had, telkens weder tot het geloof; maar het was hem met de eerste niet minder ernst dan met het laatste.

De dichtader van mevrouw Ackermann, bij welke het onweder der anathema's om zoo te zeggen gestadig flitsen schiet en geen oogenblik van de lucht is, welt slechts voor een gedeelte uit eigen bodem. Hare versifikatie en haar gedachteloop herinneren van zeer nabij aan de versifikatie en den gedachteloop van Lamartine. Nieuw is zij alleen, waar zij den moed heeft het denkbeeld uit te spreken hetwelk de oudere dichter, na het eene poos te hebben opgenomen, steeds weder losliet of terugnam.

Maar is die moed poëzie? Is dat nieuwe beeldende kunst? Ziedaar wat moet betwijfeld worden. Dichteres is mevrouw Ackermann allermeeft, waar zij het minst aan hare wijsbegeerte denkt. Verrigt zij daarentegen het werk waartoe zij zich door deze geroepen acht, dan is het ons alsof wij de muze zien ondergaan in de zendeling; dan spant zij de boog tot springens toe, overschat hare krachten, en spreekt delfische orakeltaal voor woorden van gezond verstand.

Onmogelijk kunnen wij dien laatsten eeretitel, op welken ook de verhevenste poëzie aanspraak moet kunnen maken, aan de volgende strofen schenken:

Puisque dans la stupeur des détresses suprêmes,
 Mes pâles compagnons restent silencieux;
 A ma voix d'enlever ces monceaux d'anathèmes,
 Qui s'amassent contre les cieux.

Afin qu'elle éclatât d'un jet plus énergique,
 J'ai dans ma résistance à l'assaut des flot noirs,
 De tous les coeurs en moi, *comme en un centre unique*,
 Rassemblé tous les désespoirs.

Qu'ils vibrent donc si fort, mes accents intrépides,
Que ces mêmes cieus sourds en tressaillent surpris;
 Les airs n'ont pas besoin, ni les vagues stupides,
 Pour frissonner d'avoir compris.

Ah! c'est un cri sacré que tout cri d'agonie;
 Il proteste, il accuse au moment d'expirer.
 Eh bien! ce cri d'angoisse et d'horreur infinie,
Je l'ai jeté; je puis sombrer!

III

In spaansche en italiaansche reisbeschrijvingen leest men dat het volk daarginds, wanneer zijne heiligebeelden het wonder niet gewrocht hebben ter wille waarvan zij in plegtigen omgang door de stad of naar buiten zijn gedragen, hen somtijds met scheldwoorden bejegen. Zelfs herinner ik mij eene kleine stad in het zuiden van Frankrijk waar bij zulk eene gelegenheid een Christusbeeld, nadat de gebeden der gemeente om regen onverhoord gebleven waren, op stokslagen onthaald en aan zijn lot overgelaten werd.

Even zoo ongeveer doet Louise Ackermann met den God harer jeugd; - alleen met dit onderscheid dat, terwijl de toorn van Basken en Provençaux, van Napolitanen en Sicilianen, hunne vroomheid ongeschokt laat, en zij een volgend jaar weder het oude vertrouwen koesteren, onze dichteres voor goed heeft opgehouden aan de voorwerpen harer voormalige vereering een werkelijk bestaan toe te kennen. In hartstogtelijke woorden vaart zij tegen eene volgens haar eigen getuigenis denkbeeldige godheid uit, en op het oogenblik zelf dat zij het geloof eene nachtmerrie noemt, rukt zij tegen die hersenschim zich in vollen ernst ten strijde. Ware het verwijt minder afgezaagd, men zou in verzoeking komen deze handelwijs met den naam van donquichotterie te bestempelen.

Met eene dichterlijke vrijheid, die de grenzen van het geoorloofde te buiten schijnt te gaan, maakt mevrouw Ackermann van den vromen Blaise Pascal een tweeden, maar mislukten Prometheus. Dit gedicht is opgedragen aan den heer Ernest Havet, welke zelf indertijd eene uitmuntende uitgaaf van Pascal's

Pensées heeft bezorgd, en die vreemd moet hebben opgezien toen deze tour-de-force hem onder de oogen kwam. Doch houden wij ons aan de eenmaal op den voorgrond gestelde opvatting. Natuurlijk koestert mevrouw Ackermann, van haar standpunt, menige grief tegen Pascal, die, aan eene gelijke diepte van inzicht in 's menschen zedelijke elende, een levendig christelijk geloof paarde. Niet nadrukkelijk genoeg kan zij verzekeren dat zij dit zamengaan als eene monstruositeit beschouwt, vrucht eener hersenverweeking. Al daalde Christus zelf van het kruis, om ons zijne zaligheid aan te prijzen, zegt zij, wij zouden den hemelschen Verzoeker weerstand bieden, en met een krachtig Neen op zijne aanbiedingen antwoorden:

Quand de son Golgotha, saignant sous l'auréole,
 Ton Christ viendrait à nous, tendant ses bras sacrés,
 Et quand il laisserait sa divine parole
 Tomber pour les guérir en nos coeurs ulcérés;
 Quand il ferait jaillir devant notre âme avide
 Des sources d'espérance et des flots de clarté,
 Et qu'il nous montrerait dans son beau ciel splendide
 Nos trônes préparés de toute éternité,
 Nous nous détournerions du Tentateur céleste,
 Qui nous offre son sang, mais veut notre raison.
 Pour repousser l'échange inégal et funeste
 Notre bouche jamais n'aurait assez de Non.

Op deze ondubbelzinnige verklaring volgen eenige voorname punten die door Pascal met ja beantwoord werden, doch waarop het positivisme onzer dagen neen zegt:

Non à la Croix sinistre et qui fit de son ombre
 Une nuit où faillit périr l'esprit humain;
 Qui, devant le Progrès se dressant haute et sombre,
 Au vrai libérateur a barré le chemin;
 Non à cet instrument d'un infâme supplice
 Où nous voyons, auprès du divin Innocent,
 Et sous les mêmes coups, expirer la Justice;
 Non à notre salut s'il a coûté du sang.
 Puisque l'Amour ne peut nous dérober ce crime,
 Tout en l'enveloppant d'un voile séducteur,

Malgré son dévouement, Non, même à la Victime,
 Et Non par-dessus tout au Sacrificateur!
 Qu'importe qu'il soit Dieu si son oeuvre est impie?
 Quoi! c'est son propre fils qu'il a crucifié?
 Il pouvait pardonner, mais il veut qu'on expie:
 Il immole, et cela s'appelle avoir pitié!

Natuurlijk wordt het Pascal zeer ten kwade geduid dit gedrochtelijke te hebben vereerd en aangebeden:

Pascal, à ce bourreau, toi, tu dissais: Mon Père, etc.; -

doch is het onze schuld zoo wij het geloof van Pascal poëtischer vinden dan het ongelooft van mevrouw Ackermann? Wat zeg ik, zoo de romantische soort van twijfel, waarmede Musset ons gemeenzaam heeft gemaakt, ons toeschijnt dichterlijker te klinken dan mevrouw Ackermann's vierkante negatie? Men neme de proef met den aanhef van *Rolla*:

O Christ! je ne suis pas de ceux que la prière
 Dans tes temples muets amène à pas tremblants;
 Je ne suis pas de ceux qui vont à ton Calvaire,
 En se frappant le coeur, baiser tes pieds sanglants;
 Et je reste debout sous tes sacrés portiques,
 Quand ton peuple fidèle, autour des noirs arceaux,
 Se courbe en murmurant sous le vent des cantiques,
 Comme au souffle du nord un peuple de roseaux...

IV

Volgen wij echter, zonder haar verder in de rede te vallen, onze eerwaardige godlasteraarster. Aan zeggingskracht ontbreekt het haar in geen geval, en het 'laatste woord' dat zij tegen Pascal op het hart heeft, klinkt met een vollen en krachtigen toon. Moet er gekozen worden tusschen het geloof en de wanhoop, zij aarzelt niet: liever de wanhoop en de waarheid, dan het geloof en de leugen. Alleen hindert haar de gedachte dat er, alles wel overwogen, toch misschien een God bestaat, die, werkeloos en onbarmhartig toeschouwer, op het lijden der menschen uit de hoogte nederziet. Ware Hij een romeinsch

keizer; waren de menschen even zoo vele ter dood gedoemde gladiatoren, met het gebruikelijk: *morituri te salutant!* de burgerlijke beleefdheid tegenover Hem in acht nemend, - het zou er nog doorkunnen. Maar dat Hij zich God noemt en als een hemelsche Vader wil aanbeden worden, zie, dit is onuitstaanbaar. Mogelijk evenwel dat wij, door al de fiolen van onzen haat over Hem uit te gieten, Hem op zijne beurt in woede doen ontsteken en Hij aan het menschdom met één slag een einde maakt. Dat zou heerlijk wezen! Er zouden dan geen menschen meer geboren worden, ons geslacht zou het laatste zijn, en wij de voldoening smaken door onze anathema's den hemelschen Caesar van al zijne onderdanen beroofd, en feitelijk aan zijne heerschappij een einde gemaakt te hebben:

Aux applaudissemens de la plèbe romaine
 Quand le cirque jadis se remplissait de sang,
 Au-dessus des horreurs de la douleur humaine,
 Le regard découvrait un César tout-puissant.
 Il était là, trônant dans sa grandeur sereine,
 Tout entier au plaisir de regarder souffrir,
 Et le gladiateur, en marchant vers l'arène,
 Savait qui saluer quand il allait mourir.

Zeker was het in zichzelf een schrale troost voor die gladiatoren, de wetenschap te bezitten dat, derfde men het leven, men het aardsch schouwtooneel voor het minst met eene buiging verliet. Doch de dichteres spreekt bij vergelijking. Zelfs zou zij met die povere vergoeding genoeg nemen, zoo wij er op rekenen konden al stervend te gehoorzamen aan blinde natuurwetten:

Nous, qui salûrons-nous? à nos luttes brutales
 Qui donc préside, armé d'un sinistre pouvoir?
 Ah! seules, si des Lois aveugles et fatales
 Au carnage éternel nous livraient sans nous voir,
 D'un geste résigné nous salûrions nos reines.
 Enfermé dans un cirque impossible à franchir,
 L'on pourrait néanmoins devant ces souveraines,
 Tout roseau que l'on est, s'incliner sans fléchir.

De juistheid dier opmerking moet toegestemd worden. Ligter

zal de mensch zich gedwee aan een onverbiddelijk noodlot onderwerpen, dan zoo hij zich in zijn ongeluk afhankelijk weet van eene magt die gebeden vraagt, maar ze niet verhoort. In het eene geval leert hij berusten, in het andere komt zijn gemoed in opstand. Of kunnen wij, wanneer een hevige dorst ons kwelt, genegenheid koesteren voor den rijken buurman die overvloed van water bezit, maar alles voor zichzelf houdt? Met geen andere gevoelens, schijnt het, dan wij in zulk een oogenblik dien buurman zouden toedragen, kan in het afgetrokkene de mensch ten aanzien van God vervuld zijn:

Oui, mais si c'est un Dieu, maître et tyran suprême,
 Qui nous contemple ainsi nous entre-déchirer,
 Ce n'est plus un salut, non, c'est un anathème
 Que nous lui lancerons avant que d'expirer.
 Comment? ne disposer de la Force infinie
 Que pour se procurer des spectacles navrants,
 Imposer le massacre, infliger l'agonie,
 Ne vouloir sous ses yeux que morts et que mourants!
 Devant ce spectateur de nos douleurs extrêmes
 Notre indignation vaincra toute terreur,
 Nous entrecouperons nos râles de blasphêmes,
Non sans désir secret d'exciter sa fureur.

Nooit zou een dergelijke stille wensch bij Pascal zijn opgekomen; en in zoo ver is in eene tegen hem gerigte apostrofe deze wending op hare plaats. Echte Prometheus-aanvechting inderdaad, vermeerderd met de somberheid der voortwoelende christelijke levensbeschouwing: in het razen tegen God het zoo ver te brengen dat God boos worde, en in eene vlaag van drift opruiming houde van de geheele menschelijke santekraam!

Qui sait? nous trouverons peut-être quelque injure
 Qui l'irrite à ce point que, d'un bras forcené,
 Il arrache des cieux notre planète obscure,
 Et brise en mille éclats ce globe infortuné.
 Notre audace du moins vous sauverait de naître,
 Vous qui dormez encore au fond de l'avenir,

Et nous triompherions d'avoir, en cessant d'être,
 Avec l'Humanité forcé Dieu d'en finir.
 Oh! quelle immense joie après tant de souffrance!
 A travers les débris, par-dessus les charniers,
 Pouvoir enfin jeter ce cri de délivrance:
Plus d'hommes sous le ciel, nous sommes les derniers!

V

Geheel in overeenstemming met deze orde van denkbeelden is het wanneer de dichteres, op eene andere plaats, de komeet van 1861 toespreekt en de mogelijkheid erkent dat dit hemelligchaam, bij zijne terugkomst, de aarde wel eens ontvolkt en het mensdom uitgestorven zou kunnen vinden. Nog een ander beeld voor de diepte van het menselijk lijden bezigt zij, wanneer zij, bij de opstanding der dooden in het laatste oordeel, eene geheele klasse van ongelukkigen de weldaad van het herleven van de hand laat wijzen, zij in hun mond een loflied ter eere van het eeuwige Niet legt, en hen als eene laatste gunst van den Hemel laat afsmeeken, te mogen blijven voortsluimeren in hunne graven. Hoe bedriegelijk volgens haar de genoegens van het toekomstend leven zijn, dit kunnen wij opmaken uit hare *Paroles d'un amant*, wanneer die minnaar vrijwillig afstand doet van het voorregt eener voor verheerlijking vatbare bruid, en hij liever de zijne neemt gelijk de natuur hem haar heeft geschonken, en de dood haar weldra voor altijd van hem scheiden zal.

De liefde en de dood - die tegenstrijdigheid vooral heeft bij de dichteres het geloof aan een Hooger wereldbestuur aan het wankelen gebracht. Gestadig ziet zij de natuur liefhebbende wezens voortbrengen die elkander voor eeuwig trouw zweren, doch voor wie die eeuwigheid slechts een oogenblik duurt en plaats moet maken voor een telkens vernieuwd geslacht. De natuur doet niet anders dan ontbinden en weder verbinden, dan geven en terugnemen: zoo neemt de zon de waterstof der beek terug die eene wolk geweest en, in regen nedergestroomd, naar zee gesnelde was. De menselijke vrijheid protesteert tegen die aanhoudende cirkelbeweging, maar te vergeefs. Het eenige

middel waardoor de mensch nog voor een deel zijne waardigheid kan redden is, God *en pitié* te nemen en zijns ondanks de inspraak van het gemoed te volgen. Vroeger was het geheele gebied van het Onbekende een domein van het geloof, en gaf dit laatste ongestraft zijn waan voor wetenschap uit. In den tegenwoordigen tijd gaat dit niet langer, gelijk reeds voor eeuwen door Prometheus aan Jupiter en de zijnen voorspeld is dat gebeuren zou:

Délibré de la Foi comme d'un mauvais rêve,
L'homme répudîra tes tyrans immortels,
Et n'ira plus, en proie à des terreurs sans trêve,
Se courber lâchement au pied de tes autels.
Las de le trouver sourd, il croira le ciel vide.
Jetant sur toi son voile éternel et splendide,
La Nature déjà te cache à son regard;
Il ne découvrira dans l'univers sans borne,
Pour tout Dieu désormais, qu'un couple aveugle et morne,
La Force et le Hasard.

Met die bedreiging aan het adres der Goden is onze dichteres weder teruggekomen bij haar uitgangspunt, - hetwelk in den grond der zaak, gelijk ik deed opmerken, hoewel het zich als de hoogste uitdrukking der wetenschap aanbiedt, weinig of niet van het kinderlijkst bijgeloof verschilt. Van professie zonder hoop en zonder God in de wereld, rigt zij aanhoudend tegen dien God, als ware Hij een onwillige Heilige Januarius, er den brui van gevend bloedige tranen te schreijen, hare felste slagen. Wij bewonderen de stoutheid van hare beeldspraak, hare heerschappij over de taal, den gloed harer overtuiging, de inwendige perskracht die haar tot spreken dwingt. Maar een eigen dichterlijk gebied heeft zij niet veroverd. Hare eenige wezenlijke kracht is die der tegenspraak. Zoo het geloof haar niet aan een steunpunt had geholpen, haar ongeloof zou een magtelooze hefboom zijn.

VI

Daar het de bedoeling niet zijn kan ten aanzien eener uitnemend begaafde vrouw, die blijkbaar veel en bitter geleden

heeft, vooroordeelen op te wekken (waar is in Nederland de jonge dichter te vinden, in staat zulke verzen te schrijven als deze oude fransche dame? en zijn wij Nederlanders eigenlijk wel in staat de volle schoonheid van het onnavolgbaar fransche in deze poëzie te waarderen?), maak ik er opmerkzaam op dat hare anathema's somtijds voorwerpen treffen die niet in háre schatting alleen, maar ook in die der groote menigte, de algemeene verwensching ten volle waardig zijn. Fel tegen het geloof, is zij niet minder fel tegen den oorlog.

Waarom en met welk regt? Dit begrijp ik niet. In geen ander stelsel past de oorlog zoo goed als in het positivisme. Om niet te spreken van de krijgshaftige en manlijke aandoeningen die er door worden opgewekt; van de oefening in zelfstandigheid waartoe hij de gelegenheid opent; van de treffende voorbeelden van grootmoedigheid die hij na afloop van elken veldtog aanbiedt, - indien er geen God is, geen hoogere zedelijke of verstandelijke wereldorde, wat zullen de menschen dan anders en beters doen dan oorlogvoeren: het eene volk het andere ten onderbrengend, tot er, op de puinhoopen der nationaliteiten, door één overheerschend ras eene wereldheerschappij gesticht wordt? Wat meer zegt, in den loop der geschiedenis zijn door verschillende volken reeds herhaaldelijk zulke proeven genomen, en de ervaring heeft het positivisme, lang vóór men dat woord had uitgevonden, in het gelijk gesteld.

Doch wij hebben met de verzen van mevrouw Ackermann, niet met hare mindere of meerdere gelijkheid aan zichzelf te doen. Uit het oogpunt der poëzie beschouwd is haar dichtstuk *la Guerre* een sieraad van den bundel. Zeer juist schildert zij den staat van zelfverblindings waarin, tot kort vóór het uitbreken der jongste oorlogen, de europesche maatschappij verkeerde:

L'heure semblait propice, et le penseur candide
Croyait, dans le lointain d'une aurore splendide,
Voir de la paix déjà poindre le front tremblant.
On respirait. Soudain, la trompette à la bouche,
Guerre, tu reparaîs plus âpre, plus farouche,
Écrasant le Progrès sous ton talon sanglant.

Was dan de zoetsappige waan de hare, dat de algemeene zaak vooruit kan komen zonder strijd? Droomde zij zich eene mannewereld zonder worstelaars? Het een zoo min als het ander. Doch haar ideaal was een onbloedig tweegevecht met het monster der Ondeugd, een herculische kamp met de hydra der Onkunde, bovenal een strijd op leven en dood met het Gebrek:

Si vivre c'est lutter, à l'humaine énergie
 Pourquoi n'ouvrir jamais qu'une arène rougie?
 Pour un prix moins sanglant que les morts que voilà
 L'homme ne pourrait-il concourir et combattre?
 Manque-t-il d'ennemis qu'il serait beau d'abattre?
 Le malheureux! il cherche, et la Misère est là!

Qu'il lui crie: A nous deux! et que sa main virile
 S'acharne sans merci contre ce flanc stérile
 Qu'il s'agit avant tout d'atteindre et de percer.
 A leur tour, le front haut, l'Ignorance et le Vice,
 L'un sur l'autre appuyé, l'attendent dans la lice;
 Qu'il y descende donc, et pour les terrasser.

Non, ce n'est point à nous, penseur et chantre austère,
 De nier les grandeurs de la mort volontaire.
 D'un élan généreux il est beau d'y courir.
 Philosophes, savants, explorateurs, apôtres,
 Soldats de l'Idéal, ces héros sont les nôtres;
 Guerre, ils sauront sans toi trouver pour qui mourir.

Dit alles is even zacht gevoeld, als fraai gezegd. Doch meen niet dat Cassandra, omdat zij eene poos hare imprekatien staakte, ze verleerd heeft. Als zij al de gruwelen van het bloedvergieten heeft opgesomd, zij de Kunst tot kanonvleesch heeft zien vernederen, de Vrijheid, het Regt, en de Geregtheid, tot mikpunt van mitrailleuses zien kiezen, dan wordt de oude geest weder vaardig en spreekt zij over zoo vele rampen, zoo vele fouten, zoo vele misdaden, de krachtigste vervloeking uit:

Sous des vapeurs de poudre et de sang quand les astres
 Pâlissent indignés, parmi tant de désastres,

Moi-même à la fureur me laissant emporter,
 Je ne distingue plus les bourreaux des victimes;
 Mon âme se soulève, et devant de tels crimes
Je voudrais être foudre et pouvoir éclater.

Du moins, te poursuivant jusqu'en pleine victoire,
 A travers tes lauriers, dans les bras de l'Histoire
 Qui, séduite, pourrait t'absoudre et te sacrer,
 O Guerre, Guerre impie, assassin qu'on encense,
 Je resterai, navrée et dans mon impuissance,
Bouche pour te maudire et coeur pour t'exéquer.

VII

Laat ons de dichteres, die in strijd met hare wijsbegeerte zich zoo hoog weet te verheffen, de beleediging niet aandoen onder hare kleinere gedichten uit vroeger tijd naar eene verontschuldiging harer latere goddeloosheid te zoeken. Niet met hare *Premières Poésies*, ofschoon er daaronder worden aangetroffen die van een liefhebbend gemoed en een fijn kunstgevoel getuigen, staat of valt zij, maar met hare *Poésies Philosophiques*, waartoe ook die verwensching van den oorlog behoort. Men ziet, het zijn niet louter schorre klanken die van Louise Ackermann's snaren trillen. Heeft zij den oorlog gelasterd, de meesten zullen bereid zijn haar deswege absolutie te geven.

Voor het overige noodig ik een ieder uit zich niet te vermoeijen met naar de reden te zoeken waarom dezelfde vrouw, die ons bekoort wanneer zij den krijg verwenscht, ons toeschijnt eene Furie te worden zoo vaak zij op haar weg het geloof ontmoet. Poëzie is rust, is harmonie; de toorn een toestand van overspanning en prikkeling. Slechts bij uitzondering zal het gebeuren dat bij het bezongen onderwerp, gelijk wanneer wij ons in de fransche gemoedsstemming van 1870 en 1871 verplaatsen, zulke hevige aandoeningen passen. Met de weerlooze godsdienst is dit nooit het geval. Een zuiver kunstgevoel kan de godslastering verdragen, maar alleen als ter oplossing voorbestemden dissonant, niet als slotakkoord. Het laatste woord op dit gebied wil een zegen wezen, mag bij uitzondering den vorm van een vraagteeken aannemen, maar in geen geval eene verwensching zijn.

De verwenschingen van Job en van den Prediker zijn vooral niet minder krachtig dan die van mevrouw Ackermann: ‘Verga de dag waarop ik werd geboren! Waarom stierf ik niet van moeders ligchaam aan? Hoe zoude ik nu nederliggen in stillen vrede, slapen zoude ik en ruste hebben! Wie weet of de adem van de kinderen der menschen opstijgt naar boven, en de adem der dieren nederwaarts daalt naar de aarde? De voortreffelijkheid des menschen boven het gedierte is geene, want allen zijn zij ijdelheid.’ Nogtans neemt niemand er aanstoot aan. Wanneer men den bijbel in zijn geheel beschouwt, dan smelten die valsche geluiden in de harmonie van den grondtoon weg. De fout onzer dichteres is niet dat zij in bezielde woorden gezegd heeft wat haar op het hart lag, maar dat zij uit eene stof, die zich daartoe niet leende, eene op zichzelf staande dichterlijke wereld heeft willen scheppen. Evenmin als men uit enkel specerijen een volledigen maaltijd bereiden kan, kan men met *Non, Non, Non*, een tempel bouwen. Het verste punt waartoe de menschelijke ziel het in de wanhoop ooit gebragt heeft, is de kreet: ‘Mijn God, mijn God, waarom hebt gij mij verlaten!’ Wie daarbuiten treedt; wie uit dat hoogste gevoel van nood ook nog de vonk van vertrouwen wegneemt, welke op den bodem is blijven sluimeren; hij overschrijdt, met de grenzen der natuur, tevens die der poëzie.

VIII

Ik wil hiermede niet te kennen geven dat in de orde van het positivisme voor de poëzie geen plaats is, maar alleen dat dit laatste niet dichterlijk moet willen zijn op een gebied, waar het geen grond onder de voeten heeft en noodwendig tot deklameren moet vervallen. De geheele natuur, de geheele geschiedenis, de geheele menschewereld, ligt voor den positivist open. Het zou een wonder wezen dat *hij* alleen op zulk een uitgebreid veld geen kunstschaten wist te verzamelen, terwijl vóór hem al de grootste kunstenaars van den ouden en den nieuweren tijd er rijkbeladen van zijn teruggekeerd! De heilige kunst is de eenige afdeeling waarin alleen de geloovige

kan uitmunten: voor alle andere vakken volstaat het menselijk genie. En nog is het de vraag of onder den naam van heilige kunst niet veel doorgaat wat van nabij meer aan de aarde dan aan den hemel verwant is: lijnen, kleuren, klanken, gedachten, die omtrent het godsbegrip niets beslissen.

Eigenlijk is het niet aan de litterarische kritiek, maar aan de predikers van het christelijk geloof, zich uit een zedelijk oogpunt over den zielstoestand te bekommeren, van welken een dichtbundel als die van Louise Ackermann getuigenis geeft. Wij voor ons zouden met haar atheïsme vrede kunnen hebben, zoo zij slechts niet buiten haar boekje was gegaan. Heeft niet de vrome Da Costa in zijne jongelingsjaren met welgevallen den *Prometheus* van Aeschylus vertaald, en meer dan dertig jaren later de vertaling nog eens met welgevallen laten herdrukken? En nu is, hetzij men er Goethe of Byron, Shelley of Quinet op naslaat, diezelfde *Prometheus* in den loop des tijds de type van den godslasteraar geworden. Maar dat eene reine en gevoelige vrouw, die aanving met het gebed, na een lang leven vol verdriet haar dichtgenie inspant om het voorwerp dier gebeden te vervloeken, - ziedaar wat zich alleen verklaren laat uit eene leemte in de christelijke godsdienst.

In alle tijden heeft men verstokte zondaars en zondaressen aan den invloed van deze weerstand zien bieden; trotsche hoofden ongebogen zien blijven; de prediking der liefde door litzinnigen en zelfzuchtigen met haat zien vergelden. Doch het moest nog gebeuren dat de afschuw apostolaat werd; nog gebeuren dat in naam van al de edelste aandoeningen der menschenlijke ziel - deernis, liefde, vrijheid, rede, - bij monde eener vrouw, aan het christendom en zijne priesters de oorlog werd verklaard. Zijn er theologen, die met hun vrijen tijd geen raad weten, dan vinden zij hier bezigheid. Buitengewoon fraai zijn de strofen die mevrouw Ackermann's *L'Amour et la Mort* besluiten:

Tous les êtres, formant une chaîne éternelle,
Se passent, en courant, le flambeau de l'Amour;
Chacun rapidement prend la torche immortelle,
Et la rend à son tour.

Aveuglés par l'éclat de sa lumière errante,
Vous jurez, dans la nuit où le sort vous plonge,
De la tenir toujours: à votre main mourante
Elle échappe déjà.

Dumoins vous aurez vu luire un éclair sublime;
Il aura sillonné votre vie un moment;
En tombant vous pourrez emporter dans l'abîme
Votre éblouissement.

Et quand il régnerait au fond du ciel paisible
Un être sans pitié qui contemplât souffrir,
Si son oeil éternel considère, impassible,
Le naître et le mourir,

Sur le bord de la tombe, et sous ce regard même,
Qu'un mouvement d'amour soit encor votre adieu,
Oui, faites voir combien l'homme est grand lorsqu'il aime,
Et pardonnez à Dieu!

Eene beroemde engelsche dame, miss Martineau, heeft twintig

of vijf-en-twintig jaren geleden óók eenmaal een atheïstisch boek geschreven: de door haar, te zamen met Atkinson, uitgegeven *Letters on the Nature and Development of Man*. Mevrouw Annie Besant moet ik onvermeld laten, wier *Path to Atheism* te zeer doorkruist wordt door recepten tegen het kinderkrijgen. Miss Martinea's toon is niet zoo bitter of zoo somber, als die der verzen van mevrouw Ackermann. Er ligt integendeel over die brieven een waas van optimisme. De schrijfster doet haar best zichzelf en anderen te overreden dat de wereld des te schooner wordt, wanneer men er God en het eeuwig leven uit wegneemt. Welken indruk dat boek in den eersten tijd op het gemoed van sommige mannen gemaakt heeft, weet ik niet; maar uit het leven van Charlotte Brontë kent men er het oordeel over van eene vrouw, en misschien kan die wetenschap dienen om te bepalen hoe de meeste vrouwen thans over de gedichten van Louise Ackermann denken zullen.

Charlotte Brontë kende miss Martineau persoonlijk en is zelfs voor eene poos, in 1850, haar logeergast geweest. In sommige opzichten waren zij geen vogels van één veêren, in zoo ver miss Martineau hare beste lauweren op het gebied der sociale wetenschappen geplukt had, terwijl miss Brontë uitsluitend als dichteres en romanschrijfster uitblonk. Maar zij stelde miss Mar-

tineau zeer hoog, geloofde aan haar gemoed, en had een onbepaalden eerbied voor haar karakter. Uit miss Brontë's romans en uit hare biografie door mistress Gaskell is het genoeg bekend dat Charlotte niet-alleen eene predikantsdochter van geboorte, maar ook naar den geest was: een levendig godsdienstig gevoel, eene diepe vereering voor de hoofddenkbeelden van het christendom, eene tot natuur geworden gehechtheid aan de christelijke kerkgebruiken. De christelijke wereldbeschouwing, in één woord, was in hare schatting de eenig ware, buiten welke in eene maatschappij als de engelsche, en voor een vrouwehart, geen rust, geen vertrouwen, geen waardigheid bestaat. In die stemming werd 11 Februarij 1851 de volgende brief aan een vriend geschreven:

‘Laast gij miss Martineau's en 's heeren Atkinson's nieuw werk, de *Brieven over den aard en de ontwikkeling van den Mensch?* Over den indruk, dien dit boek op mij gemaakt heeft, zal ik kort zijn. Het is de eerste maal dat ik een werk heb gelezen, waarin met voorbedachten rade een stelsel van atheïsme en materialisme wordt ontvouwd; de eerste maal dat ik zwart op wit eene onbewimpelde belijdenis van ongeloof aan God en aan een toekomend leven onder de oogen gekregen heb. Bij het vellen van een oordeel over dergelijke blootlegging en belijdenis zou men wenschen de soort van instinktmatigen afschuw, dien zij opwekken, geheel ter zijde te kunnen stellen, en ze met een geest van onpartijdigheid en in eene kalme stemming van alle kanten te kunnen beschouwen. Mij kost dit moeite. Het vreemdste is dat de lezer wordt uitgenoodigd in dit hopeloos ledig te juichen, - dien smartelijken roof als eene groote aanwinst te beschouwen, - die onuitsprekelijke verlatenheid welkom te heeten als een staat van behagelijke vrijheid. Wie *kan* dit, al wilde hij? En wie, die het kon, zou het *willen*? In opregtheid wensch ik, wat mij betreft, de waarheid te vinden en haar te kennen; doch indien *dit* de waarheid is, wel mag zij zich dan in mysterien hullen en zich met een sluijer bedekken. Indien dit de waarheid is, dan kan wie haar veroverd, hij zij man of vrouw, slechts den dag van zijne of hare geboorte vloeken... Doch ik zeide reeds dat de vraag niet was hoe *ik* over het boek dacht, enz.’

Passen wij dit oordeel over het proza van miss Martineau ook op Louise Ackermann's verzen toe. Niet omdat het alles afdoend, maar omdat het de indruk is van eene der kleinste, dapperste, en dichtelijkste vrouwen van onzen tijd.

1874.

Mevrouw Louise Ackermann heeft zelf zeer onlangs, ten behoeve van het letterkundig woordenboek van den italiaanschen geleerde A. de Gubernatis, belangwekkende bijzonderheden omtrent haar levensloop medegedeeld. Geboren te Parijs, 30 November 1813, las zij in hare kinderjaren eene vertaling van Plato, en vond bovenal smaak in Bernardin de Saint-Pierre's *Études de la Nature*.

Op de parijische kostschool van Mme Daubrée schreef zij in stilte verzen die de aandacht trokken van haar taalmeester, een huisvriend der familie Hugo. Vrolijk verhaalt zij hoe door dezen zamenloop van omstandigheden haar het voorregt te beurt viel, op jeugdigen leeftijd wenken omtrent versbouwkunst te ontvangen van den grootsten franschen dichter zijner eeuw:

‘C’était en pleine floraison romantique. Le professeur de littérature de Mme Daubrée se trouvait être un habitué de la Place-Royale, un aim intime de la famille Hugo. Mes compagnes, en furetant dans mon pupitre, y avaient découvert des vers de ma façon. Elles en rirent beaucoup, mais pas longtemps. A peine Mme Daubrée eut-elle eu vent de leur trouvaille que la pensée lui vint de faire versifier ses élèves; du coup, la classe entière fut mise au régime de l'alexandrin. Par une faveur particulière, le choix des sujets me fut bientôt laissé. Je n'y allais pas de main morte: Napoléon, Charlemagne, Roland y passèrent. Mes compagnes maudissaient leur curiosité et m'envoyaient à tous les diables. Le professeur était quelquefois tellement enchanté de mes compositions, de quelques vers surtout, qu'il les portait tout chauds à Victor Hugo. Le grand poète n'a pas dédaigné de donner des conseils sur le rythme à la pensionnaire; je ne les ai jamais oubliés.’

Gedurende een verblijf te Berlijn als jong meisje leerde zij een jongen Franschman kennen, Paul Ackermann, door een parijsch hoogleeraar derwaarts gezonden om zich in de protestantsche theologie te bekwamen. Het kwam tot een huwelijk dat zeer gelukkig was, doch slechts twee jaren duren mogt. De dichteres, thans eene zeventigjarige, spreekt met de meeste onderscheiding over den vereerden en beminden echtgenoot harer jeugd: ‘C’était un jeune homme doux, sérieux, austère. Destiné de bonne heure au ministère évangélique, il s'était aperçu, ses études théologiques terminées,

qu'il n'était même pas chrétien. Mais de cette saine et forte éducation protestante il lui était resté, à défaut de la foi, une grande rigidité de principes. Ma sauvagerie, mes goûts studieux, loin de lui déplaire, se changèrent en attrait pour lui. Peu à peu, et sans que je m'en aperçusse, il se prit pour moi d'une passion profonde. J'en fus d'abord plus effrayée que charmée, mais je finis bientôt par en être touchée. Avec mes exigences morales excessives et mon esprit sérieux et passionné, le mariage ne pouvait être pour moi qu'exquis ou détestable. Il fut exquis. Je m'attachai extrêmement à mon mari. Abandonnant mes propres études, lesquelles n'avaient jamais été pour moi que le remplissage d'une existence vide, je me consacrai tout entière à ses travaux et je lui devins une aide précieuse. C'est même à cette occasion que je fis connaissance avec nos vieux conteurs et leur délicieux langage. Quant à ma poésie personnelle, il n'en était plus question. *Mon mari a toujours ignoré que j'eusse fait des vers.*'

Het volgende is de verklaring, door de schrijfster gegeven, van den geest van opstand dien hare verzen ademen. Mijne lezers mogen zelf beoordeelen in hoe ver het mij gelukt is hare poëzie regt te doen; en zoo ik in eenig opzigt haar misverstaan heb, dan worde dit ten goede gehouden:

'Une enfance engourdie et triste, une jeunesse qui n'en fut pas une, deux années d'union heureuse, vingt-quatre ans de solitude volontaire; cela n'est pas précisément gai, mais on n'y découvre cependant rien qui justifie mes plaintes et mes imprécations. Les grandes luttes m'ont été épargnées. En somme, mon existence a été douce, facile, indépendante. Le sort m'a accordé ce que je lui demandais avant tout, du loisir et de la liberté. Quant aux résultats récents de la science, ils ne m'ont jamais personnellement troublée; j'y étais préparée d'avance; je puis même dire que je m'y attendais. Bien plus, j'acceptais avec une sorte de satisfaction sombre mon rôle d'apparition fugitive au sein des agitations incessantes de l'Être. Mais si je prenais facilement mon parti de mon sort individuel, j'entrais dans des sentiments tout différents dès qu'il s'agissait de mon espèce. Ses misères, ses douleurs, ses aspirations vaines, me remplissaient d'une pitié profonde. Considéré de loin, à travers mes méditations solitaires, le genre humain m'apparaissait comme le héros d'un drame lamentable qui se joue dans un coin perdu de l'univers, en vertu des lois aveugles, devant une nature indifférente, avec le néant pour dénouement. L'explication que le christianisme a essayé d'en donner n'a rapporté à l'humanité qu'un surcroît de ténèbres, de luttes et de tortures. En faisant intervenir le caprice divin dans l'arrangement des choses humaines, il les a compliquées, dénaturées. De là ma haine contre lui et surtout contre les propagateurs plus ou moins convaincus mais toujours intéressés de ses fables et de ses doctrines. Contemplateur à la fois compâtissant et indigné, j'étais souvent trop émue pour garder le silence. Mais c'est au nom de l'homme collectif que j'élevai la voix; j'ai

même cru faire oeuvre de poète en lui prêtant des accents en accord avec les horreurs de sa destinée.’

De titel van het werk waaraan ik deze plaatsen ontleen luidt: A. de Gubernatis, Dizionario Biografico degli scrittori contemporanei. Milaan 1880, twee deelen.

1882.

Wilhelmine von Hillern.

Wilhelmine von Hillern, Die Geier-Wally. Eine Geschichte aus den Tyroler Alpen. Berlin, 1875.

I

Ofschoon in de litteratuur der midden-eeuwen het germaansche *Nevelingelied* maar weinig verder van ons afstaat dan de vlaamsche *Reinaert de Vos*; het dialekt waarin het geschreven is zich even gemakkelijk laat lezen als onze eigen midden-nederlandsche tongval; de held Siegfried keer op keer *de held van Nederland* genoemd wordt, - gelijk het rijk, waarover hij gebied voert, gelegen is aan den Rijn, in de onmiddellijke nabijheid der tegenwoordige nederlandsche grenzen, - is toch het gedicht in Nederland op lang na niet algemeen bekend, en zal misschien het succes der opera's van Richard Wagner noodig zijn om het ten laatste ook onder ons een deel der populariteit te doen verwerven, die het sedert de groote nationale beweging van 1813 in geheel Duitschland bezit.

Eene betere inleiding echter dan zelfs Wagner in staat is voor het *Nevelingelied* te dichten, is de roman van mevrouw Wilhelmina von Hillern. Richard Wagner, in zijn tekstboek, Bedoeld wordt het in 1872 verschenen zesde deel der *Gesammelte Schriften und Dichtungen* van Richard Wagner, inhoudend het sedert te Baireuth uitgevoerd Bühnenfestspiel: *der Ring des Nibelungen*.

vat het onderwerp bijna uitsluitend als skandinavische sage op, en staat voor een groot gedeelte buiten het eigenlijk gezegd heldedicht. De schrijfster van *Wally* daarentegen neemt in dit laatste haar uitgangspunt. De Nevelingen, waarop zij zinspeelt, zijn niet de Nevelingen der Edda, maar die van het naar hen genoemd midden-hoogduitsch epos.

Zelf; als de lezer haar wil vragen hoe zij aan de reuzegestalten van Wally en Jozef gekomen is; aan die groote duitsche natuurkinderen, wier zedelijk leven zich van de hen omringende bergen en wouden en stroomen nog bijna niet heeft losgemaakt; die zulke geweldige lichaamskrachten en zulke niet minder geweldige zielsaandoeningen ten toon spreiden, - zelf en bij herhaling wijst zij op die bron. Jozef is genomen uit de stof der Siegfried's, der Gunther's, der Hagen's. Wally is beurtelings Brunhilde's en Chrimhilde's zuster. Het is met één groot punt van verschil, - de vrucht der eeuwen die tusschen het eene en het andere tijdperk liggen, - hetzelfde menscheras, te midden van een soortgelijk landschap.

Ik noemde *Reinaert de Vos* als tegenhanger van het *Nevelingelied*. Het diere-epos behoort bij het reuze-epos; het een vult het ander aan. De Nevelingen zonder Reinaert zijn eenzijdig en eentoonig, te grootsch om voortdurend te kunnen boeijen, uitingen van een zonder ophouden in de hoogste spanning verkeerend zielsleven. Tevens zijn zij te tragisch; niet als dichtstuk misschien, maar als spiegel der menschelijkheid van alle tijden. Indien het waar is dat in ons geslacht meer omgaat dan de alledaagsche mierewereld om ons heen zou doen denken; indien er driften bestaan als onweders, hartstogten als watervallen, jaloezien en wraakoefeningen als losgelaten orkanen, - het leven biedt toch ook nog andere verschijnselen aan. Naast de groote vindt men de kleine driften, naast het tragische het komische, en in den boezem van het komische-zelf al hetgeen de *Reinaert* geeft: scherts, humor, satire, schrandereid, die ruwe kracht verschalkt.

Maar aan den anderen kant, - Reinaert zonder de Nevelingen is droog en dor, laat u koud, kluistert u voor goed aan de wereld, geeft geen wieken aan de adelaarsneigingen der menschelijke ziel. Gelukkig behoeft er niet gekozen te

worden. *Moest* men kiezen tusschen de twee vormen van bestaan, welke zich in die twee dichtwerken afspiegelen, men zou liever te eeniger tijd met de Nevelingen uit den hemel vallen, dan altijd met Reinaert over den grond te blijven kruipen.

Heinrich Heine vraagt ergens aan de Franschen: 'Wilt gij, nette heertjes en dametjes, u eene voorstelling leeren vormen van het *Nevelingelied*, en van de reuze-hartstogten die daarin ten tooneele verschijnen? Verbeeldt u dan een helderen zomernacht, met sterren zoo groot als zonnen, maar bleek als de maan, en daar beneden eene onafzienbare vlakke, waar alle kathedralen van Europa elkander bescheiden hebben. Daar komt de dom van Straatsburg aan, de dom van Keulen, de dom van Florence, de dom van Rouaan, en allen maken het hof aan de schoone Notre-Dame van Parijs. Hun gang, dat geef ik toe, is niet van de luchtigste. Sommigen zijn wat linksch van manieren, en men kan niet altijd een glimlach onderdrukken wanneer men ze daar voort ziet waggelen van verliefdheid. Maar aan dat lagchen zou spoedig een einde komen, als gij hen in toorn zaagt ontsteken, en zij zich de een den ander onder uwe oogen gingen verworgen, en *Notre Dame de Paris* eensklaps hare twee steenen armen naar den hemel hief en een zwaard greep, en daarmede de grootste der andere kathedralen het hoofd afsloeg. Of eigenlijk, neen: zelfs op die wijs bekomt gij geen goede voorstelling der helden en heldinnen van het *Nevelingelied*. Geen toren is zoo hoog, geen graniet zoo hard, als de grimmige Hagen en de wraakgierige Chrimhilde.'

II

Wally Stromminger en Jozef Hagenbach zijn er voorwaar niet op aangelegd de nette heertjes en dametjes te behagen, van welken landaard het zij. Wally vooral houdt slechts op, aan de ijslandsche Brunhilde te herinneren, om het weldra aan de als Attila's gade naar het land der Hunnen verplaatste weduwe van Siegfried te doen. Welk eene kracht tot strijden en tot haten; tot gedenken en tot wraaknemen! Maar er is

toch, gelijk ik zeide, één voornaam onderscheid. In het *Nevelingelied* is de magt des christendoms nog gering; nog evenredig aan het geweld dat de tijdsorde is moeten aangedaan worden om het er in te laten optreden. Brunhilde en Siegfried staan nog met één voet in het rijk der heidensche mythologie. Dit doet ook Hagen, als hij de kleederen rooft der booze badende nimfen van den Donau. Brunhilde en Chrimhilde gaan ter kerk; maar beiden is de christelijke ootmoed nog zoo vreemd dat zij in den kerkgang zelf slechts eene gelegenheid tot pronken zien. Chrimhilde maakt zwarigheden, als men haar een tweede huwelijk voorslaat. Zij, christenvrouw, acht het eene vernedering hare hand in die van den heiden Attila te leggen. Maar christelijke gevoelens treft men bij haar nog zeer weinig aan. De woorden zelfbeheersching, vergiffenis schenken, komen in haar woordenboek niet voor. Bij Wally daarentegen behaalt de christelijke godsdienst, hoe nederig deze optrede, de schoonste overwinning. Van een vooroordeel en eene gewoonte, van iets bijna zuiver uitwendigs, is zij in den loop der eeuwen en in den boezem van hetzelfde schier aan de dieren vermaagschapt menscheras, eene onzichtbare kracht geworden, zegenend wie haar gehoorzamen, zich edelmoedig wrekend aan wie haar miskennen.

Van het vele bewonderenswaardige in mevrouw Von Hillern's verhaal is dit misschien het bewonderenswaardigste. Men stelle in gedachte voor haar kapelaan een vrijdenker in de plaats; en, al zou men zelf een vrijdenker zijn, men zal moeten erkennen dat alleen haar kapelaan het winnen kon. Geen man der theoretische, geen man der natuurlijke wijsbegeerte, geen vrijmetselaar, geen socialist, - niemand van dezen had, in het zedelijke, Wally Stromminger gestaan. Alleen de man van den katechismus, beligchaamd in het Heilige Walburgabeeldje, vermogt dit wonder te verrigten. Het is alsof door het geheele verhaal één stem klinkt: Hoeden af voor den vicaris van Heiligkreuz!

In en buiten Duitschland is de schrijfster van *Wally* reeds zoo geprezen, dat elke aanbeveling van haar werk overbodig kan geacht worden. Inzonderheid voor hen die haar niet uit vroegere werken kenden, en op zulk eene indrukwekkende ver-

rassing niet voorbereid waren, is op haar het *incessu patuit dea* van toepassing, hetwelk Van Lennep zoo gaarne citeerde. Werkelijk is er iets Juno-achtigs in den vorstelijken gang dien de schrijfster van het begin tot het einde harer tyroler alpgeschiedenis volhoudt. Geen analyses, geen nuttelooze beschrijvingen, geen oponthoud hoegenaamd: regt toe regt aan naar het doel. Eene mise-en-scène die de personen zamengegroeid doet schijnen met de voorwerpen; eene handeling wier midden en wier einde noodzakelijk voortvloeijen uit haar begin; eene verdeeling van licht en schaduw, die enkel doet uitkomen wat daartoe bestemd is; standen en gebaren uit een beeldhouwers-atelier; een dialoog die zelfs door den mist eener vertaling uit het hart tot het hart spreekt; een genre dat de dorpsvertelling van de boeijen der onnatuur bevrijdt en haar tot den rang der klassieke tragedie verheft; het tedere aan het gigantische gehuwd, de eenvoud aan den pathos, het effekt aan de harmonie. Er zijn bladzijden in dit verhaal, die met het schoonste in menige letterkunde om den voorrang dingen. Maar zijne voornaamste bekoring is toch dat het zoo volkomen duitsch en, naar den titel van het tijdschrift dat er de primeur van had, zulk een aangrijpende *Deutsche Rundschau* is. Al lezend waant men zich op den top van Duitschlands bergen verplaatst, en laat er den blik weiden over de geheele duitsche volken-schaar, van de vroegste eeuwen tot den huidigen dag. Is dat nationale een gebrek, eene grens, het is tevens eene groote kracht, en voor den waarnemer eene gelegenheid tot vruchtbare studie.

1875.

Wilhelmine von Hillern is de dochter der begaafde en achtenswaardige vrouw die als actrice, tooneel-direktrice, en tooneel-dichteres, zich in Duitschland een welverdienden naam maakte: Charlotte Birch-Pfeiffer. Haar vader was een Deen en, vóór zijn huwelijk, als gezantschap-sekretaris te Parijs en te Londen werkzaam. Wilhelmine, te Munchen geboren en te Zürich opgevoed, kwam op haar achtste jaar met hare ouders naar Berlijn. Tragédienne te worden was de droom harer jeugd. Zeventien jaren oud trad zij als Romeo's Julia in het drama van Shakespeare op, en werd begroet

als de duitsche Rachèl. Een huwlijksaanzoek maakte haar ontrouw aan het tooneel, en sedert leeft zij, als de echtgenoot van den Kreis- en Hofgerichts-director Von Hillern, te Freiburg in Breisgau. *Doppelleben*, haar eerste roman of novelle, verscheen in 1865, *Ein Arzt der Seele* in 1868, *Aus eigener Kraft* in 1870, *Höher als die Kirche* in 1871. *Guten Abend* en *der Autografensammler* zijn twee tooneelstukjes van hare hand. Eerst in *die Geier-Wally* gaf zij de volle maat van haar talent.

Gustave Droz.**Gustave Droz, Une femme gênante. Paris, 1875.****I**

Corentin Kerroch, de hoofdpersoon van het verhaal voor hetwelk zijne vrouw den titel leverde, is de man van den tegenwoordigen tijd, gezien in den spiegel van het gevoel.

Daarin ligt de diepere zin dezer novelle, die bij den eersten oogopslag er alleen op schijnt aangelegd te vermaken, en dit doel slechts ten deele bereiken kan omdat er in de gedachte aan de opgegraven en gebalsemde Céline iets terugstootends is, waardoor het zuiver komische van den indruk verstoord wordt. Eerst wanneer men de vertelling opvat in verband met de zielkunde van den schrijver, eerst dan voldoet zij.

Er is een treffend onderscheid tusschen dezen armzaligen held, en sommige manne-typen welke de fransche litteratuur in vroeger eeuwen heeft opgeleverd. Vergelijk hem met Panurge, wien Rabelais het tintelend leven schonk; met Sganarelle, Molière's afgerigt en onuitputtelijk kind des volks; met den meer gelijkmatigen Gil Blas, den schitterenden Figaro, - en bij het volgen der aandoeningen van Corentin Kerroch zou een gevoel van weedom u overmeesteren, zoo de schrijver niet zorg had gedragen, met zijne fijne satire en stille geestigheden, u voortdurend aan het glimlagchen te houden. Welk

een val! Welk eene bloed-armoede! Zelfs Joseph Prudhomme gelijkt een reus van gezondheid bij dezen ziekelijken stumpert. Hartelijker dan ooit doet Corentin Kerroch ons naar de inkarnatiën van Vautrin terugverlangen.

De keus van den spiegel was dan ook doodelijk. De mannen van de tweede helft der 19de eeuw mogen in nog zoo vele opzichten eene goede vertooning maken, in de schaal van het gevoel worden zij altegader te ligt bevonden. Het best komen zij er af die, bij wijs van spreken, reeds als kinderen den maatstaf der ironie leerden hanteren. Wee hun daarentegen in wier boezem, als in dien van vriend Corentin, de vonk der lyriek is blijven gloren! Belagchelijk in hunne vreugde, belagchelijker in hunne droefheid, wekken zij slechts den spotlust hunner medeburgers. Naauwlijks hebben zij veertien dagen in de dienst van het ideaal volhard, of zij ruimen het op als een hinderlijk meubel, en vlijen bij de schraalste vergoeding zich neder!

II

De redenen van dit verschijnsel zijn te menigvuldig om ook maar vlugtig te kunnen uitgelegd worden. De schuld ligt voor een deel aan het ideaal zelf, aan Céline, wier schoonheid een hemel toezegt, en die met eene kramersziel betaalt. Voor een deel aan Rosalie, en aan de lange magere stugge werkelijkheid waarin onder den naam van distinktie voor niets anders dan berekening plaats is. Wat zal Corentin aanvangen, geslingerd tusschen die twee vrouwen? Arme Corentin! Het zou hem beter zijn geweest, niet geboren te worden. Door hem af te snijden, toen hij aan de spanjolet van Céline's venster zich verhangen wilde, heeft men hem eene ondiensst bewezen.

Het is eene bezwaarlijk te loochenen waarheid dat voor den man van den tegenwoordigen en van alle tijden, tenzij hij zich wijde aan eene wetenschap, eene kunst, of een geloof, er weinig anders overschiet dan onder den een of anderen vorm laurierdrop te verkoopen aan kinderen en dienstmeisjes, of voor het debiet eener *Liqueur des Landes* te waken. Het huwlijk, bestemd de poëzie des levens te handhaven, beantwoordt voor

hem niet aan het oogmerk. In plaats van hemelsche rozen vlecht zijne vrouw slechts dure valsche krullen door zijn aardsch bestaan. Het gelukkigst is hij getrouwd als zijne levensgezellin niet te veel kinderen krijgt, niet te veel geld verteert, en smakelijke wentelteefjes weet te bakken. Buiten den echt staat hij niet minder met zijn gevoel verlegen, dan er binnen. Zelfs valt liefde te veinzen, ofschoon altijd lastig, toch nog ligter *in* het gareel, dan los. Dit is de voorname reden waarom hij getrouwd is. Een zwijgend echtgenoot is een deftiger persoon dan een minnaar met den mond vol tanden. Liever veertig jaren onder den pantoffel van het verbond, dan tweemaal vierentwintig uren in het vagevuur van den hartstogt.

III

Gustave Droz is in het schilderen van dezen type zeer gelukkig geslaagd. Niemand kan aan zijn boekje blijvende waarde ontzeggen. Zoo populair als een vroeger werk van zijne hand zal *Une femme gênante* misschien niet worden, en toch verdient deze nieuwling vooral bij de vrouwen in eere te blijven. Niet alleen omdat zij er haar geslacht zege op zege in zien vieren, maar ook omdat Corentin Kerroch haar aangenaam wreekt van eene eeuwenheugende miskening.

Ik denk aan de oud-indische novelle der *Trouwelooze weduwe*, die in derdhalf duizend jaren tijd, langs een chineschen omweg, uit het hart van Azie naar Europa is overgekomen, en, na zoowel de latijnsche en de arabische als de germaansche letterkunde te hebben gevoed, in Engeland door Goldsmith, in Frankrijk door Lafontaine en Voltaire gepopulariseerd is. Eene bevallige monografie over dit onderwerp is het boekje van Dr. Eduard Grisebach: *Die treulose Witwe, eine chinesische Novelle und ihre Wanderung durch die Weltliteratur*. Weenen, 1873.

De aanhef van Voltaire's voorgewend perzische lezing (tweede hoofdstuk van *Zadig ou la Destinée*) is beroemd om hare zoetvloeiendheid: 'Eens kwam Azora, blakend van toorn, van de wandeling terug en barstte in heftige uitroepen los. - Wat scheelt er aan, lieve gemalin? vroeg Zadig; wie of wat brengt

u dus buiten uzelf? - Foei! antwoordde zij, ik ben een bezoek van rouwbeklag gaan afleggen bij de jonge weduwe Cosrou, die bij de beek aan den zoom van dat grasperk, gij herinnert u, eergisteren een gedenkteeken heeft doen oprigten om de nagedachtenis van haar jongen man te eeren. In haar smart heeft zij een gelofte gedaan, en de goden bezworen dat zij van die grafnaald niet wijken zou, zoolang het water der beek daarnevens vloeide. - Welnu, zeide Zadig, mij dunkt die vrouw heeft aanspraak op onze hoogachting; zij had haar man innig lief! - Gij zoudt anders spreken, hernam Azora, zoo gij wist waarmede ik bij het brengen van mijn bezoek haar bezig heb gevonden! - Waarmede, schoone Azora? - Met de beek te doen verleggen.'

De indo-chinesche redactie, ofschoon wij haar slechts uit vertalingen kennen, is vooral niet minder fijn en luimig: 'Toen de wijze en wonderdoener Tschwangsang op zekeren dag langs de heuvelen van het land Sung dwaalde, ten zuiden van Taotschau, waar hij zich van de wereld teruggetrokken had, bemerkte hij een aantal onversierde, dicht nevens elkander opgehoogde graven, en zuchtend riep hij uit: Ouden en jongen, verstandigen en dwazen, op deze wijs is het dat allen zonder onderscheid eindigen! Is de mensch eenmaal nedergedaald in het graf, hoe kan hij dan ooit weder mensch worden? - Na eene poos mijmerens deed hij eenige schreden voorwaarts, en ontdekte onverwachts een geheel nieuw graf, waarvan de bovenaarde nog vochtig was, en daarnevens eene jonge, eenvoudig gekleede vrouw, die een opengeslagen waaijer luchtig heen en weder bewoog boven den terp. Toen zij onafgebroken daarmede voortging, vroeg hij belangstellend wie hier begraven lag, en waarom zij haar waaijer dus onophoudelijk boven het graf liet spelen? De vrouw bleef zitten waar zij zat en repte steeds haar waaijer. - Die hier begraven ligt, zeide zij, is mijn overleden man; de arme had het ongeluk te sterven, en gaf last zijn gebeente hierheen te brengen. Bij zijn leven was zijn vrouw hem alles; eerst stervend liet hij mij alleen, tegen zijn zin, en deelde op zijn doodsbed mij als zijn laatsten wensch mede dat, zoo ik hertrouwen wilde, ik wachten zou tot het begrafenisfeest afgeloopt en de aarde

boven zijn graf droog geworden was. Om die reden bedien ik mij van mijn waaijer, daar ik vrees dat de pas omgewoelde grond anders nog lang vochtig blijven zal.'

Als protest tegen die menschkundige maar eenzijdige en daardoor onbillijke overlevering van de ongeduldige weduwe, schreef Gustave Droz zijn ongeduldigen weduwnaar, en herstelde op die wijs het verbroken evenwigt. De man Kerroch doet in niets onder, zoomin voor de chinesche als voor de perzische vrouw. Van beide seksen kan voortaan gezegd worden dat zij, wat vatbaarheid voor troost betreft, elkander in de litteratuur niets te verwijten hebben.

1875.

De Dorpsvertelling.

I

Het was avond en er werd over Wilhelmine von Hillern's *Geier-Wally* gesproken, en in het algemeen over buitengewone vrouwekarakters, in boeken uit vroeger en later tijd, en ook, van het een op het ander komend, over de Hermione in Racine's *Andromaque*.

De jonge meisjes in het gezelschap, die *Andromaque* niet anders kenden dan uit fragmenten in fransche bloemlezingen, haalden de neusjes op, ten teeken dat, wie Hermione dan ook geweest mogt zijn, zij in geen geval in de schaduw van Wally kon staan.

Hare broeders, die eind-examen moesten doen voor de Hoogere Burgerschool, konden het pleit niet beslechten. Zij wisten van *Andromaque* nog minder dan de zusters. Hermione, van wie in de wiskundige aardrijkskunde geen melding wordt gemaakt, waren zij glad vergeten.

Gedeeltelijk was dit een voorregt. Waren de broeders op de hand van Racine geweest, er zou misschien een redetwist zijn ontstaan. De eenen zouden partij getrokken hebben voor den franschen treurspeldichter der 17de, de anderen voor de duitsche novelleschrijfster der 19de eeuw. En zulke wedstrijden zijn altijd onvruchtbaar. Het schoone is schoon, onafhankelijk van iedere vergelijking, en de voorkeur die men aan

de eene bloem boven de andere schenkt een vorm waaronder men zijne bewondering uitdrukt. Daarover te redeneren bederft ons eigen genoeg maar.

Onwillekeurig stellen wij ons de schrijfster van *Wally* voor als eene jonge vrouw met een dichterlijken geest; jong genoeg, en vrouw genoeg, om zich gestreeld te gevoelen door den ongemeenen opgang van dit haar tweede of derde werk, maar tevens te eerzuchtig, en zichzelf te hooge eischen stellend, om nu reeds op hare lauweren te gaan rusten. Eene bezielde en beminlijke dame, in één woord, die én van hetgeen omgaat in haar gemoed reeds veel gezegd heeft, én zich bewust is nog meer te zeggen te hebben.

Welnu, twee honderd jaren geleden leefde te Parijs, aan de grens der hofkringen, een dichter van acht en twintig jaren, die op dat oogenblik nog niets anders had voortgebracht dan enkele middelmatige oden en twee treurspelen: het eene zóó gebrekkig dat Molièrede vertooning ontried, het andere vol beloften, zoo men wil, maar toch geenszins in staat den roem, zelfs van den grijzen, zich reeds overlevenden Corneille te verduisteren.

Doch twee jaren later, in 1667, zou het anders uitkomen. In dat jaar schreef Racine *Andromaque*, en van *Andromaque* ging eene faam uit die men destijds met de faam van den *Cid* vergeleek, maar die wij thans op één lijn met *Wally's* faam plaatsen willen. Er bloeiden toen nog geen tijdschriften met honderden of duizenden abonné's. Evenmin stonden er spoortreinen, of lagen er mailbooten gereed, om een pas verschenen letterwerk in een oogwenk geheel Europa door, of van Europa naar Amerika, naar Australie, naar Azie te brengen. Frankrijk was het eenig dichterland, en in Frankrijk Parijs, en bij Parijs Versailles.

De koningshoven onzer dagen zijn in den regel geen brandpunten meer van letterkundig leven. De muziek heeft ook dáár, als bijna overal, de poëzie verdrongen. De dichter der 19de eeuw spreekt, als hij spreken kan, meer tot de volken dan tot de vorsten. Uit de voorkamers der paleizen en de salons der aanzienlijken, heeft de kritiek haar zetel naar de dagbladen en de maandwerken verplaatst. Men wordt, wan-

neer men het verdient, heden ten dage gevierd door eene talrijker schaar, en op een groot aantal plaatsen te gelijk.

Maar, zóó beroemd kan een schrijver thans niet worden, dat zijne vermaardheid die van een koryfee uit Racine's dagen en omgeving zou overtreffen. Naarmate de groote letterkundigen onder onze tijdgenooten het hart meer op de regte plaats dragen, onderscheid weten te maken tusschen lof en lof, meer oordeel, zelfkennis, smaak, en kunstzin bezitten, zullen zij levendiger beseffen en gereedelijker erkennen dat de kleiner en keuriger kring van toen, vooral niet beneden den zooveel ruimeren van tegenwoordig mag worden gesteld.

II

Wally is naar de germaansche, *Andromaque* naar de grieksch-latijnsche heldesage gevormd. Alleen zijn in het fransche treurspel de antieke namen behouden, terwijl in de duitsche vertelling namen van tijdgenooten voor die der oudheid in de plaats zijn gesteld. De schrijfster van *Wally* toonde een warm duitsch hart te bezitten, toen zij om bezieling bij het *Nevelingelied* aanklopte; Racine een warm fransch hart, toen hij zich door sommige gedeelten der *Aeneïs* liet bezielen, wetgevende redactie der grieksch-romeinsche overlevering. Racine was een goed hellenist die aantekeningen bij de *Odyssea* schreef en in den grondtekst de grieksche tragici en Aristofanes las. Zoo ik hem het onderwerp van *Andromaque* uit Virgilius laat putten, dan geschiedt dit om de aangeduide reden. Een groot aantal trekken der klassieke heldesage, die hij Homerus ontbreken, vindt men uit latere grieksche bronnen in de *Aeneïs* bijeengesteld.

Pyrrhus, de manlijke hoofdfiguur in *Andromaque*, is de zoon van den halfgod Achilles en heeft bij de inneming van Troje slagtingen aangerigt, even bloedig als die der Hunnen onder de Nevelingen. Zijn medeminnaar Orestes, de Hamlet der grieksche tragedie, heeft, om de eer zijns vaders te wreken, zijne overspelige moeder omgebragt en wordt door de Furien vervolgd. Andromache is de weduwe van Hektor, den held der Trojanen: een strijder zonder wedergade, dien alleen Achilles vellen kon. Zijzelf schrijdt als eene grieksche Chrimhilde door

de epische herinneringen harer natie. Zij wordt de slavin en krijgsgevangene van Pyrrhus, die onder hare oogen haar schoonvader Priamus ombragt, hare schoonzuster Polyxena onthalsde, en wien zij met afgrijzen een zoon baarde, levend getuige harer onvrijwillige, door het doemvonnis der goden over haar gebragte ontrouw aan den gesneuvelden echtgenoot en koningszoon. Hermione, eindelijk, is de kleindochter van Zeus en Leda; de dochter der halfgodin Helena, die door den zoon van Priamus geschaakt werd, en om wier wil de lange en gruwzame trojaansche oorlog ontvlamde. Hermione, prinses van Sparta, heeft de schoonheid harer moeder. Zij is de trots van haar vader Menelaus. Door haar huwlijk met Pyrrhus, koning van Epirus, zal de ondergang van Troje voltooid en het bondgenootschap der grieksche Staten bezegeld worden.

Evenals het *Nevelingelied*, staat ook de *Aeneïs* slechts met één voet op het gebied der geschiedenis. Omgekeerd vindt men het half mythologisch karakter der *Aeneïs* in het *Nevelingelied* terug.

Siegfried is een skandinavisch halfgod, vermaagschapt aan Wodan. Hij bezit een zwaard dat hem onverwinnlijk, een tooverhelm die, wanneer hij wil, hem onzichtbaar maakt. Aan zijn ligchaam is maar één plek waar hij gekwetst kan worden; en de wetenschap van dat geheim, door de averegtsche bezorgdheid van Chrimhilde aan Hagen toevertrouwd, wordt de oorzaak van zijn dood. Brunhilde's menselijkheid dagteekent van het oogenblik dat zij heeft opgehouden een jong meisje te zijn. Zonder den bijstand van den onzichtbaren Siegfried had Gunther haar noch kunnen overwinnen in het werpen met de speer of met den steen, noch een einde kunnen maken aan haar maagdelijken staat. Hagen rooft aan de oevers van den Donau de kleederen van waternimfen die, uit verlegenheid en schaamte, hem met valsche beloften gaan vleijen, en, als hij heeft toegegeven, hem den noodlottigen uitslag van zijn togt naar het Hunneland voorspellen.

In het *Nevelingelied*, evenals in de bronnen waaruit door Racine geput is, verbinden al die trekken de van bovennatuurlijk leven nog niet geheel ontzwavelde aarde, aan een met goden en godinnen bevolkten hemel. Merkwaardig is ook

de overeenkomst tusschen het zedelijk ideaal, in de eene en de andere sage. Orestes heeft zijne moeder om het leven gebragt; maar hij bevindt zich op vrije voeten, en wordt over het algemeen meer beklaagd dan verafschuwd. Het vermoorden van den ouden en eerwaardigen Priamus wordt Pyrrhus niet als eene fout aangerekend: men acht het reeds veel dat zijne hand eenigzins gebeefd heeft toen hij de jonge en schoone Polyxena den hals kliefde. Helena blijft geëerd worden, ook door hare eigen dochter, ofschoon zij de huwelijkstrouw schond en, door hare noodlottige schoonheid, eene zee van rampen over haar vaderland bragt. Hekuba neemt het maar half kwalijk dat Ulysses heeft geadviseerd, haar lieflijk en onschuldig jongste meisje op den grafterp van Achilles te offeren: nogtans had Ulysses indertijd het leven te danken gehad aan Hekuba's edelmoedigheid.

Dezelfde verwarring en verduistering van het zedelijk gevoel - zouden wij het noemen - treft men in het *Nevelingelied* aan. Gunther, een smetteloos ridder en koning, is dadelijk bereid Siegfried's vernederende hulp aan te nemen bij het temmen van Brunhilde. Hij schaamt zich niet Brunhilde's meerdere te schijnen, hoewel hij haar mindere is gebleken en zijn vriend dit weet. Chrimhilde maakt schandelijk misbruik van het door haar echtgenoot Siegfried in haar gesteld vertrouwen: alleen om het genoegen te kunnen smaken Brunhilde in het openbaar te verguizen. Siegfried zweert met de duurste eeden, in Gunther's tegenwoordigheid en op Gunther's verzoek, dat hetgeen Chrimhilde van Brunhilde verteld heeft, en de zuivere waarheid is, door Chrimhilde is verzonnen. Chrimhilde vindt het niet onnatuurlijk dat Siegfried, thuis gekomen, haar onder dat voorwendsel eene dragt slagen toedient. Met geen ander doel dan Siegfried's dood te wreken op Hagen, neemt Chrimhilde de huwlijksvoorstellen van Attila aan: dien zij veracht, omdat hij een heiden is, en haat, omdat hij haar ontrouw doet worden aan hare weduwgelofte. Wanneer ten laatste in Attila's burg het afgrijslijkst bloedbad onder de Nevelingen staat aangerigt te worden, dan is dit mogelijk gemaakt doordat Chrimhilde, met gehuicheld vriendschapsbetoon, een gezantschap naar Worms gezonden, en de Neve-

lingen uitgenoodigd heeft, met hun koning en hare broeders aan de spits, haar en haar tweeden man een feestelijk bezoek te komen brengen. In één woord: eene wereld vol valsheid en wreedheid, waarin reusachtige evenredigheden voor zielegrootheid gelden, en niet de deugd adelt, maar het gigantische.

III

De schrijfster van *Wally* heeft zorg gedragen, uit haar Nevelingeheld en Nevelingeheldin van den nieuweren tijd, alles weg te laten wat tegen het hedendaagsch en door het christendom gewijzigd zedelijk gevoel indruischt. Jozef Hagenbach en Wally Stromminger zijn woestelingen; maar geen van beiden plegen daden, met het modern wetboek van eer in strijd. Zij spreiden integendeel, zelfs te midden hunner afwijkingen, eene ideale soort van ridderlijkheid ten toon. Had Jozef Wally beleedigd, zooals Gunther het Brunhilde deed, zij zou hem in het aangezicht zijn gevlogen. Had Wally nacht en dag op wraak gepeinsd, zooals Chrimhilde, Jozef zou haar niet liefgehad; had zij een haar toevertrouwd geheim geschonden, of van hare wetenschap misbruik gemaakt om anderen te grieven, hij zou haar misschien geslagen, maar stellig veracht hebben. De held en de heldin van *Wally* zijn een reuzepaar ja, maar een dat pasklaar is gemaakt voor het publiek van den tegenwoordigen tijd; een veredelde reus en eene veredelde reuzin, waarmede men in goed gezelschap overal voor den dag zou durven komen.

Hetzelfde procédé is door Racine op de heldinnen en helden der grieksch-romeinsche sage toegepast. Hermione bemint Pyrrhus met al het vuur van een eersten vrouwelijken hartstogt. Haar vervolgt de daemon die tot roeping heeft de eenzijdigheid van elke sterke neiging te wreken: de jaloezie. De hare evenwel is niet de jaloezie eener Medea. Hermione is jaloersch zooals, naar de teekeningen van Saint-Simon, de hertoginnen en de prinsessen der hofhouding van Lodewijk XIV het waren. Beurtelings verbergt en verraadt zij hare liefde, maar altijd in de vormen eener aanzienlijke fransche vrouw dier dagen. Het eene oogenblik aanvaardt, het andere weigert zij, ten einde Pyrrhus hetzij te straffen, hetzij aan zich te

verbinden, de diensten van Orestes; doch al de bewegingen van haar gemoed zijn die van 's dichters land. In de razernij harer wanhoop, wanneer Pyrrhus haar ter wille van Andromache verraden heeft, deinst zij er niet voor terug Orestes aan te sporen hem te doden; maar ook dan nog blijft zij de vorstin die wij begrijpen kunnen. Niets in haar, zelfs haar misdadig voornemen niet, herinnert aan de kloof die onze wereldbeschouwing van de antieke scheidt. En wat het treffendst is: de furie blijft vrouw, en op den bodem van den ziedenden haat ligt bij haar de tederste liefde.

IV

In de duitsche novelle lezen wij dat, toen Wally geheel alleen met Benedikt Klotz en Vincent Gellner achtergebleven was, zij eerst geen woord kon uitbrengen, en er in de ledige danszaal eene dood- en onheilspellende stilte heerschte. Zoo is het ook met Hermione. Als een marmeren beeld komt zij op. De staatsjuffer Kleone is over die ijzige stilte, zoo ongewoon in hare hartstogtelijke meesteres, tegelijk verwonderd en ongerust. Eindelijk vraagt Hermione: 'Is Orestes ontboden?' - Meer niet.

In die vraag ligt het geheele moordplan opgesloten, dat zij door Orestes wil doen uitvoeren. - 'Dood Pyrrhus,' zegt zij tot hem, 'en ik word uw vrouw.' -

Orestes heeft niet zoo spoedig als Vincent Gellner zijne partij gekozen. Hij deinst terug voor het bedrijf van sluipmoordenaar. Maar Hermione overstelpt den besluitelooze met zulke grievende verwijten; kondigt, zoo hij niet durft, in zulke vastberaden taal het voornemen aan, zelf den dolk in Pyrrhus' hart en daarna in het hare te stooten, dat hij zijne aarzelingen overwint. Hij gaat, - en Pyrrhus zal de echtverbindtenis met Andromache niet overleven.

Hier volgt in het treurspel een aangrijpend tooneel. De ter dood veroordeelde Pyrrhus waagt het, in zijne onwetendheid, zelf Hermione eene verklaring te komen geven van zijne trouwelooze handelwijs. Zijne toespraak is een meesterstuk van geveinsde openhartigheid. Wreeder kan een man niet spelen

met het hart der vrouw die hij beleedigd heeft. Spookachtiger eene vrouw de gevolgen niet zien opdagen der onvoorzigtigheid die zij beging, toen zij op het woord van een man vertrouwde:

‘Ik stoor u, mevrouw. U waart in gesprek met een dame van uw gevolg. Het zou beneden mij zijn, zoo ik kwam beproeven een glimp van billijkheid te geven aan het onrecht dat ik u aandoe. Mijn hart veroordeelt mij, en dat is genoeg om mijn tong te verlammen. Ik kan niet belijden wat ik niet gevoel. Het is volkomen waar, mevrouw: Andromache wordt mijn gemalin, en u heb ik de trouw beloofd die ik haar ga schenken. Een ander zou tot zijn verontschuldiging aanvoeren dat een vaderlijke schikking, meer dan de liefde, ons tot elkander heeft gebragt. Dat zoo min uw keus als de mijne geraadpleegd is. Doch ik ben vrijwillig tot de overeenkomst toegetreden, en een man als ik acht zich daardoor gebonden. Mijn gezanten zijn u mijn hart gaan aanbieden, en niet-alleen heb ik hen niet teruggeroepen, maar het was mijn ernstige wensch de verbindtenis na te komen. U volgt hen naar hier; en ofschoon bij uw aankomst de bekoring uwer schoonheid reeds voor een andere en sterkere had moeten zwichten, ik gaf aan mijn nieuwen hartstogt niet toe. Ik wilde al mijn krachten inspannen om u trouw te blijven; ik ontving u als koningin, en tot op het laatste oogenblik heb ik mij voorgesteld dat mijn belofte zou vermogen wat de liefde niet vermogt. Doch de liefde is de sterkste gebleken; en ofschoon Andromache mij niet bemint, gevoel ik mij onwederstaanbaar tot haar getrokken. Één noodlot sleept ons beiden mede, en heden nog zweren wij elkander onwillig eene eeuwige trouw: ik haar en zij mij. Spaar mij niet, mevrouw! Overstelp den verrader, die niet zou willen en toch wil, met uw verwijten. Wie weet of de uitbarsting van uw toorn niet even zeer lucht geeft aan mijn borst, als aan de uwe? Noem mij een trouwelooze, een snoodaard, een meenedige. Ik vrees uw zwijgen, meer dan uw grievende woorden. Hoe meer gij mij ontziet, des te luider zal het zelfverwilt spreken, des te meedogenloozer zullen de inwendige getuigen mijner ontrouw mijn hart vaneen scheuren.’

Hermione begaat de fout, die elke liefhebbende vrouw in

hare plaats begaan zou hebben. Zij antwoordt met de bitterste ironie:

‘Uw kunsteloze taal, Sire, is mij het bewijs dat uw Majesteit zich regt laat wedervaren en, nu het haar eenmaal behaagt een heilige verbindtenis te schenden, zij voor het minst als vol misdadiger de volle misdaad plegen wil. Is het ook wel billijk dat een veroveraar en stededwinger afdale tot het slaafs gestand doen van zijn woord? Ik begrijp en waardeer uw smaak voor eedbreuk, en gewis is het doel van uw bezoek, mij te komen verhalen van uw meesterschap op dat gebied. Inderdaad, - minnaar eener Trojaansche naar de hand eener Grieksche te dingen, met terzijdestelling van eed en plicht mij los te laten, mij terug te nemen, om nogmaals van Helena's dochter naar Hektor's weduwe te snellen; uw kroon beurtelings een slavin en een rijksvorstin op de slapen te drukken; het eene oogenblik Troje aan Griekenland, het andere Griekenland aan den zoon van Hektor op te offeren, - dit alles zijn bewijzen van een vast gemoed, en aan die daden herkent men den held die boven zijn eerewoord staat. Om uw gemalin te behagen, zou men u welligt met de zoete namen van eedschender, verrader, moeten begroeten. Gewis komt uw Majesteit de bleekheid van mijn wang bespieden, en stelt zij zich voor, in de armen der koningin te gaan lagchen om mijn smart. Maar, Sire, Hermione in tranen de zegekar van Andromache volgend, dit zou strijden met den regel: niet te veel vreugde op eens! En waarom zou uw Majesteit naar nieuwe titels dingen? Heeft zij aan de vroegere niet genoeg? De oude koning Priamus, geveld nederliggend te midden van zijn ziertogend geslacht; uw arm, die in de gapende borst van den grijsaard naar de laatste kloppingen zoekt van het door ouderdom schier stilstaand hart; beken bloed, waarin zich de vlammen van het brandend Troje weerspiegelen; Polyxena, terwijl de verontwaardigde Griek den hemel tegen u tot getuige neemt, met eigen hand door u onthalsd, - hoe kan Andromache aan zoo veel edelmoedigheid weerstand bieden?’

Sarkasmen genoeg. Maar wat baat het Hermione, haar eigen afgod dus van zijn voetstuk te rukken? Pyrrhus neemt van hare koude woorden niet verder notitie dan noodig is om hare

onverschilligheid te staven, en vindt nog in het voorbijgaan gelegenheid te herinneren dat, zoo hij in den strijd tegen Troje wreedheden heeft gepleegd, dit geschied is ter wille van Hermione's eigen moeder:

‘Ik weet te wél, mevrouw, tot welke uitersten *het vergelden van Helena's roof* mij in de hitte van den strijd vervoerd heeft. Ik zou u mijn leedgevoel kunnen betuigen over het vergieten van zoo veel bloed. Maar liever werp ik met u een sluijer over het verleden. De hemel zij geprezen, dat ik uit uw koelheid tot de onschuld mijner door Andromache verhoorde beden mag besluiten! Ik zie thans dat mijn bezorgdheid misplaatst was, en ik, alvorens mijzelf met verwijten te kwellen, u beter had moeten kennen, en mijn eigen hart naauwkeuriger onderzoeken. Mijn gewetensknagingen waren een belediging die ik u aandeed. Niet bemind, had ik het regt niet mij van ontrouw te beschuldigen. Het lag niet in uw bedoeling dat ik mij voor altijd aan u verbinden zou. Mijn vrees, u te verraden, was ijdel. Welligt zelfs bewijs ik u een dienst. Onze harten spraken niet. Ik deed wat pligt gebod. Mijn voorbeeld werd door u gevolgd. Er was geen enkele reden, mevrouw, waarom u mij zoudt hebben liefgehad.’

‘Ik u niet liefgehad?’ hervat Hermione, één oogenblik vertederd. ‘Wreeddaard! wat heb ik anders gedaan? Van al wat te Athene en te Sparta koningsbloed in de jongelingsaderen voert, heb ik om uwentwil de aanzoecken afgewezen. Zelf ben ik heel naar Epirus gekomen, en heb u opgezocht in uw Staten. Ik verwijl er nog - in weerwil uwer ontrouw; in weerwil dat mijn volgelingen blozen over mijn zwakheid. Ik heb hen verboden, gevoeligheid te toonen over den hoon mij aangedaan. In stilte koesterde ik de hoop dat een bede om vergiffenis den meineed zou komen uitwischen. Die hoop deed mij gelooven dat het hart, waarop ik regten kon doen gelden en dat van mij was afgedwaald, eenmaal tot mij terug zou keeren. Den wuften minnaar had ik lief: hoe zou ik het den standvastigen gedaan hebben! En nog in dit oogenblik, terwijl uw wreede lippen het doodvonnis over mij komen uitspreken, ja, in dit oogenblik zelf, ondankbare, dingt in mijn hart de liefde om den voorrang! Maar o, Sire! indien het vonnis vol-

trokken moet worden; indien de straf der goden over mij, een andere vrouw den roem van uw wederliefde gunt, - laat de bruiloft ingaan, maar zonder mij! Laat haar ingaan, maar niet heden! Welligt is dit ons laatste onderhoud op aarde - ik smeek u, zeg dat het morgen zij!... Uw Majesteit antwoordt niet? Valschaard, ik zie het! Uw ongeduld telt de oogenblikken die ik u verliezen doe. Uw hart trekt naar Andromache. Het vertoeven kost u. Uw oogen zoeken haar, uw gedachten spreken haar toe. Weerhoud ik u? Ga, ga het woord verpanden dat mij geschonken werd! Ga heiligschennis plegen, en de goden verzoeken! Zij zijn regtvaardig. Die zelfde eeden, zij weten het, hebben u verbonden aan mij. Verrader van mijn hart, ga het uwe naar den tempel brengen. Ga gezwind, maar vrees dat ook dáár tusschen u en uw geluk Hermione sta!

Dit was geen ijdele bedreiging, maar doodelijke ernst. Orestes had zijn woord gegeven, en hij deed het gestand. Zelf komt hij dit Hermione verhalen; en daarmede opent het laatste bedrijf. Eerst is zij alleen, en dwaalt door het paleis:

‘Waar ben ik? Wat heb ik gedaan? Wat moet ik verder doen? Waarom springt mijn hart van blijdschap op? Waarom wordt het door droefheid verteerd? Zal ik naar buitengaan? O, dat ik zekerheid bezat omtrent mijzelf! Bemin ik, of haat ik? De wreede! hoe meedogenloos heeft hij mij mijn afscheid gegeven: geen zweem van gemaakte droefheid zelfs! Heb ik hem één oogenblik getroffen gezien, of ook maar verlegen? Heeft hij één zucht om mij geslaakt? Scheen hij wel eens te begrijpen dat mijn tranen hem golden? Zwijgend en ongevoelig stond hij daar. En ik beklag hem nog! En mijn onedel hart hangt nog aan hem! Ik beef, alleen bij de gedachte aan het zwaard boven zijn hoofd! Mijn wraak moet hem nog treffen, en ik denk al aan genade schenken! Neen: mijn toorn wees zijn vonnis, en zoo moet het blijven. Niet herroepen. Dood over hem! Voor mij is hij immers reeds gestorven? De valschaard zegeviert, en lacht met mijn woede. Dat onweder, denkt hij, zal zich wel ontlasten in tranen. Hij gelooft niet dat ik sterk kan zijn, en bij mijn voornemen weet te blijven. Hij verbeeldt zich dat mijn eene

hand den slag zal keeren, waarmede de andere hem dreigt. Hij beoordeelt mij nog naar mijn vroegere zwakheid. En zelfs dat niet! Hij bekommert er zich niet om, of men buiten den tempel, waar hij zijn overwinning viert, al dan niet naar zijn dood verlangt. De ondankbare! dat is al mijn loon. Wil ik dat hij sterven, of wil ik dat hij leven zal? Tusschen die twee wenschen laat hij mij heen en weder slingeren. Neen, nog eens, laat Orestes handelen! Hij moet sterven. Hij heeft kunnen voorzien dat het zou gebeuren, en heeft zelf mij gedwongen het te willen... Te willen? Hoe? Ben ik het dus, die zijn dood verorden? Zal dit het einde van Hermione's liefde wezen? Dezelfde vorst, aan het verhaal van wiens heldefeiten mijn hart zich weleer niet verzadigen kon; wien dat hart reeds toebehoorde toen er nog van geen huwelijk spraak was geweest, - ben ik dan met geen ander doel de zee overgestoken, heb ik alleen daarom al die landen doorreisid, om hem ver van huis naar het leven te komen staan? hem te vermoorden, te vernietigen? O, zoo ik vóór hij stierf...'

Doch daar komt Orestes op.

'Mevrouw, het is gedaan. U is geschied naar uw wensch. Pyrrhus ligt geveld vóór het altaar. Hij blaast den trouweloozen adem uit.'

'Is hij dood?'

'Hij is stervende. Onze vertoornde Grieken hebben de smet zijner geschonden eeden uitgewischt met zijn bloed. Ik had het u beloofd. Goeds heb ik mij van dezen aanslag nooit voorspeld. Maar ik vermande mij en snelde naar den tempel, gevolgd door onze Grieken, die aan paren door de menigte en naar het altaar drongen. Pyrrhus herkende mij, maar zonder te ontroeren. Veeleer scheen mijn tegenwoordigheid hem tot overmoed te prikkelen. Zigtbaar juichte hij dat, in den persoon van Griekenlands getrotseerden afgezant, de vereenigde grieksche Staten den luister zijner echtverbindtenis kwamen verhoogen. Haar toppunt bereikte zijn vermetelheid toen hij zich de kroon van het hoofd nam, en met de woorden: U geef ik haar en, met haar, de belofte mijner trouw; voer den scepter over Epirus en over mij; uw zoon zweer ik vaderlijke vriendschap; de goden en zijn moeder hooren mijn eed; zijn

vijanden zullen de mijne wezen, en op heden erken ik hem als koning van Troje! - het diadeem met eigen hand Andromache opzette. Het volk ontlokten die woorden teekenen van instemming. Onze Grieken deden zij een kreet van woede slaken. In een oogwenk was de afvallige van alle zijden omringd. Mijn zwaard trachtte vruchteloos hem te bereiken. De anderen waren mij voor. Het was alsof zij elkander den roem misgunden hem te verslaan. Een poos zag ik hem worstelen en beproeven, gewond als hij was, nieuwe wonden te ontduiken. Doch eindelijk stortte hij ineen op de trappen van het altaar. Door de met schrik geslagen schaar heb ik mij toen een weg gebaad, en ben hierheen gesneld. Thans komt het er op aan, prinses! de haven te bereiken en u in veiligheid te brengen. Ik heb er onze vrienden bescheiden. Zij zijn in aantogt, geteekend met het bloed dat ik u beloofd heb.'

'Wat hebben zij gedaan!'

'Vergeef hun ongeduld, mevrouw! Ik erken, zij hebben uw wraak verminderd. Uw wensch was dat de eerste doodelijke wond hem zou worden toegebracht door mij; dat hij stervend gevoelen zou, voor ú te sterven. Maar geloof mij, hun ijver heeft zich slechts geregeld naar den mijnen. Om ú alleen zijn zij mij naar den tempel gevolgd. Op mijn woord, mevrouw, uw fierheid heeft zich niets te verwijten. Zij zijn niet meer dan de voltrekkers geweest van het doodvonnis. Het was úw hand die hun arm bestuurde; en iedere stoot...'

'Zwijg, verrader, en klaag alleen uzelf wegens sluip- en broedermoord aan! Ga naar uw Grieken, en laat *hen* uw euveldaad bewonderen. Ga: haar verloochen en u verafschuw ik. Beul, waar waren uw zinnen? Welke dolheid deed u dat schoone leven verwoesten? Hebben de wreedaards hem kunnen doorsteken, zonder dat al hun bloed het woord nam en voor hem pleitte? Maar spreek: wie had zijn lot in uw hand gelegd? Waarom is hij vermoord? Welke misdaad had hij gepleegd? Wie was zijn regter? Wie uw lastgever?'

'Hoe? geregte goden! Is het bevel hem af te maken mij niet gegeven door u zelf, op deze eigen plaats, geen uur geleden?'

'En sedert wanneer stoort een man zich aan de bevelen eener

door minnenijd vervoerde vrouw? Was het niet aan u, in mijn ziel te lezen? Bleek niet uit mijn toornen, dat mijn hart niet beaamde wat mijn lippen uitbragten? En al had ik het gewild, moest het daarom gebeuren? Was niet uw pligt geweest mij den last honderdmalen te doen herhalen? Mij vóór de uitvoering te komen raadplegen, - neen, uzelf buiten de gelegenheid te stellen mij te ontmoeten, om mij niet in verzoeking te brengen? Waarom de zorg voor mijn wraak niet overgelaten aan mijzelf? Komt men zich opdringen aan lieden in wier oogen men hatelijk is? Ziedaar de verfoeilijke vrucht uwer liefde! De vloek van uw persoon heeft, bij uw komst in dit land, zich aan mij vastgehecht. Uw noodlottig gezantschap is het, dat hem tot zijn ongeluk in de armen mijner mededingster heeft gedreven. Zonder u, zouden zij en ik nog beurtelings zijn hulde ontvangen. Misschien zou hij mij op dit oogenblik liefhebben: voor het minst, hij zou het veinzen. Vaarwel. Scheep u in, zoo het u goeddunkt. Ik blijf in Epirus. Ik houd op, Griekin te zijn, Spartaansche, koningsdochter, lid van mijn geslacht. Lang genoeg heb ik tot een maagschap behoord die u, gedrocht, het leven schonk!

V

Hier moet ik den parallel staken, en ik doe het zonder het verwijt van valsch vernuft te duchten.

Is de overeenkomst tusschen Wally's en Hermione's aandoeningen somtijds treffend, - des te opregter prijst men de schrijfster van onzen tijd. In de beste scholen gevormd, is zij niet-alleen zichzelf gebleven, maar vreemd en eigen zijn bij haar tot één beeld zamengegroeid. Ik vraag alleen of het volksvooordeel, dat zulk eene scherpe lijn trekt tusschen klassiek en modern, wel inderdaad meer dan een vooroordeel is? Of uit de vergelijking niet volgt dat de dorpsvertellingen van den dag fraaijer zijn, naarmate zij minder behoeven te vreezen naast een treurspel van voor twee honderd jaren gelegd te worden?

Het eigenaardige van het eene genre is dat het, voor de verheven gedachte en de verheven gevoelens, edele vormen en

eene edele uitdrukking zoekt; de eigenaardigheid van het andere, dat het bij lager leven de vormen van het hoogere borgt. In *Andromaque* is het volk eene onpersoonlijke massa, een blind werktuig in de hand van vorsten en vorstinnen. In *Wally* leeft het volk zijn eigen leven, en neemt zelfs geheel alleen alle plaatsen in. De hofwereld van Racine is de bovenlaag eener stadswereld; eener wereld zonder lucht en zonder boomen, waar de natuur plaats heeft gemaakt voor paleizen, lijfwachten, en etikette. Met *Wally* verkeert men in de hutten der armen. Eene welvarende boerehofstede is er de hoogste prijs uit de loterij. De sneeuw en het ijs, stormen en watervallen, heerschen er over de menschen. Het landschap vult de helft van het doek. De stedelingen zijn dorpelingen.

Bewijst dit dat de naam van het genre goed gekozen is; verklaart het zijn opgang in onzen democratischen tijd, - het doet tegelijk aan iets kunstmatig denken. Men gevoelt dat de dorpsvertelling eene spekulatie is op het geloof der stadsmenschen (de lezende wereld) aan de onbedorvenheid van het boeredom. De boer gevoelt even diep als de stedeling, maar in zijne wijs van zich uit te drukken is, ten gevolge van zijn eenzelviger leven, somtijds iets zinrijks en naiefs dat in de straten der stad, waar zoo veel meer afleiding gevonden wordt en het leven eene zoo veel ingewikkelder zaak is, verloren gaat. Van die omstandigheid heeft onze eeuw partij getrokken. De litteratuur is op het land gaan wonen, in het gebergte gaan zwerven, heeft kamers gehuurd bij kleine pachters, of, als het niet anders kon, zich vergenoegd met een nachtverblijf in de hut van een kolebrander.

Zeker heeft die studie van het schilderachtige en dichterlijke in het buitenleven, vruchten gedragen. De algemeene letteren zijn ontegenzegglijk er niet door verarmd. Maar, boeren blijven boeren, en, zoo men ze gaf gelijk zij zijn, zou het dorp voor de kunst even onbruikbaar blijken als de stad. Een kompromis is onvermijdelijk. Terwijl de prinsen en prinsessen van het fransche treurspel de taal der groote wereld spreken, en zich uitdrukken zooals men in die wereld denkt en gevoelt, leent de dorpsvertelling den boer de fijnste aandoeningen der menschelijke ziel, en laat hem die onder woorden brengen in een of ander dialect.

Welke effecten door toepassing van dit procédé te verkrijgen zijn, weten wij; en wij bewonderen ze. Maar als procédé staat de kunst van Racine hooger, omdat zij digter bij de waarheid staat. Wie de proef op de som verlangt, vertale voor zichzelf eene bladzijde van *Wally* en eene van *Andromaque*. Van de duitsche dorpsvertelling kan in het hollandsch iets gemaakt worden; van het fransche treurspel niets. De schoonheid van Racine's verzen, hunne welluidendheid, hunne zich nooit verloochenende bevalligheid, bij somtijds vervaarlijke kracht, is volstrekt onnavolgbaar. En dit is niet iets dat hem persoonlijk eigen is. Men vindt het terug bij alle zoogenaamd klassieke dichters, ook bij de nederlandsche daaronder. Eenheid, harmonie, is een onmisbaar element van het schoone. In de dorpsvertelling wordt dit vereischte, gemaks- en onvermogenshalve, te zeer gemist. Wie een *patois* behoeft om het verhevene in beeld te brengen, is als Gunther die Brunhilde niet aankon. Het verhevene is zelf eene Brunhilde. Het wil in zijne eigen taal veroverd worden.

VI

Ik zou op onzen landgenoot Cremer kunnen wijzen die, wanneer hij de betuwsche novelle hanteert, bijna altijd slaagt, en wanneer hij uit de boerewereld zijner vinding in de eigenlijke menschewereld treedt, bijna altijd mistast. Toen dit geschreven werd leefde Cremer nog. Of omgekeerd op Nicolaats Beets, wiens Ada van Holland en andere heldinnen bijschriften bij engelsche staalgravures gebleven zijn, terwijl aan de diakenhuis-mannetjes en hofjes-jufvrouwen zijner *Camera Obscura* de onsterfelijkheid voorspeld wordt. Of op Berthold Auerbach, wiens schoongewassen schwarzwalder *Barfüssele* ons toeschijnt te tintelen van leven, en wiens prins en prinsessen uit *Auf der Höhe*, wanneer men ze met die van Racine vergelijkt, aan houten poppen doen denken.

Doch ziehier eene dieper liggende oorzaak van populariteit. Roomsche, joodsche, of gereformeerde, de helden en heldinnen der dorpsvertelling zijn zonder uitzondering vroom; maar vroom

op zulke wijs dat de kinderen der 19de eeuw er zich niet aan ergeren, omdat zij gevoelen dat de zaak buiten hen omgaat en zij er door in hun geheel gelaten worden. Dit kan geen toeval zijn. Het godsdienstige is een vaste vorm van het verhevene, en er bestaat solidariteit tusschen het binnensmokkelen van het een en van het ander. Binnensmokkelen is het woord. Of hoevelen worden er onder de lezers en lezeressen van *Wally* gevonden die, zoo zij den kapelaan van Heiligkreuz tegenkwamen op de wandeling, en hij hen dwong naar zijne mystieke beeldspraak te luisteren, den man zouden kunnen uitstaan? Men durft de vraag met te meer vrijmoedigheid doen omdat de schrijfster, zelf eene geloovige, zich het verwijt niet behoeft aan te trekken. Een aantal protestantsche en katholieke romans, bestemd propaganda te maken of geloofsbelijdenissen af te leggen, worden buiten de kringen waarvoor zij geschreven zijn bijna niet, of alleen met weerzin gelezen. Niet omdat het de schrijvers aan talent hapert, maar omdat de lezer gevoelt dat hij met den auteur moet afrekenen. Een geloof als dat van Wally Stromminger, daarentegen, raakt de koude kleederen der beschaving niet. Van de honderd lezers is er niet één die het bewondert, *omdat* het christelijk is. Men vindt het lief, karakteristiek, volkomen natuurlijk in een dorpskind. Men beschouwt het als een goed geslaagd licht-effekt. De schrijfster moge het nog zoo eerlijk gemeend hebben, men duldt haar op dit gebied alleen als schilderes. En zij is eene uitzondering op den regel! De meeste dorpsvertellingen danken het aanzijn aan den *toeleg*, waarheden waaraan men voor zichzelf niet meer gelooft, of die men voor eigen rekening niet zou durven voordragen, in tot niets verbindende boeretaal onder woorden te brengen. En dit is het, wat het groote puliek in de dorpsvertelling liefheeft.

Ook hierin staat het nieuwe genre minder hoog dan het oudere. Wanneer Racine in *Athalie* een geloof schildert, schildert hij het zijne niet-alleen, maar doet het zoo, dat de gedachte en hare uitdrukking elkander volkomen waardig zijn. De hoogepriester Joad, toornend tegen de Baäls-priesters, heeft men gezegd, doet telkens denken aan Bossuet, eene strafrede houdend tegen de gereformeerde predikanten. De opmerking is

ver van onjuist. Met dat al ontvangt ieder den indruk dat de dichter zich bewust is eene eeuwige en voor alle menschen zonder onderscheid geldende godsdienstwet te verkondigen, verbindend in de eerste plaats voor hemzelf. Natuurlijk komt dit in de heidensche stukken, zooals *Andromaque*, minder sterk uit; maar het straalt er niettemin overal in door. De goden welke Hermione aanroept, en tot getuigen van Pyrrhus' ontrouw neemt, zijn, onder andere namen, de voorwerpen van 's dichters eigen hoogste vereering. Zij vertegenwoordigen, ook voor hem, eene alles overtreffende zedelijke werkelijkheid. En dit geeft aan zijne scheppingen, bij al den menschelijken hartstogt waarvan zij gloeijen, de klassieke rust en majesteit. Kan men van de dorpsvertelling zeggen dat, zoo vaak zij het geloof populariseert, zij er slechts de pasmunt van om zich heen strooit, Racine's geloof doet aan wigtige goudstukken denken.

VII

In sommige opzigten zoo oud als de wereld; familie van hetgeen onder alle hemelstreken beurtelings de idylle, de veldzang, het saterspel, het landspel geheeten heeft, en onder den algemeenen naam van herdersdicht of pastorale tot één genre kan worden gevoegd; is nochtans de dorpsvertelling onzer dagen, in zoo ver er iets nieuws onder de zon is, werkelijk nieuw.

Sommige litterarische vormen die in vroeger eeuwen bloeiden, - het heldedicht, het leerdicht, het treurspel, en in het algemeen het hoogere vers, - hebben wij verwaarloosd. Andere vormen, waaronder de ridder-, de wijsgeerige en de sociale roman in proza, zijn door ons met geringe wijzigingen voortgezet. In den historischen hebben wij sedert Walter Scott maar weinig vorderingen gemaakt. Alleen met de dorpsgeschiedenis heeft onze leeftijd de litteratuur in den eigenlijken zin des woords verrijkt.

De infirmitäten der jonge spruit zijn kenbaar genoeg. Het kan niet verwonderen dat een duitsch criticus van den laatsten tijd een ironisch hoofdstuk is gaan schrijven 'over de koeije-meiden in de nieuwere letterkunde.' Doch litterarische

genres mogen, evenmin als maatschappelijke standen, beoordeeld worden naar de zwakkere broeders of zusters onder hunne vertegenwoordigers.

Over onzen landgenoot Cremer sprak ik reeds. In onderscheiding van Nicolaas Beets, die met de mildheid van een grooter talent aderen aanwees maar niet uitgroef, of hoogstens ze even ontgon, heeft Cremer geheele bundels volgeschreven in een uit den mond des volks opgeteekend dialect. Er was trouwens keus genoeg. Bijna geen provincie van Nederland die niet haar eigen tongval heeft: groningsch en friesch, drentsch en geldersch, limburgsch en brabantisch, zeeuwsch en noordhollandsch. En behalve al die boeretalen, heeft men de visscherstaal, de jagerstaal, de tuinmanstaal, de op de spoorwegbeambten overgegane taal der veer- en der beurtschippers.

Hetgeen Cremer zijne boeren en boerinnen laat praten, en hij zelf in voorafspraken, tusschenredenen, natuurbeschrijvingen, met invoegselen van gewoon hollandsch hun ontleent, noemt hij betuwsch of overbetuwsch. Het is niet zoo zeer eene afzonderlijke taal, als eene eigenaardige uitspraak. Het onderscheidt zich van de meeste andere nederlandsche tongvallen door iets zoetvloeijs, dat verliest wanneer het in gezelschap door onvoorbereiden, maar wint als het door den schrijver zelf in gehoorzalen wordt voorgedragen.

Het schilderen van menschelijk lief en leed uit kleine werelden is Cremer's hoofddoel; maar nooit zonder een zedekundig of godsdienstig bijoogmerk. Hij is kunstenaar, doch tevens moralist, vooral zendeling; zendeling en evangeliedienaar op eigen hand. Men kan hem, met hetzelfde regt als Dickens en Hugo, een straatprediker noemen. Zijne prediking draagt hetzelfde ideaal-protestantsch, anti-dogmatisch karakter. In al de fraaisten zijner betuwsche novellen wordt een beroep op het geweten der lezers gedaan, meer dan op hun schoonheidszin. Wanneer Cremer ergens 'leest', dan verschilt de soort van genot, die hij zijne hoorders en hoorderessen verschaft, weinig van de aandoeningen die eene populaire christelijke leerrede opwekt.

Behalve in Nederland zelf, heeft Nederland ook in Indie

aan de dorpsvertelling gedaan. De roem van sommige schetsen in Van Hoëvell's *Indisch leven*, de lauweren die de schrijver van *Max Havelaar* met de geschiedenis van Saïdjah en Adinda plukte, danken voor een deel hun oorsprong aan den nieuwen vorm.

Ik ben niet overtuigd dat het padi-snijdend paartje, Drono en Kamisa, regelregt uit de javaansche dessa is voortgekomen. Saïdjah en Adinda zijn misschien meer Sumatranen dan Soendanezen. Mogelijk zelfs zijn hunne ware namen Paul en Virginie, en is de polynesische tint, die over hunne beeldtenissen ligt, alleen eene zaak van decoratief en kostuum.

Maar voor de lezers in het moederland is de illusie volkomen. Van Hoëvell en Multatuli hebben hun een nieuwen horizon ontsloten. In de nederlandsche reisverhalen uit de laatste jaren der 16de tot het begin der 18de eeuw, is de Maleijer een wilde, een wezen buiten ons, iets dat men aangaapt zonder het te begrijpen. De romantiek onzer dagen heeft dien Maleijer belangwekkend gemaakt. Zelfs is zij in het vuur eener eerste liefde met zoo veel overdrijving daarbij te werk gegaan, dat hij in den persoon van 'den armen Javaan' al spoedig zijne eigen karikatuur heeft voortgebracht.

VIII

De kapitaalste dorpsvertelling, welke tot heden in Europa het licht heeft gezien, is geschreven door eene engelsche dame - zoo men ten minste meent George Eliot's *Adam Bede* tot dit genre te mogen brengen. Sommige partijen vallen er buiten, en beoogen meer het schetsen van sociale en kerkelijke toestanden in het algemeen, zooals Engeland die in de laatste jaren der vorige eeuw aanbood. Echter ligt niet-alleen de geheele handeling binnen de grenzen van één dorp, maar de boerewereld beslaat in het verhaal eene ruime plaats, en spreekt er hare boeretaal.

Als auteur staat George Eliot buitengewoon hoog, en de nederige stof is onder hare handen een monument geworden. De levensbeschouwing, van welke zij de dorpsvertelling tot draagster heeft gemaakt, behoort tot het verhevenste wat de menschelijke geest bereiken kan.

In Vlaanderen gaf Conscience den stoot. *De Loteling, Blinde Roza, Houten Clara, Baas Ganzendonck*, zijn in Noord- gelijk in Zuid-Nederland ontvangen als eerstelingen eener geheel nieuwe litteratuur, en waren het inderdaad. Conscience heeft Cremer voortgebracht, maar is, wat betreft het idioom waarin hij schrijft, van eene betere konditie. Zijn vlaamsch is eene wezenlijke taal; niet slechts eene klanknabootsing van provincialismen. Evenals Reuter en Grothstaat hij persoonlijk midden in zijn onderwerp. Wat hij geeft is de natuurlijke vorm zijner eigen aandoeningen. Cremer is protestant, Conscience katholiek. Doch wanneer men dit verschil van toon, waarin het gemoedsbestaan van den door beiden geschilderden landaard zich weerkaatst, wegdenkt, dan vindt men bij Conscience dezelfde neiging tot moraliseren en evangeliseren. Ook hij is een propagandamakend leekebroeder. Hij offert de kunst niet volstrekt op aan eene wijsbegeerte of eene kerkleer. Maar de litteratuur in het algemeen, en de dorpsvertelling in het bijzonder, vervult bij hem, evenals bij Cremer, eene vermanende, waarschuwendende, op bekeering aandringende roeping.

Oók godsdienstig, maar tevens aan het politieke verwant, zijn de dorpsvertellingen van den gereformeerden berner geestelijke die onder den naam van Jeremias Gotthelfgeschreven heeft. *Zeitgeist und Berner Geist*, bij voorbeeld, is tegen het staatkundig radikalisme in Zwitserland gerigt, en doet uitkomen hoe de revolutionaire denkbeelden van den nieuweren tijd de welvaart, de zedelijkheid, en het geloof der zwitsersche boeren ondermijnd hebben.

Deze polemische strekking verhoogt de waarde van Gotthelf's vertellingen niet als kunst, en brengt ze in verdenking als onpartijdige geschiedenis van den dag. Hare merkwaardigste zijde uit litterarisch oogpunt is dat, om ze toegankelijk te maken voor het groote publiek, men genoodzaakt is geweest *ze te vertalen in het duitsch*; evenals men naderhand met de geschriften van Groth en Reuter heeft moeten doen.

Gotthelf is de eerste geweest die voor de dorpsvertelling zich van een zuiver plaatselijk patois heeft bediend: niet zooals sommige zuidfransche dichters, die het provençaalsch uit piëteit in eere houden, maar met het bepaald oogmerk de

berner boerewereld sprekend te laten optreden in hare eigen taal, en haar zichzelf daarin te doen rigten. Eene afzonderlijke plaats wordt ingenomen door Gottfried Keller, te Zürich. Zijne *Leute von Seldwyla* zijn eene vrolijke satire van het kleinsteedsche, meer dan eene schildering van het dorpsleven. Eene uitzondering maakt zijne onovertroffen *Romeo und Julia auf dem Dorfe*, door Van Vloten in het hollandsch vertaald, 1876. - Studie over Gottfried Keller door J. Bourdeau, *Revue des Deux-Mondes* 15 Februarij 1885.

De nederlandsche schrijver Van Schaik heeft beproefd, Gotthelf's *Uli* tot zekere hoogte na te volgen: Drenthe voor Bern, en een nederlandsche dialekt voor een zwitsersch patois in de plaats stellend. Doch het ligt in den aard der zaak dat op die wijs geen goed geheel tot stand wilde komen. Gotthelf's hoofdgedachte - de antithese van radikalisme en christendom - kon door Van Schaik evenmin weergegeven worden, als Gotthelf's taal.

In Frankrijk, met zijne hooge litterarische eischen en zijne onverbiddelijke taalwetten, is de dorpsvertelling slechts langzaam kunnen doordringen. Hetgeen George Sand, in hare tweede periode, van dien aard geleverd heeft, - *la Petite Fadette*, *la Mare au Diable*, *François le Champi*, - werd als eene reeks op zichzelf staande proeven beschouwd. Ten onregte, voor een deel; want niemand in Frankrijk heeft tot heden *François le Champi* overtroffen. Eindelijk echter zijn de heeren Erckmann-Chatrian gekomen, en hebben in ongeloofelijk korten tijd voor het nieuwe genre het burgerregt verkregen.

Omtrent de taal sloten deze schrijvers een merkwaardig akkoord. Beiden uit den Elzas afkomstig, en uit het landleven in die streek hunne stof kiezend, hadden zij het voorregt een idioom te kunnen scheppen dat zuiver fransch bleef in den vorm, maar werkelijk als verzadigd was met een aantal duitsche bestanddeelen. Daaruit verklaart zich het eigenaardige in hunne manier en in hun stijl.

In hunne vroegste periode schreven zij kleine, meest fantastische verhalen, die slechts op eene herleving der in 1830 door Frankrijk veelvuldig nagevolgde vertellingen van Hoffmann schenen te wijzen. Weldra echter kwamen de eigenlijke dorpsvertellingen, doorvlochten met natuurbeschrijvingen uit de Vogezes:

La taverne du jambon de Mayence, Le joueur de Clarinette, L'ami Fritz, L'illustre docteur Matthéus, Le fou Yégof, Daniel Rock. Het schijnbaar konventionele in die verhalen moet niemand van het spoor brengen. Dit gemaakte is alleen de schors die eene tegelijk zeer poëtische en zeer naauwkeurige waarneming van menschen en landschap dekt.

Beurtelings werd daarna de republikeinsche en de napoleontische legende van 1789 tot 1815 hunne muze. *Madame Thérèse* verscheen, gevolgd door *Le Conscrit* en *Waterloo*, terwijl op het titelblad eener nieuwe uitgaaf van *Le fou Yégof* het bijvoegsel *ou l'invasion* geplaatst, en deze tweede reeks met *le Blocus* afgesloten werd.

Wie Erckmann en Chatrian in hunne ontwikkeling is blijven volgen, heeft kunnen opmerken dat deze schrijvers hoe langer hoe meer apostelen eener politieke rigting geworden zijn, en laatstelijk het radikalisme hun het eenig afdoend geneesmiddel tegen Frankrijks ziekten is gaan toeschijnen. Daaraan ging bij hen vooraf eene ongezonde antipathie tegen den oorlog, zonderling kontrasterend met hunne vereering van Hoche, en van den geketenden Prometheus op Sint-Helena.

De bloeitijd van hun talent is de tijd geweest toen zij in hunne eenvoudigheid slechts navertelden wat zij met hun eigen hart gevoeld, met hunne eigen oogen gezien, of uit den mond van vaders en grootvaders, tijdgenooten der groote oorlogen van Republiek en Keizerrijk, hadden opgevangen. Het dichterlijk gehalte en de kunstwaarde dier eerstelingen zijn van eene ongemeene soort. Het objektieve der schildering is aangrijpend; het komische in het landleven zoowel, als het zelfzuchtige en het onverzettelijke, krachtig vertegenwoordigd: veel krachtiger dan bij Cremer of Conscience, en alleen te vergelijken bij het daarmede overeenstemmende in George Eliot. Godsdienstige propaganda wordt door Erckmann en Chatrian niet gemaakt. De protestantsch gekleurde bijbeltaal, waarvan hunne personen zich vaak bedienen, is uitsluitend aangebragt tot verhooging der lokale kleur. Hunne godsdienst is de politiek, en als herauten van deze staan zij tegen den konservatieven Jeremias Gotthelf lijnregt over.

In Duitschland, eindelijk, is Berthold Auerbach de uitvinder

der dorpsvertelling geweest. Zijne *Schwarzwaldler Dorfgeschichten*, door *Barfüszele* gekroond, behooren onder de fraaiste proeven van het genre. De onlangs door hem aangewende poging een vervolg op die eerste verhalen te leveren, maakte geen opgang.

Auerbach bezit een veelomvattend talent, zooals uit zijn *Spinoza*, zijn *Landhaus am Rhein*, zijn *Auf der Höhe* genoeg gebleken is: maar evenals bij Cremer ligt in de dorpsvertelling zijne kracht. De zuidduitsche tongval, waarvan hij zich bedient, is evenmin eene eigen taal als het betuwsch van onzen landgenoot, of als het tyrolsch dat in *Wally* gesproken wordt. Men vindt er den gewonen hoogduitschen periodebouw in terug. Het verschil zit alleen in de uitgangen, de tweeklanken, en de schrijfwijz.

Auerbach is noch de advokaat van een kerkgenootschap, noch die van een sociaal of staatkundig stelsel. Hem inspireert de ethica van Spinoza. Naar de ingevingen van die moraal schetst hij ideale karakters, optredend te midden eener naar de natuur geteekende dorpswereld en in de vormen daarvan. De decoratie is boersch; het zieleleven filosofisch geïdealiseerd. Eene uitmuntende studie over Auerbach, door Victor Cherbuliez (G. Valbert), wordt gevonden in de *Deux-Mondes* van 1 Oktober 1884.

IX

Nederlanders bekomen van Auerbach's boeren en boerinnen eene goede voorstelling, wanneer zij daarbij aan de *Kinderen der Zee* van Jozef Israëls denken, bij wien insgelijks al de attributen ontleend zijn aan de echte omgeving van nederlandsche visschersdorpen, onder nederlandsche luchten, aan nederlandsche stranden, maar zonder dat de beelden aan menschelijke individuen doen denken.

Juist zooals bij Israëls vindt men bij Auerbach de abstracte begrippen van jeugd en ouderdom, blijdschap en droefheid, meisjesleven en vrouweleven, in bekoorlijk dorpsgewaad gestoken. In het wijsgeerige staat hij hooger dan Erckmann-Chatrian, niet in het beeldende. Ook ontbreekt bij hem de komische ader. In Duitschland zelf heeft hij geduchte mededingers gevonden in Klaus Groth en Fritz Reuter.

Dezen hebben naar het voorbeeld van Gotthelf een eigenlijk ge-

zegd *patois* tot voertuig gekozen: Groth het holsteinsch, Reuter het mecklenburgsch; en in dat laag- of platduitsch is voor een groot aantal hunner landgenooten eene nieuwe wereld opengegaan.

Klaus Groth heeft het bijzondere dat bij hem de nieuwere dorpsvertelling voor het eerst in verzen optreedt, - want Longfellow's *Evangeline*, hoewel insgelijks in versmaat geschreven, is meer eene navolging van *Hermann und Dorothea*. Al de schrijvers, die wij tot hiertoe noemden, waren prozaschrijvers; die van de bundels *Quickborn* is een dichter, uit den tweeden daarvan is kort geleden, onder toezigt van onzen landgenoot J. Kneppelhout, *De Eksterhof* in het hollandsch vertaald.

Fritz Reuter's vermaardheid rust op eene reeks prozawerken die, in den vorm van fragmenten eener eigen levensgeschiedenis, even zoovele dorpsvertellingen vormen: *Uit mijn Franschen tijd*, *Uit mijne boereleerjaren*, *Uit de jaren mijner vestingstraf*, en hetgeen verder door hem onder den vreemden titel *Olle Kamellen* is zamengevat.

Een sprekend bewijs van de levenskracht dezer verhalen is, dat zij zelfs in de stijllooze hollandsche vertaling, die wij er van bezitten, indruk maken, en Reuter's *Gedroogde Kruiden* ook te onzent al spoedig een geliefd boek geworden zijn. Die opgang haalt echter niet bij den aftrek in Duitschland, waar Reuter begroet is als de schepper eener nieuwe soort; als de man die nog ontbrak om het gebouw der duitsche letteren, door Goethe en Schiller opgetrokken, te voltooijen.

Nederlanders gevoelen zich in die hoogdravende voorstelling te minder thuis, omdat Reuter's idioom groote overeenkomst heeft met onze eigen spreektaal, en wij het voorheen altijd vreemd gevonden hebben als de Duitschers ons hollandsch met geringschatting een onderdeel van het platduitsch noemden.

Zeker is het dat Reuter met zijn schijnbaar gebrekkig werktuig wonderen heeft verrigt. Op Auerbach heeft hij zijne vrolijkheid voor; en ofschoon ook hij meer ideale helden en heldinnen dan landlieden schildert, gevoelt men aan de taal die hij spreekt, evenals bij Conscience, dat de uitdrukking van jongsaf is zaamgegroeid met de gedachte.

Polemiseren doet Reuter niet; politiseren of evangeliseren evenmin. Hij moraliseert alleen, en moraliseert met liefde. Verheven

konceptien, zooals die van George Eliot, worden bij hem niet aangetroffen. Evenmin vindt men het pittoresk scepticisme van Erckmann-Chatrion bij hem terug. Maar hij vloeit over van duitschen humor, en heeft met verrassende snelheid het hart zijner landgenooten veroverd.

X

Uit alles blijkt dat, zoo de dorpsvertelling nog jong is, zij reeds eene voorname plaats in de europesche litteratuur beslaat. Of zij ook in Italie reeds wortel geschoten heeft? Sommige teekenen doen vermoeden dat Spanje veroverd is. Rusland vond zijn man in Gontcharoff, Skandinavie in Björnson. De voorspelling is niet gewaagd dat een volgend geslacht het scheppen dezer soort het nu levende tot eer zal rekenen.

Getuige de aftrek dien *Wally* vond, zoekt de dorpsvertelling in Duitschland aanhoudend nieuwe vormen, en ziet men er haar met welgevallen een breederen grondslag kiezen. Enkele zwakke trekken van het verhaal, overblijfselen der aangeboren weekheid van het genre, kunnen gemakkelijk worden uitgewischt. Het is eene wezenlijke verdienste van mevrouw Von Hillern, de idylle te hebben verheven tot de orde van het hoogere treurspel.

Dit laatste zal door zijne strenge lijnen altijd iets onsterfelijkers over zich blijven houden. Het is ontegenzegglijk grootscher, met Hermione zich op Pyrrhus' lijk te doorsteken, dan met Wally de huishouding van Jozef Hagenbach te gaan besturen. Doch ook de populariteit heeft hare regten. Het antwoord op de vraag of zij elkander krijgen, mag niet altijd achterwege blijven of ontkennend luiden. Het moet er uit; al sterft het echtpaar jong, en al blijft het huwelijk kinderloos.

Van de gebreken van het genre wordt in *Wally* weinig, van zijne deugden veel aangetroffen. Het is de schuld der schrijfster niet, dat onze leeftijd in de poëzie het liefelijke boven het klassieke stelt. In plaats van haar te verwijten dat zij het niet nog verder bragt, moet men haar danken dat zij, met de hulpmiddelen die haar ten dienst stonden, iets zoo voortreffelijks geleverd heeft.

1875.